

Kristin Marie Dyrnes

Masteroppgave

Ex astes eiságein - en legitim og moralsk arving

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Kristin Marie Dyrnes

Ex astes eiságein - en legitim og moralsk arving

En studie av legitimitet og moral i de klassisk athenske rettsalene Isaïos 7, «Om Apollodoros' eiendom», og Isaïos 8, «Om Kirons eiendom»

Masteroppgave i historie - studieretning klassiske fag

Veileder: Aslak Rostad

Trondheim, november 2016

Kristin Marie Dyrnes

Ex astes eiságein - en legitim og moralsk arving

En studie av legitimitet og moral i de klassisk athenske rettstalene Isaios 7, «Om Apollodoros' eiendom», og Isaios 8, «Om Kirons eiendom»

Veileder: Aslak Rostad

Masteroppgave i historie - studieretning klassiske fag

Institutt for historiske studier

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)

Trondheim, november 2016

Omslagsbilde: Avdød far som tar avskjed med sin sønn.

Gravstele i pentelisk marmor, funnet i Pireus, Athen. Fra ca. 400 f.Kr.

Katalognr. MNC 973

© Musée du Louvre

FORORD

«Endelig tror tilhørerne på argumentene når vi påviser sannheten eller sannsynligheten ved hjelp av de overbevisende argumenter som den aktuelle saken innbyr til (Arist. *Ret.* 1356a6).» Nettopp sannsynlighet gjennom overbevisning har blitt en viktig tanke under arbeidet med denne oppgaven. Det er nå litt over to år siden jeg begynte på master i historie, og et år siden jeg begynte min undersøkelse av Isaios' taler. Tiden jeg har jobbet med masteren har vært innholdsrik og fin. Arbeidet med oppgaven har vært både opplysende, interessant og utfordrende. Det kan med sannhet sies at granskningen av Isaios' forfatterskap og tematikken i oppgaven har vært givende på mange måter.

Jeg vil først og fremst takke min veileder, Aslak Rostad, for alle inspirerende tilbakemeldinger, inspirasjon, forslag og konstruktiv kritikk. Dernest må det rettes en takk til mine medstudenter på lesesalen for alle hyggelige og lattermilde avbrekk. Lesesaltiværelsen hadde ikke vært den samme uten dere. Takk til Alexander F. Lyngsnes, Solveig Ø. Aas og Ole. F. Nordland for grundig korrekturlesing og tips. Tusen takk til venner og familie for støtte og oppmuntring, deres gode ord og hilsninger blir satt stor pris på. Til slutt rettes en stor takk til mamma, Mona A. Dyrnes, for positive ord og gode ønsker, og til pappa, Bjørn Dyrnes, for storveies hjelp med nøye korrekturlesing og innspill.

Trondheim, november 2016

Innholdsfortegnelse

Introduksjon	1
Problemstilling	1
Isaios' liv og forfatterskap.....	1
Rettstalens oppbygning og bevisføring	2
Isaios 7.....	5
Isaios 8.....	7
Den greske rettstanken	9
Dike og nomos	9
Historisk kontekst og det athenske rettssystemets utvikling.....	10
Utvelgelse av dommere	15
Athenske arveregler og adopsjon	16
Videreføring av oikos.....	16
De tre adopsjonsmetodene	17
Adopsjonsprosedyrer.....	18
Arvetvister i retten.....	19
Legitimitet og moral i athensk kontekst.....	21
Historiografi	27
Kilde- og metode	33
Kilder.....	33
Metode.....	35
Observasjoner fra talene	37
Isaios 7.....	37
Juridiske argumenter	37
Personlige og moralske argumenter	39
Isaios 8.....	44
Juridiske argumenter	44

Etiske argumenter.....	47
Oppsummering	53
Analyse 1: Retorikk og moral	55
Fiendskap og uvilje	55
Retorikk i talene	56
Eikos.....	58
Ethos.....	59
Analyse 2: Isaios 7 og 8	63
Isaios 7.....	63
Juridiske argumenter	63
Etiske argumenter.....	67
Isaios 8.....	72
Juridiske argumenter	72
Etiske argumenter.....	76
Oppsummering	81
Konklusjon.....	83
Litteraturliste.....	I
Antikke kilder.....	I
Kommentarer.....	I
Sekundærkilder.....	II

INTRODUKSJON

Problemstilling

I Athen på 300-tallet f.Kr. var det svært viktig å sikre at ens familie fortsatte i en ny generasjon. En optimal etterkommer var en ektefødt sønn. Dersom det oppsto en situasjon hvor en mann kun hadde døtre eller manglet sønner, kunne den løses gjennom adopsjon. Når en mann døde uten sønner, skulle arven overføres til en utvalgt mottaker. Dersom det oppsto uenighet om hvem som var arveberettiget, måtte alle krav bli ført for retten i en arvesak. Under rettssaken holdt hver av de prosederende partene en tale for å overbevise dommerne om at han var den riktige mottakeren. I slike rettstaler kunne en henvise til både saksfakta, familiebakgrunn, personkarakteristikk og livsførsel i argumentasjonen. Denne oppgaven vil ta for seg hvilken betydning legitimitet og moral hadde som retoriske virkemidler i rettstaler skrevet for athenske arvesøksmål, og hvordan de ble anvendt for å sannsynliggjøre talernes rett på arven.

For å undersøke dette tas det utgangspunkt i de to rettstalene «Om Apollodoros' eiendom» og «Om Kirons eiendom», skrevet for private arvesøksmål av Isaios. Denne oppgaven vil vise hvorvidt en argumentasjon begrunnet med legitimitet og moralske karakter bidrar til å gi inntrykk av at en var den riktige mottaker av arven, både juridisk og etisk sett. Den vil legge frem en historisk og rettslig kontekst for Isaios' virke før de overnevnte talene granskes og analyseres. Forholdet mellom talenes juridiske og etiske argumenter vil deretter veies opp mot hverandre. Siden talene dreier seg om private arvetvister, vil det bli lagt vekt på legitimitet og moral omtales i en sosial heller enn politisk sammenheng.

Isaios' liv og forfatterskap

Om Isaios' liv vet vi i dag lite. Basert på den informasjonen en finner i talene som har overlevd, kan det virke som de ble skrevet en gang mellom 380 og 340 f.Kr., noe som plasserer fødselsdatoen hans til ca. 415-410 f.Kr.¹ Dionysios fra Halikarnassos, den forfatteren fra antikken som forteller mest om Isaios' liv, hevder Isaios kom fra Kolkhis til Athen. Han skal ha vært elev av taleskriveren Isokrates og lærer for Demostenes (Dion. Hal. 1). Dionysios plasserer Isaios' virksomme tid til rundt 400 f.Kr. og før 350 f.Kr., uten å si noe om hans personlige liv. Isaios skal kun ha spesialisert seg på rettstaler, og hatt rykte på seg i samtiden for å bruke sjikanering og bedrageri når han skrev taler (Dion. Hal. 2, 4). Isaios synes ikke å ha vært politisk aktiv, noe som tyder på at han var *metoik*, en utlending med bopel i Athen.

¹ Griffith-Williams (2013): 1

Til tross for at Isaios kan ha vært aktiv i rundt 50 år er hans bevarte verker få. Vi har kjennskap til 11 komplette taler, én delvis bevart tale og flere fragmenter. Talene gir et innblikk i athenernes rettssystem og familiens og individets rolle i det sosiale liv. Flertallet av talene ble tilsynelatende skrevet for private arvesaker. Et flertall av talene er skrevet for en type rettsprosedyre som ble brukt ved saker hvor en ikke hadde saksøker og forsvarere, men to tilsynelatende like parter, kalt en *diadikasia*. En *diadikasia* ble også brukt i privatsaker hvor fordringshavere hevdet å ha bedre krav på noe enn sin motstander.²

I de fleste av Isaios' overlevende taler er situasjonen en uenighet mellom ulike grener av en familie om hvem av dem som har krav på arven etter et avdødd familiemedlem. Et eksempel på hvordan slike feider kunne oppstå var tvil om gyldigheten av en arvelaters adopsjon av en ny arving, eller avdødes testamente. Av Isaios' taler omhandler Is. 1, «Om Kleonymos' eiendom», og Is. 5, «Om Dikaiogenes' eiendom», bestridelse av et testamentes gyldighet. Både Is. 2, «Om Mnekles' eiendom», og Is. 7, «Om Apollodoros' eiendom», omhandler gyldigheten av en adopsjon, mens Is. 3, «Om Pyrros' eiendom», og Is. 8, «Om Kirons eiendom» omhandler mottaker av arv generelt. Motstanderen i Is. 8 stiller i tillegg spørsmålsteget ved talerens mors legitimitet. Is. 6, «Om Filoktemons eiendom», Is. 9, «Om Astyfilos' eiendom», og Is. 10, «Om Aristarkos' eiendom» bestrider gyldigheten av både testamente og adopsjon. I Is. 7 og Is. 11, «Om Hagnias' eiendom», finnes det dessuten en digresjon i talen i form av beretning om et søksmål mot en verge siktet for underslag av en foreldreløs' formue.³ Isaios' taler har, på grunn av ukjent kronologi, blitt gitt tilfeldig nummer. Av praktiske årsaker vil talene heretter omtales med nummer heller enn full tittel.

Rettstalens oppbygning og bevisføring

Rettstalen, *genos dikanikon*, som overlevende skriftlige kilder til det athenske rettssystemet, gjorde sin inntreden fra ca. 420 f.Kr.⁴ En tale besto vanligvis av fire deler, innledning, saksfremstilling, argumentasjon og avslutning. Innledningen, *prooimion*, hadde i utgangspunktet en viktig funksjon, hvor talerens posisjon ble klargjort, og hva hans posisjon i saken var. I Isaios' taler er *prooimion* kort eller fraværende.

Diegesis, saksfremstillingen, inneholder også familiehistorie. Det var meget viktig at saken og dens fakta ble presentert med klarhet gjennom framstillinger av hendelser og ved å

² Hunter (1993): 134

³ Hunter (1993): 4

⁴ Andersen (1995): 28

skape sammenhenger. Hos Isaios finnes det også digresjoner som skal fremstå relevant for saken. Det viktigste i denne delen av talen var å sørge for at fortellingen syntes troverdig for tilhørerne, både i gjenfortelling av en faktisk hendelse og i fremstilling av et mulig hendelsesforløp. I rettstaler var det vanlig å inkludere juridiske dokumenter i *diegesis*, som f.eks. lover og vitnemål, på ulike steder i saksfremstillingen og argumentasjonen. Disse har blitt utelatt i overleveringene av Isaios' taler. Igjen står bare underoverskrifter som indikerer hvor de opprinnelig ble lest opp. Årsaken til at de ikke ble vurdert bevaringsverdige kan være at Isaios' egen retorikk, heller enn sakens faktaopplysninger forekom viktigst i forbindelse med retorikklære.⁵

I *diegesis* fantes det også en egen del hvor en taler ga oversikt over hovedpunktene han og motparten var uenige om, og en plan for presentering av argumentasjonen. Argumentasjonen i talen skal underbygge eget standpunkt og svekke motstanderens ved å presentere saken på en ryddig måte.⁶ Til slutt kom *epilogos*, avslutningen, som var minst like viktig som innledningen. Her kom taleren med en påminnelse til dommerne om sine viktigste punkter gjennom gjentakelser. Gjentakelsene skaper klarhet i argumentasjonen hans, og har som formål å overbevise tilhørerne at han har klart å påvise at saken var slik stilt som han påsto. I tillegg skal avslutningen igjen forsikre tilhørerne om talerens karakter, minne publikum på alt som går i hans favør og mot motstanderen og appellere til deres følelser.⁷

Bevisene i talene kunne være både muntlige og tekniske, og de ulike typene ble basert på *ethos*, *pathos* og *logos*. Talerens karakter, *ethos*, skal tydelig komme frem i talen i et positivt lys. Karakter skulle være del av talerens redegjørelse for sitt utgangspunkt og være med på å skape velvilje hos dommerne.⁸ Argumenter som spilte på *ethos* hadde ofte som fokus å gjøre det lettere for tilhørerne å relatere til den type person som taleren representerte, og å fremmedgjøre den andre parten. En taler kunne påstå at han var en mann av en viss karakter, eller hevde at motstanderen innehadde en dårlig karakter.⁹ *Ethos* er talerens eller motstanderens karakter, *pathos* er hva mennesket blir utsatt for (lidelse, gjerne følelsemessig), mens *logos* ikke bare kan bety å tale, ord eller argument, men også resonnement.¹⁰

⁵ Todd (2005): 109

⁶ Andersen (1995): 50-2

⁷ Andersen (1995): 53

⁸ Andersen (1995): 46-7

⁹ Wohl (2010): 38

¹⁰ Andersen (1995): 34- 52

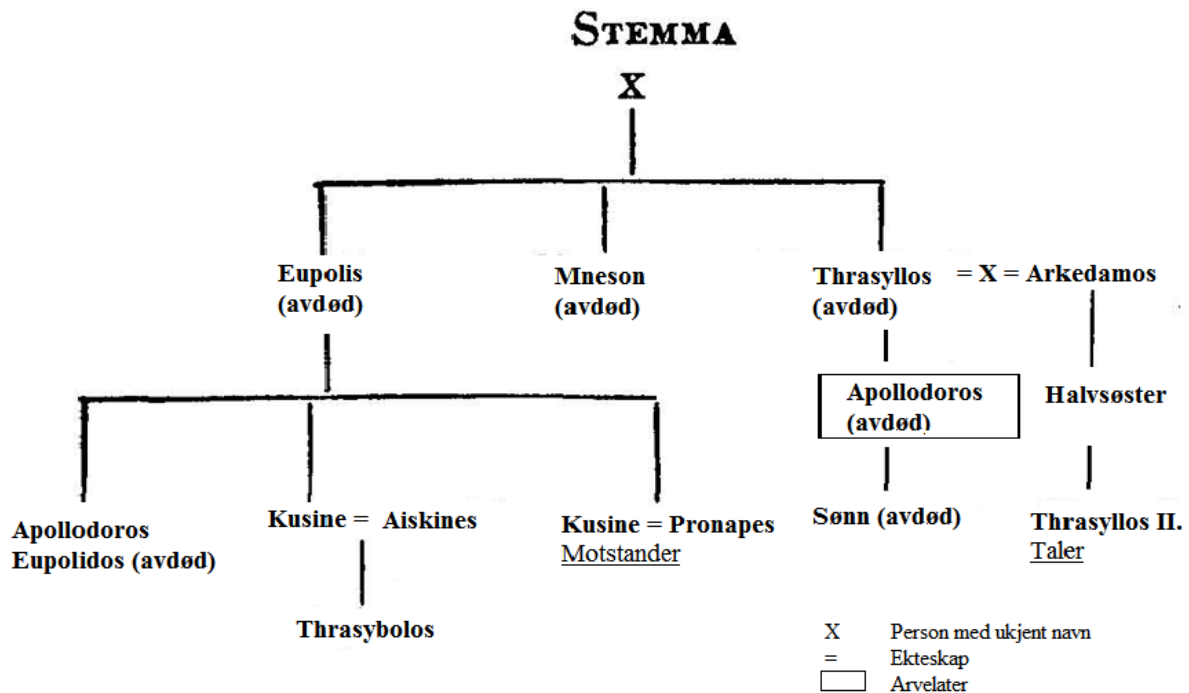
I forkant av en rettssak kunne en hyre en taleskriver til å skrive denne talen for en, mot betaling. En slik taler må ha hatt god kjennskap til både athenske verdier, normer og lover, skaffet seg oversikt over sakens natur og dens prosederende parters bakgrunn og karakter. Denne typen taleskriver kalles en *logograf*, og det var som logograf Isaios skrev sine taler.¹¹ I arbeidet med talene kunne han bruke athenske religiøse og sekulære skikker på lik linje med sladder, omdømme, anekdoter og historiske referanser han valgte å ta med.¹² Isaios' klient lærte seg talen utenat før rettssaken startet, og resiterte den i retten. Taleren etablerer *ethos* gjennom talen, og konstruksjon av karakterer var en av logografenes spesialiteter. Følelser skulle skapes eller manipuleres hos tilhørerne, og publikum skulle belæres gjennom deres taler, deres argumenter.¹³ Hvis Isaios' oppdrag som hans logograf lyktes, ville klienten klare å overbevise sakens dommere om at det skulle dømmes til hans fordel.

¹¹ Todd (2005): 100-101, Yunis (2005): 193

¹² Thomas (1989): 199

¹³ Andersen (1995): 34 - 42

Isaios 7

I Isaios 7 er talen skrevet for klienten Thrasyllos (II) som fremmer krav på arv etter avdød adoptivfar. Da motstanderen stilte spørsmål ved dette og selv fremmet krav på arven ble saken tatt til retten. Isaios lar taleren åpne med å fortelle om familiens bakgrunn fra begynnelsen, to generasjoner tilbake i tid. En ikke navngitt velstående mann etterlot seg tre sønner som arvet ham. Den første het Mneson, men han er uviktig på tiden denne talen ble holdt, siden han døde uten arvinger. Den andre sønnen het Eupolis, og den tredje het Thrasyllos (I). Sammen delte de to farsarven og Mnesons del av den. Eupolis fikk tre barn før han døde; en sønn som døde, en datter som giftet seg med Aiskines og en datter som giftet seg med Pronapes. Thrasyllos (I) fikk sønnen Apollodoros, men han døde i strid i ung alder, før sønnen vokste opp.

Thrasyllos (I)' enke giftet seg på ny med Arkhedamos, som hun fikk en datter med. Eupolis påtok seg rollen som sin nevø, Apollodoros, sin verge. Som hans formynder misbrukte Eupolis sin stilling, og utnyttet den økonomisk på. Apollodoros fikk med tiden støtte og hjelp av stefaren Arkhedamos til å saksøke onkelen for dette og lyktes med å få tilbake alt onkelen hadde fratatt ham.

Apollodoros skulle, etter dette, ikke villet ha noe med onkelen eller hans gren av slekten å gjøre, i stedet knyttet han nære bånd til morssiden og stefaren. Apollodoros hadde en sønn, men da han døde, måtte han sørge for videreføring av slekten på en annen måte. Med bakgrunn i det nære blodsbandet og det gode forholdet til stefaren, foreslo Apollodoros å adoptere sin

halvsøsters sønn som ny arving. Halvsøsteren og Arkhedamos godkjente forslaget, og Apollodoros' nye adoptivsønn tok navnet Thrasylos (II) etter Apollodoros' avdøde far.

Denne rettssaken finner sted når Apollodoros har avgått ved døden, og arven skal overføres. Isaios' klient, Thrasylos (II), fremmer sitt krav som arvelaters eneste arving. Motstanderen i saken er datter av Eupolis, som blir representert av sin mann, Pronapes, i retten. De påstår at formalitetene i adopsjonen av Thrasylos (II) ikke ble fullført før Apollodoros døde. Hvis dette var sant, ville motstanderen og hennes søster ha rettmessige krav på arven som avdødes nærmeste slektning, mens Thrasylos (II) ville stå igjen uten noe som helst.

uten sønner, som ville vært selvsagte og foretrukne arvinger. Kirons datter, som, hvis hun fikk sønner, kunne føre slekten videre, ble enke etter sitt første, barnløse ekteskap med en mann kalt Nausimenes. Hun giftet seg på ny, og fikk to sønner med sin nye ektemann. Den ene av disse sønnene, altså Kirons barnebarn, er Isaios' ikke navngitte klient og taler i denne saken.

Da Kiron døde og arven skulle fordeles fremmet Kirons nevø krav på den, og Isaios' klient utfordret det. Dermed ble saken gjenstand for en rettssak. Motstanderen i saken har påstått at Isaios' klients mor ikke nødvendigvis var Kirons datter fra et godkjent ekteskap, og foreslått at hun kunne ha vært datter av Kiron og en prostituert eller en ikke-athener. Det ville gitt ham selv arverett og frata barnebarna deres rett. Taleren forsøker å latterliggjøre motpartens påstand ved å komme med en egen versjon av historien heller enn å komme med et direkte svar på anklagen. Frekheten i å komme med en slik påstand, og at han i tillegg ville kreve arven selv, kommer han likevel med svar på. Han påstår også at motstanderen har tatt saken til retten etter å ha blitt lurt av Diokles til å gjøre det.

Den greske rettstanken

Dike og nomos

Det athenske rettssystemets historiske utvikling og athensk arverett skal behandles nedenfor, men først skal det felles greske utdypes. Det greske begrepet for rettferdighet, *dike*, er også betegnelsen brukt på private rettssaker, rettferdige handlinger og uttalelser. Saker hvor individer kom med klagemål ble kalt *dikai*, mens saker lagt frem av noen som ønsket å ta opp saker som kunne være av offentlig interesse ble kalt *grafai*. Hvis den krenkede parten i en *dike* vant ville han motta en form for oppreisning fra den tapende part, men det behøvde ikke bety et stort beløp penger. Den tapende parten i en *grafe* måtte betale en større bot, og den vinnende parten mottok en betydelig sum som belønning.¹⁴

Fra førhistorisk tid vet en lite, da det mangler kilder, men det må ha eksistert noen form for oppfattelse av *dike*. I de tidligste kildene vi har i dag som omtaler det, Homer og Hesiod, fra 700-tallet f.Kr., nevnes sosiale institusjoner som kan minne om et rettssystem i en *polis*, en gresk bystat. Handlingen i Homers er kanskje satt til arkaisk tid (ca. 800- 500 f.Kr.) eller eldre, men institusjonene han omtaler må komme fra en yngre periode. En del av omtalene passer under begrepene *nomos* og *ethos*. *Nomos* kunne bety både lov og norm på gresk, mens *ethos* var sedvane, moral. Homer brukte ordet *dike* så konsekvent at det ble tillagt spesifikk betydning i etterkant. Ordet *dike* kan betegnes som homerisk 'rettferd'.¹⁵ Om Lykias hersker Sarpedon skrev Homer (*Iliaden*, 16.542) at han «voktet Lykia med sin dømmekraft og sin makt». Kongens talegaver ble her brukt å løse en konflikt, noe som er av høy verdi.

Selv om Homers *Iliaden* ble satt til trojanerkrigen ca. 1200 f. Kr og Hesiods *Arbeid og dager* tilsynelatende ikke har mye med et rettssystem å gjøre når det kommer til tematikk, finnes det flere spor av en utvikling mot et rettssystem her. Hos ham opptrådte *dike* kun tilfeldig, i tilknytning andre tema. *Arbeid og dager* er opptatt av *dike*, og flere linjer (213-85) er viet moralske tanker rundt rettferdige og urettferdige handlinger. I Hesiod brukes for første gang ordet *adikos*, urett, skriftlig.¹⁶ Tegn på en problemløsende instans finnes tidlig i verket (37-40):

*Vi hadde skiftet vår arv da du listet deg vekk med det meste,
fraktet det bort og ga store og praktfulle bidrag med takk til
gavefortærende konger som gladelig avsa den dommen,
tosker som ikke kan se at det halve er mer enn det hele (...).*

¹⁴ Thorley (1996): 35

¹⁵ Havelock (1978): 13

¹⁶ Havelock (1978): 194

Om gresk rettspraksis på 700- og 600-tallet f.Kr. vet en lite med sikkerhet, men det virker som at en dømmende og til en viss grad upartisk konge måtte vike fra sin rolle i tvister til fordel for fremstående borgere i oligarkiske stater. *Dike* som symbol omfattet med tiden et konsept sentralt for gresk moral og politisk filosofi. Et annet problem er at en ikke kan snakke om greske lover under ett, siden det fantes mange *poleis* og flere ulikheter mellom systemene deres, selv om de må ha påvirket hverandre. De greske bystatene forsøkte aldri å bli en samlet enhet, og felles egenskaper finnes bare på et overordnet, generelt nivå.¹⁷ Lovene fra 600-tallet kunne være nedskrevet på f.eks. steinblokkene i et tempel eller på tre, og var alltid utstilt på polis' offentlige steder.¹⁸ I samme århundre og på begynnelsen av det neste ble individer med spesiell rettslig kunnskap, *nomothetai*, eller lovgivere, viktige. Disse mennene samlet lover skrevet av menn som athenske Drakon og Solon.

Et begrep nært knyttet til disse *nomothetai* og videre betydning av lover var *nomos*. Ordet kunne referere til en skikk, lov eller vedtekt, forpliktende styre, og anordning. Det er i athensk kontekst *nomos* tas i bruk. *Nomos* hadde, i likhet med *ethos*, blitt brukt over lengre tid om sedvane og skikk som beskriver personlig og sosial oppførsel, men fremover sto det ofte for lov eller etikk.¹⁹ Begrepet ble først brukt om offentlige lover i Athen på slutten av 500-tallet f.Kr., og fra da av ble *nomoi* brukt om lover og om vedtak gjennomført av *ekklesia*, folkeforsamlingen. Et antall av disse *nomoi* ble gjort offentlige, slik at de få i befolkningen som kunne lese, borgere som kunne få behov for dem, hadde tilgang. Detaljene i lovene var også med, slik at en ikke kunne manipulere innholdet. En skriftlig, permanent offentliggjøring impliserte støtte fra byens autoriteter.²⁰

Historisk kontekst og det athenske rettssystemets utvikling

For å kunne forstå Isaios 7 og Isaios 8 må de settes inn i en historisk og juridisk kontekst, og for å kunne gjøre det må noen trekk og hovedpunkter fra før starten på klassisk tid (ca. 500 - 323 f.Kr.) og frem mot talenes nedtegnelse trekkes frem. Hvordan og når grekerne begynte å utvikle et rettssystem har mer enn et svar, men et grunnleggende behov som satte det i gang var et behov for å kunne skille rett fra galt i samfunnet på en ordentlig måte. Allerede på 900-tallet f.Kr fantes det samfunn på høyere nivå enn små landsbyer, og den videre utviklingen

¹⁷ Gagarin (2005): 29-30

¹⁸ Farenga (2006): 263

¹⁹ Havelock (1978): 24

²⁰ Hunter (1993): 131

krevde organisering. Felles for grekerne var en slags organisering som en *polis*, selv om tolkningen av hvilke institusjoner den skulle inneha var forskjellig. En *polis* skulle, i hovedsak, ha et urbant sentrum hvor en fant religiøse, administrative og juridiske funksjoner og et større territorium rundt.²¹ Rundt handlinger som ble oppfattet som moralsk forkastelige eller som stred mot gruppens normer, oppsto en tanke om å ha en autoritet som kunne avgjøre hva som var tillatt. Den dømmende autoriteten i en *polis* kunne være en konfliktløsende konge, eller, som i klassisk tid, et utbygd rettsvesen.

Fra starten av fantes det oppfatninger om hva som var rett og urett, og tidlig forsøkte befolkningen å gjøre regler til bindende lover. Noen av de første lovene vi er kjent med ble skapt på 600- og 500-tallet, perioder med raske politiske og sosiale endringer. Denne lovgivningen ble del av utviklingen av *polis* som en selvbevisst, selvstyrende politisk enhet som var i stand til å skape regler for samfunnet.²² De første skriftlige restene som vitner om det athenske rettssystemet kom med statsmannen Solon, som ga byen en ny forfatning på første halvdel av 500-tallet. Fremvisning og dermed tilgang på flere av byens lover på offentlige steder som Areopagos, på Akropolis og agora var en av Solons bidrag til den juridiske utviklingen.²³ Om sine arbeider forteller Solon (fr. 36.15-20):

*Jeg har skrevet lover for både de øvrige og nedre klassene,
tilbød en korrekt rettsprosess for hver person.
Hvis noen andre hadde drevet på som meg,
en mann som ga dårlige råd og selv var grådig,
ville han ikke kunnet beherske massene.*

Etter Solon fulgte perioden hvor Athen ble styrt av tyranner (ca. 561 - 510 f.Kr.). Den antikke betydningen av ordet tyrann skiller seg fra den moderne. En *tyrannos* var en eneveldig leder som ikke møtte noen utfordrende motstand til sin makt, og som ikke baserte sitt styre på, eller var godkjent av, noen politisk forfatning.²⁴ Om tyrannen Peisistratios' styre skrev Tukydid på slutten av 400-tallet (6.54.5-6) at det slett ikke var grusomt, men heller dyrket visdom og dyd, og at de brukte de allerede eksisterende lovene. Da tyrannen Hippias ble paranoid og undertrykkende, protesterte byens innbyggere og fikk ham til slutt avsatt.

²¹ Hall (2013): 9-10

²² Thomas (2005): 55, 58

²³ Stahl og Walter (2009): 146

²⁴ Jones, N (2008): 21, 25

Da tyranniet ble veltet dreide aristokraten Kleistenes fokus over på polis-institusjonene på slutten av 500-tallet f.Kr. Selv om det også under Kleistenes var noe som kan kalles aristokrati, brøt han opp aristokratiets makt, og introduserte en rekke reformer basert på forgjengeren Solons lover. Hans reformer medførte et nytt syn på loven. Begrepet *isonomia*, «likhet for loven», ble gjeldende, og symboliserte at borgerne fra nå av skulle være like for loven uansett hvilken status og velstand de hadde.

Med den klassiske perioden kom flere endringer: «For folket har gjort seg selv til herre over alt, og alt administreres gjennom flertallsstemmer og i rettssalene hvor folket selv er utøvende makt (Arist. *Ath. Pol.* 25.2, 41.2).» Det athenske demokratiet oppsto på 400-tallet og varte til siste halvdel av 300-tallet. Det som ga muligheten for et utbygd rettsvesen var Athens forfatning.²⁵ Rettssystemet var av grunnleggende betydning for demokratiet, og var en synliggjøring av demokratiets grunnstein, nemlig folkets makt. Før 462 f.Kr. dominerte Areopagosrådet og Athens elite bybildet, samt at de kontrollerte selve lovgivningen, men etter Efiltes' reform dette året ble makten sterkt innskrenket. Han fikk gjennomslag for flere endringer, og som resultat ble rådets makt fordelt utover på rådsforsamlingen, *boule*, folkeforsamlingen, *ekklesia* og rettsforsamlingen, eller domstolene, *dikasteria*.²⁶

Etter Efiltes overtok den mest kjente og lengst sittende lederen for demokratiet; statsmannen Perikles (461-429 f.Kr.).²⁷ Hans viktigste endring innen rettssystemet var ny lovgivning som ga de lavere klassene i samfunnet tilgang til det politiske systemet og offentlige verv. Utslagsgivende historiske hendelser, som deltakelsen og tapet mot Sparta i Peloponneserkrigen (460- 404 f.Kr.), betydde slutten på Athens dominans i den greske verden kulturelt, militært, økonomisk og politisk. Peloponneserkrigen og dens ettervirkninger ble fremdeles referert til av 300-tallets talere, blant dem Isaios. Demokratiet ble kun avbrutt i kortere perioder av oligarki (411 f.Kr.) og et Sparta-diktert tyranni (403 f.Kr.) før det ble gjenopptatt på begynnelsen av 300-tallet.²⁸

Gjenopptakelsen av demokratiet sammenfalt med gjenoppbyggelsen av noe av byens gamle storhet. Den eneste store krigen som truet Athen på begynnelsen av 300-tallet var den korintiske krig (395- 387 f.Kr.) og det er fra de neste tiårene vi har fått overlevert flere av de kjente attiske talernes verk, blant dem Isaios. Demokratiet i seg selv, og en tiltro til avgjørelser

²⁵ Yunis (2005): 201

²⁶ Thorley (1996): 53,54,55

²⁷ Strauss (2013): 31

²⁸ Strauss (2013): 32

tatt av organiserte grupper av folket, holdt stand frem til Athen ble underlagt Makedonia på andre halvdel av 300-tallet. Frem mot dette tidspunktet var Athens omfattende organisering av lover og rettsprosedyrer unik i en gresk kontekst, større enn det vi kjenner fra noen annen polis i klassisk tid. Isaios' taler ble skrevet i en tid hvor Athen som *polis* kunne se tilbake på storhetstid og nedgang, en fortid som nå ga byens borgere en sammensatt og unik identitet, spesielt tuftet på grunntanken om demokrati. Det unike athenske demokratiet skilte seg særlig ut siden det gjennom antikken var oligarki som forble den mest vanlige styreformen i andre greske *poleis*.²⁹ Med besittelsen av Attika, det perifere området Athen ligger i, kontrollerte athenerne på begynnelsen av 300-tallet det største politisk samlede området i den greske verden.³⁰

Det athenske rettssystemet og athensk lovgivning hadde blitt bygd opp over to århundrer, og hadde blitt et viktig verktøy for å kunne opprettholde sosial orden og stabilitet og for å bevare demokratiet.³¹ Athensk lovgivning besto av mer *prosessrett*, rettsregler rettet mot domstolprosesser, enn *materiell rett*, rettsregler som fastslår rettigheter og plikter. Dette betydde at lovene slo fast hva straffen for en forbrytelse skulle være eller størrelsen på boten, uten nødvendigvis å definere selve lovovertrædelsen.³²

Athens ulike institusjoner skapt for å fylle de ulike juridiske funksjonene i rettsvesenet hadde også utviklet seg over tid. Rådsforsamlingen, *boule*, ble opprettet på slutten av 500-tallet. I 300-tallets Athen besto *boule* av 500 borgere over 30 år, fordelt på de ulike stammene i Attika. En av *boules* hovedfunksjoner var å forberede *ekklesias* møteplan, og realisere deres politikk. Plassen i rådet kunne en inneha to ganger i løpet av livet. Tildelingen gjaldt for ett år av gangen, og en kunne ikke være med i rådet to år på rad. Plassen var åpen for borgere med en viss økonomisk velstand, noe som ekskluderte godt over halvparten av borgerne.³³ Medlemmene i *boule* tjente etter tur i et stående utvalg, *prytaneis*, og selve rådet var en sentral del av demokratiet med en utøvende makt. *Boule* var nært knyttet til folkeforsamlingen, *ekklesia*.

Ekklesia var bystatens lovgivende forsamling, og besto i hovedsak av mannlige borgere over 20 år. Forsamlingen besto av rundt 6000 deltakere hver gang, og møttes på Pnyx, en ås ikke langt fra Akropolis, rundt 40 ganger i året. Avstemning foregikk med håndsopprekning,

²⁹ Ober (1989): 7

³⁰ Cohen, E. (2002): 13

³¹ Yunis (2005): 201

³² Wohl (2010): 45

³³ Thorley (1996): 27, 28-9

og resultatene ble nedtegnet og offentliggjort. *Ekklesia* var ansvarlig også for en prosedyre kjent som *eisangelia*, anklage om forræderi eller konspirasjon mot staten. De kunne dømme enkelte rettssaker selv, eller henvise partene til en domstol.³⁴

I arkaisk tid fungerte Areopagosrådet, et råd som holdt til på Areopagos ved Akropolis, som dømmende makt. Rådets medlemmer kom fra de øverste samfunnslagene og var pensjonerte *arkonter*, statlige tjenestemenn, som var de øverste myndighetspersonene innen hvert sitt område. En arkont satt i ett år og kunne ha stillingen som *polemark*, *basileus*, *eponym*, eller en av seks *thesmothetai*.³⁵

Arkontene fortsatte å være gjeldende i klassisk tid, med fokus på sine maktområder. *Polemarken* var den øverste lederen i militæret, og var ansvarlig for saker som inkluderte ikke-athenere. Den *eponyme* arkonten ga navn til deres år i embete, og var ansvarlig for familie- og arvesaker og å sikre athenernes eiendomsrett. *Arkon basileus*, den såkalte kongearkonten, hadde ansvaret for saker som innebar religion, inkludert mord og forsettlig skader som medførte religiøs urenhet. *Thesmothetai* styrte saker i riktig retning innenfor denne strukturen, og fungerte samtidig som lovgivere.³⁶ Under begge perioder med demokrati hadde Areopagosrådet hovedsakelig ansvar for å dømme saker om forsettlig drap, og *thesmothetai* fortsatte å ha ansvaret for organiseringen av domstolene.³⁷

Under Solon ble makt forsøkt samlet i felles institusjoner for borgerne, blant dem *ekklesia*. Solon sto også for opprettelsen av *heliaia*, rettsforsamlingen som var forgjengeren til den klassiske institusjonen *dikasteria*, domstolene.³⁸ Innen *heliaia* ble gjeldende hadde borgerne blitt vant til at saker ble tatt opp og til at avstraffelser ble bestemt av grupper bestående av andre borgere. Det viktigste nye med *heliaia* var både at forsamlingen nå besto av borgere fra alle samfunnslag og at en kunne anke en arkonts avgjørelse her.³⁹ Med den påfølgende *dikasteria* fikk athenerne utviklet en mer juridisk måte å se sosiale relasjoner og fortid og fremtid på, og noe som kunne likne en folkedomstol.

Domstolene fortsatte utover 400-tallet, og muligens også 300-tallet, å være en ankeinstans hvor saker først ble ført foran en av arkontene eller andre ledende statlige tjenestemenn. En anklager forkynte en stevning mot noen, og den anklagede måtte møte med

³⁴ Thorley (1996): 33

³⁵ Ober (1989): :57, Kamen (2013): 12

³⁶ Avilés og Mirhady (2013): 210; Thorley (1996): 37. En *thesmotet* var altså en rettsembetsmann.

³⁷ Thorley (1996): 23

³⁸ Stahl og Walter (2009): 147

³⁹ Thorley (1996): 34

ham foran den relevante arkonten på valgt dag. Hvis den anklagede valgte å ikke møte vant anklageren saken automatisk, men dette skjedde svært sjelden. Arkonten hørte bevis fra begge sider, vurderte skriftlige dokumenter og klargjorde saken for retten. I de første tiårene av 400-tallet kan det virke som at arkontene fortsatte å inneha makt til å dømme noen saker, men deres videre betydning er ukjent, siden *dikasteria* overtok som hovedinstans.

Utvelgelse av dommere

I demokratiet, både på 400- og 300-tallet f. Kr, ble individets egenverdi knyttet opp mot den verdien mennesker hadde sammen i et fellesskap, og en samling individer i en gruppe fikk mer anerkjennelse. En mente at individet handlet best i harmoni med andre, som en slags enhet. Dette ble også observert av historikeren Tukydid, som noterte seg at en handling basert på enighet med andre, i alles felles interesse, var best.⁴⁰ Dette er en tanke som gjenspeiles i rettssystemet og domstolene gjennom en synliggjøring av den demokratiske oppfatningen av *isonomia*. Enkeltindividet som presenterte seg selv og saken overfor retten og dommerne skulle få føre sin sak foran sine likemenn, nemlig andre borgere.

For å sikre at valg og fordeling av jurymedlemmer til retten levde opp til disse demokratiske prinsippene, foregikk prosedyrene på en økende omstendelig måte. Av rundt 30 000 borgere ble seks tusen menn over 30 år valgt ved loddtrekning til å tjene som dommere hvert år. De seks tusen ble delt i ti seksjoner for det kommende året. På den måten ville ingen ha de samme kollegaene gjennom året, og sjansen for korrupsjon ble mindre. De ti seksjonene ble tildelt rett gjennom loddtrekning hver dag.⁴¹ De athenske rettssalene kom sammen mellom 150 og 240 dager i året. Ved starten av hver ny dag, når retten skulle samles, ble jurymedlemmene fordelt på ulike rettssaker gjennom loddtrekning og innviklede prosedyrer.

En ferdig gruppe, bestående av 500 personer eller mer, opptrådte som *dikastai*, ofte forenklet oversatt til jurymedlemmer eller lagrett. Deres stilling skilte seg fra den medlemmer av *ekklesia* hadde, på grunn av eden de sverget som lovnad på fornuftig bedømmelse. Med eden, den heliastiske ed, sverget de høytidelig å stemme i overensstemmelse med loven og etter deres beste forståelse av rettferdighet.⁴² Et tilsynelatende rettferdig folk og demokratiske lover utgjorde den unike domsmakten. De ga den rettslige kjennelsen etter å ha hørt partene tale, uten

⁴⁰ Farenga (2006): 435

⁴¹ Rhodes (2009): 301-2

⁴² Avilés og Mirhady (2013): 212

å kunne stille de prosederende partene noen spørsmål eller diskutere saken seg imellom, og hver sak varte bare i en dag, noe som sikret at ikke dommerne ble påvirket av utenforstående. Oppfatningen om at et større antall borgeres avgjørelse sjelden var feil synes å ha dominert, og blitt respektert.⁴³ Når *dikastai* ga sin dom skjedde det gjennom flertallsbeslutning, og avgjørelsen var endelig, uten mulighet for utdypning eller anke.⁴⁴

Athenske arveregler og adopsjon

Videreføring av oikos

Når en athensk borger døde var det i hovedsak to måter dødsboet kunne overføres til andre på. Den foretrukne måten, hvis det var mulig, var at boet automatisk ble overført til direkte etterkommere, dvs. en sønn, slik loven bød ham å gjøre. Prinsippet om etterfølgelse gjennom direkte linje var etablert allerede på begynnelsen av 400-tallet. Legitime sønner hadde en ubestridt rett på farens eiendom, og hvis det var flere sønner delte de likt. Problemer med dette kunne oppstå om det var tvil om deres legitimitet, eller det ikke fantes overlevende legitime slektninger i mannslinjen av slekten.⁴⁵

I følge en lov tilskrevet Solon var kontinuiteten av slekten så viktig at en mann uten legitime sønner kunne skaffe seg en arving gjennom en annen metode; å velge seg en adoptiv sønn.⁴⁶ Det fantes flere grunner til å adoptere en ny arving. En viktig årsak var videreføringen av slekten, av sin *oikos*. Ordet *oikos* er det nærmeste en kommer dagens 'familie', men det brukes også om huset, slekt, eiendom, penger og religiøs praksis. Det athenske arvesystemet var opptatt av nødvendigheten av å skaffe en direkte mannlig arving til ens *oikos*, ikke i betydning av å skaffe noen til å ta over ens eiendom, men for at ens slekt og familien skulle fortsette å eksistere. En eiendom ville overføres til en slektning, men det var viktigere at ens *oikos* ble videreført gjennom et nytt, mannlig ledd. På grunn av dette var det athenske slektssystemet patrilineært, for kun å få en sønn eller adoptiv sønn ville kunne sikre *oikos*.⁴⁷

En far delte erfaring med sin arving, ga ham utdanning og overførte eiendom og verdier til ham, slik at han kunne videreføre *oikos*. Når sønnen, eller adoptiv sønnen, vokste opp, lærte

⁴³ Thorley (1996): 34

⁴⁴ Yunis (2005): 194

⁴⁵ Rubinstein (1993): 2 - 3

⁴⁶ Griffith-Williams (2012): 146

⁴⁷ Just (1989): 63

han å bli som sin far, og ble forberedt på å lede sin egen *oikos*. I tillegg knyttet sønnen bånd med sine likemenn, med den utvidede slekten, folk fra samme *deme* og andre. Når alt dette var gjort ville han kunne starte sin egen *oikos*, og samtidig gjenskape forrige generasjon ved å videreføre slekten og alt den stod for. Omsorg i alderdommen og ofringer ved foreldrenes grav var en sønn eller adoptivsønns plikt.

De tre adopsjonsmetodene

I det klassiske Athen ble loven om kontinuitet av ens *oikos* tolket til å bety adopsjon som ble iverksatt øyeblikkelig, mens adoptanten fremdeles levde, eller gjennom testamente som trådte i kraft etter arvelaterens død. Hvis ingen av disse to alternativene hadde blitt utført, kunne gjenlevende slektninger av en arvelater finne ham en arving i en tredje løsning.⁴⁸ Den første typen adopsjon har senere fått den latinske betegnelsen adopsjon *inter vivos*, «mellom levende», det vil si at den ble gjennomført mens adoptivfaren selv levde. Adopsjon *inter vivos* innebar at adoptivfaren selv valgte sin arving, og at han, gjennom adopsjonsprosedyrene, tok adoptivsønnen ut av sin biologiske fars hus og slekt. En sønn arvet sin fars karakter, venner og fiender i tillegg til hans eiendom.⁴⁹ En sønns funksjon var, i all hovedsak, å være sin fars arving, og videreføre hans *oikos*, slik også en adoptivsønn skulle.

Den andre adopsjonsmetoden var gjennom testamente, den fant sted etter adoptivfarens død. Ved denne typen adopsjon skrev en arvelater som sto uten legitime etterkommere testamente, hvor han kunne adoptere en sønn som sin arving og navngi mottaker av eiendom eller rikdom.⁵⁰ Den utvalgte adoptivsønnen kunne for eksempel komme fra samme slektsgruppe eller være sønn av venner. Arvelaterens testamente ble, i overensstemmelse med vanlig prosedyre, forseglet og gjemt over lengre tid hos en tiltrodd venn. Dette er arvelaterens eneste måte å forsøke å sikre seg at hans ønskede adoptivsønn ble valgt og deretter etterfulgte ham og utførte de nødvendige ritualene ved graven hans. På samme måte som adopsjon *inter vivos* ville også posthum adopsjon sikre videreføring av slekten, men arvelaterens testamente kunne trekkes i tvil, og valget av adoptivsønn ble som regel ikke kjent før etter adoptivfarens død.

Den tredje adopsjonsmetoden omfattet at avdødes gjenlevende slektninger fikk ansvaret for å finne ham en arving. Slekten pliktet å skaffe en arving til en barnløs manns *oikos* av

⁴⁸ Isager (1984): 22-23, Griffith-Williams (2012): 146

⁴⁹ Cox (1998): 84. En adopsjon *inter vivos* skulle imitere dette biologiske far-sønn-forholdet, også med tanke på foreldreomsorg.

⁵⁰ Rubinstein (1993): 1, 23 - 24

lojalitet til ham.⁵¹ Det var ikke bare en norm, det var en sterk moralsk plikt. Hvis avdøde verken hadde arvinger, biologiske eller adopterte, eller hadde etterlatt seg testamente, gikk arven til nærmeste slekt, slik loven om intestatarv tilsa.⁵² Både ved adopsjon og ved overføring av arv etter en barnløs ble farssiden gitt forrang over morssiden, og mannlige slektninger ble foretrukket foran kvinnelige.⁵³ Den kvinnelige siden av slekten, og likeledes kvinner i slekten generelt, ble kun vurdert hvis det ikke fantes mannlige alternativer til og med tremenninger.

Adopsjonsprosedyrer

Adopsjon ble gjennomført med en rekke prosedyrer, blant dem introduksjonen av adoptivsonnen for sin utvidede slektsgruppe, *genos*, og *fratrien*, et slags brorskap, før adoptivsonnen til slutt ble registrert i adoptivfarens bydel, *demen*. Overfor sin *genos* bekreftet en mann farskapet til barnet. Å bli akseptert og deretter medlem av en *fratrie* var en måte for ens utvidede sosiale gruppe å anerkjenne et barn som legitim sønn av mor og far som begge var borgere. Når sønnen hadde blitt medlem av *fratrien* kunne han få tildelt borgerskap. I prosedyrene, som med biologiske barn fant sted før fylte 18 år, måtte en athensk borger garantere for sønnens eller adoptivsonnens legitimitet for sine felles *frateres*.⁵⁴

Ble sønnen, eller adoptivsonnen, godkjent, fylte han et av *demens* to krav for medlemskap. *Demen* krevde at en hadde nådd myndighetsalder og at en var legitim. Hvis en hadde søkt om medlemskap og fått avslag, ville det medført vanskeligheter med å bli nedtegnet i *demens* register. Om alt hadde gått fint ville også *demen* bli enklere. Innskrivingen i adoptivfarens *deme* skjedde etter at andre menn fra samme *deme* hadde godkjent ham som myndig, fri mann og ektefødt sønn.⁵⁵ Adopsjon betydde at adoptivsonnen ble skrevet inn i sin nye fars *deme* som hans sønn, og med hans navn, i stedet for sin biologiske fars. Adoptivsonnen forlot sin fars hus og mistet arveretten på arven etter ham. Tilknytningen til sin mor beholdt han derimot livet ut.⁵⁶

⁵¹ Just (1989): 64

⁵² Griffith-Williams (2012): 146

⁵³ Griffith-Williams (2013): 4

⁵⁴ Jones (1999): 196

⁵⁵ Kamen (2013): 98

⁵⁶ Isager (1984): 23

Tradisjonen med å gi nære slekt forrang over arvelaterens testamente førte gjerne til at slektninger bestred testamentet og valget av adoptiv sønn.⁵⁷ Farssidens forrang både lovmessig og i praksis forklarer hvorfor tvister gjelder eiendom.⁵⁸ Årsaken til at konflikter mellom en onkel på farssiden og hans nevøer eller nieser dominerer i overlevende taler er delvis fordi han, som nære slekt på farssiden, ofte tok på seg rollen som forsørger, vokter, for sin brors barn. Et eksempel på dette finner en i Isaios 7, hvor Eupolis var Apollodoros' verge. Etter en arvelaters død var tiden en hadde mulighet til å fremme eller gjenåpne et arvekrav hele livstiden til den siste mulige arvingen og fram til fem år etter hans død.⁵⁹ I tilfellene hvor det ikke fantes noen sønner, men derimot en eller flere døtre som overlevde sin far, trådte en egen ordning inn som kaltes *epikleratet*.

Epikleratet kan ha vært en gresk heller enn en spesielt athensk ordning som skulle sikre slektens overlevelse. Vanligvis tok sønner del i farens eiendom, noe som etterlot penger eller flyttbar eiendom til døtres medgift. Døtre kunne kun arve hvis det ikke var noen legitime sønner. Hvis dette var tilfelle arvet døtrene hele farens eiendom i egenskap av å være *epikleros*.⁶⁰ *Epikleros* kan enklest oversettes til 'arvedatter', men begrepet omfatter langt mer. En *epikleros* arvet ikke *selv* sin far, men fungerte som et mellomledd mellom sin far og sine egne barn. Hennes arverett videreføres altså til hennes sønner, som overtar arven når han blir myndig. Hvis en *epikleros* døde før sin far innehadde fortsatt hennes eventuelle sønner sin status som arving av bestefarens eiendom.⁶¹

Arvetvister i retten

Ved krav på arv måtte alle fordringshavere utenom legitime sønner eller anerkjente adoptiv sønner gjennom en spesiell tildelingsprosess, for å kunne få tillatelse for besittelse av eksempelvis et dødsbo.⁶² Var kravet ubestridt, og arvekreveren alt hadde blitt anerkjent som avdødes arving, kaltes prosedyren en *epidikasia*. Athensk rett var særdeles kontekstualisert; de var tilpasset hver enkelt sak. For alle saker som hadde flere parter som reiste krav, ble

⁵⁷ Som i Isaios 3

⁵⁸ Hunter (1993): 52

⁵⁹ Griffith-Williams (2013): 11

⁶⁰ Hunter (1993): 25

⁶¹ Det er mulig at talerens mor i Isaios 8 var *epikleros*, men dette sier ikke talen noe om. Det en derimot ser er at hennes og sønnens legitimitet utfordres, og dermed arveretten gjennom epikleratordningen.

⁶² Griffith-Williams (2013): 5, 6

prosedyren kalt *diadikasia*.⁶³ De prosederende partene sto i utgangspunktet likt, det var ingen anklagende sak bestående av aktor og forsvarer, det var to like parter som juridisk sett ikke risikerte noen straff eller økonomiske tap, som en kunne i andre saker, bortsett fra innskuddet en gjorde før saken startet.

I athensk rett måtte de prosederende partene selv fremstille sin sak for retten gjennom en rettstale, for systemet tillot ikke noen stedfortredere. Denne regelen gjaldt så fremt parten ikke var kvinne, for da var regelen slik at hun måtte representeres av noen. Selv når den prosederende parten hadde hyret en *logograf* måtte han selv holde talen. Årsaken til kravet om personlige oppmøte var at kriminelle handlinger og rettslige krav var strengt personlige anliggender.⁶⁴

Muntlig presentasjon gjennom taler ble fortsatt benyttet i arvetvister på midten av 300-tallet f.Kr., og partene ble gitt tidsbegrensning, slik det ble gjort i både offentlige og private saker. I en privatsak fikk talerne tildelt en tredel av hva talerne i offentlige saker fikk. En henvendelse i en *dike* og hvor mange *dikastai* som skulle sitte avhang av størrelsen på eiendommen som var tema for saken.⁶⁵ Vitnene i saken ga ikke lenger forklaringer muntlig; i stedet skulle de gi sin skriftlige aksept på at de forberedte dokumentene medførte riktighet, og dette var tatt med i partenes taler.⁶⁶ Vitnenes funksjon i athenske rettssaker var like mye å vise sin støtte til en talers omdømme og anstendighet eller å overtale dommerne med sin kunnskap om folk og hendelser som det var å overbevise dem om at deres vitnesbyrd var korrekt.⁶⁷ Hvem vitnet var kunne være mer interessant for juryen enn hva vitnet faktisk sa. Hvis vitnet hadde en høy status i samfunnet, kunne det ha innvirkning.⁶⁸ Vitners nærvær ved viktige hendelser og moralske argumenter kunne tillegges utslagsgivende betydning, og sammen gir de et bilde på egen og motstanderens status, legitimitet og rett på arven.

Hvis vitnet en ønsket å bruke var en slave, måtte det tortur til for å sikre et sannferdig vitnesbyrd. Vitnesbyrd lagt fram under tortur ble antatt å være pålitelige nettopp fordi de ble forbundet med tvang (Arist. *Ret.* 1377a26). De var «en innrømmelse fra en som er vel informert, men gitt mot hans egen vilje (Arist. *Ret. Al.* 1432a1)». Slavers vitnesbyrd kunne styrke en talers

⁶³ Rubinstein (1993): 2

⁶⁴ Alwine (2015): 12

⁶⁵ Rubinstein (2005): 132

⁶⁶ Rhodes (2009): 303

⁶⁷ Fisher (1998):88

⁶⁸ Todd (1990): 27

sak, men muligheten for at de ga falske vitnesbyrd var tilstede, for de kunne lyve for å få torturen til å ende. Hvis de fortalte sannheten, eller det tilhørerne mente hørtes troverdig ut, ville torturen være overstått. Et annet problem med vitnesbyrd fra slaver var at det måtte gis tillatelse fra begge parter før det kunne finne sted.

Når dommen kom var den uforanderlig, og avgjørelsen ble sannsynligvis tatt like mye på grunn av overbevisende taler som av hensyn til lovene.⁶⁹ En dom til Isaios' klients fordel i et arvesøksmål om legitim rett og krav vitnet om at taleren ga bedre inntrykk enn motstanderen, og at dommerne trodde på hans forklaring om sin sosiale status og sivile status stilt opp mot motstanderens svakere stilling. Foruten partenes sosiale status kom også deres sosiale anseelse som legitim eller illegitim etterkommer og dermed berettigede krav på arv i en slik tvist.

Legitimitet og moral i athensk kontekst

Både i forbindelse med videreføring av *oikos* og med arvesaker er det nødvendig med en nærmere gransking av hva legitimitet og moral betydde for athenerne i klassisk tid. Et barns status ble avgjort av foreldrenes ekteskap. Hvis ekteskapet var godkjent, ble parets barn anerkjent som legitime, *gnesioi*. Barn født av en ugift kvinne hadde ingen arverett etter sin far.⁷⁰ Å være legitim betydde at en var ektefødt, altså et barn født innenfor ekteskap. Blodsband fra en ektefødt borger til en annen var avgjørende både for barnets status og sosiale anseelse i samfunnet, og for det offentlige og private liv. En ble født inn i en sosial klasse, og den styrte hvilke muligheter vedkommende kunne benytte seg av i livet. Viktigheten av å være legitimt født er avgjørende med tanke på engasjement i det politiske og det militære. Det var en viktig del av ens identitet.

I rettslig kontekst kunne legitimitet avgjøre om en person var verdig, både juridisk og moralsk, til å vinne en sak eller motta arven etter noen. Derfor er legitimitet et tilbakevendende motiv i rettstaler.⁷¹ En persons legitimitet ble stilt spørsmål ved, siden det ikke fantes noen sikre måter å fastslå et slektskap på. Likeledes ble det ofte stilt spørsmål ved legitimiteten, eller gyldigheten, av en adopsjon eller et ekteskap. Dermed ble også adoptivsønnens eller biologiske etterkommeres legitimitet trukket i tvil. Denne problemstillingen er, i arvesaker, direkte knyttet til rettslige forbindelser til en *oikos*, og rettslige krav på en eiendom.

⁶⁹ Thorley (1996): 34

⁷⁰ Maffi (2005): 255

⁷¹ Wohl (2010): 246

I en rettssak ble et inntrykk av noens legitimitet skapt i løpet av talen, for som rettslig kategori var det et usikkert moment. Noe som bidro til det var at athenerne ikke hadde noen offisielle dokumenter knyttet til familien. En sønn kunne vise til at han var en legitim sønn gjennom medlemskapet i farens *fratrie*. Innskriving i *fratrien* som en legitim sønn var påkrevd før en kunne anses som borger.⁷² Innskrivingen var dessuten en prosedyre det var vanlig å ha vitner på. De tilstedeværende kunne senere bekrefte hans medlemskap, og dermed at han var ektefødt medlem av sin fars *oikos*. Nok et bevis på en manns borgerskap var innskriving i *demen* når de ble voksne. For en kvinne var forlovelse og bryllup, som skulle være i overensstemmelse med loven, en måte å fastslå at hun var legitim på. Mange andre beviser fantes det ikke.

Når en sønn først var akseptert som legitim, kunne han bli opplært av sin far, og senere være klar til å stifte egen familie med en kone som også var av borgerstand. Hans legitimitet bidro til å skape en sosialt god status, og ga ham en autoritet i hjemmet. Den var sammenhengende, altomfattende, begrensende og utfordrende. En mann av borgerstand kan beskrives som *astos*, en som var del av samfunnet, slik en borgerkvinne kan omtales som *aste*. Å føre et offentlig liv, og delta i offentlige aktiviteter, var begrenset til slike menn. Tilgang på loven, embeter innen styringen av *polis* og politikk var også begrenset til menn fra borgerklassen.

Et begrep som knyttes opp mot menn av borgerstatus er *kyrios*. En *kyrios* var gjerne patriark i et hushold, og sin kones og sine døtres representant i det offentlige liv. Begrepet har ingen tilsvarende betydning på norsk, men kan forenklet oversettes til det å 'ha autoritet over' eller 'autoritet til å gjøre'. Som substantiv kan det bety herre, eller den som var overhode i et hushold. For alle kvinner i mannens *oikos* var han en forstander, eller verge. En ideell *oikos* besto av et ektepar og deres barn. Ofte bodde også foreldre eller mindreårige søsken der. En *oikos* hadde gjerne slaver og eiendom som tilhørte husstandens *kyrios*. Som den eneste med eiendomsrett og forvaltningsrett var *kyrios* overhode for alle eiendeler og personer, inkludert alle kvinner, mindreårige og slaver.⁷³ Det betydde at de falt inn under hans *kyrieia*, hans herredømme. En *kyrios*' autoritet ble anerkjent av samfunnet og Athens lovverk på to måter; som *oikos*' overhode både privat og offentlig, og som representant for det medlemmer i offentligheten.⁷⁴

⁷² Maffi (2005): 255

⁷³ Isager (1984): 14

⁷⁴ Hunter (1993): 10

Et av de mest karakteristiske trekkene ved en athensk kvinne, selv en kvinne med borgerstatus, var at hun alltid ble holdt under oppsyn av en *kyrios* eller verge. Når hun var en ung jente var faren hennes verge, og når hun ble gift ble ektemannen hennes nye formynder.⁷⁵ Som individer var ikke kvinner helt selvstendige, og de ble ikke regnet som fullverdige borgere. Deres plass var hovedsakelig innendørs, med husarbeid og barnepass, i motsetning til mannens plikter i offentligheten. Hvis en kvinne skulle opp i retten, måtte en *kyrios* representere henne, selv om det var hun som fremmet kravet.⁷⁶ Likevel refererer de athenske taleskriverne til kvinnen bak kravet som den aktive, diskuterende parten.⁷⁷ Athenske kvinner skilte seg fra athenske menn også ved at de ikke ble skrevet inn i farens *deme*. Det er derimot mulig at enkelte *fratrier* krevde at kvinner skulle introduseres for farens eller ektemannens *fratrie*, selv om de ikke ble skrevet inn.⁷⁸ Siden de ikke ble skrevet inn i *demen* eller *fratrien* var det derfor også vanskeligere å bevise at de var ektefødte borgere.

Borgerkvinner, eller *astai*, ble ansett som borgere i betydning av at de kunne gifte seg med mannlige borgere, og var under beskyttelse av byens lover. En borgerkvinnes legitimitet var av stor betydning, aller mest for hennes fremtidige barn. Dette kan være grunnen til at kvinner ofte ble giftet bort i en alder av 14 år. Ekteskapet markerte overgangen fra barndom til voksenlivet for henne, og overføringen fra farens *kyrieia* til sin ektemanns. For hennes ektemann betydde det at han gikk fra å være en sosialt umoden mann til en mann som var overhode for sin egen *oikos*. En så ung brud ville mest sannsynlig være jomfru, og ville derfor ikke skape tvil om hennes avkom hvis paret fikk noen kort tid etter bryllupet. En av de beste måtene en kunne forsøke å bevise en kvinnes og hennes barns legitimitet på i retten, var å kalle frem vitner som var tilstede ved kvinnens forlovelse eller bryllup.

En kvinnes bryllup var viktig med tanke på hennes legitimitet, siden en spesiell type var reservert ektefødte døtre av borgere. Et rettsgyldig ekteskap mellom borgere krevde gjennomføring av *gamos*, bryllup, inkludert forlovelse, *engye*.⁷⁹ En *engye* var ikke en forlovelse i moderne forstand, men en avtale mellom brudens far og kommende ektemann. Faren representerte henne som hennes verge både fordi hun ikke hadde noen autoritet generelt, og fordi hun, hvis det var hennes første ekteskap, var rundt 14 år gammel. Hennes tilkommende

⁷⁵ Kamen (2013): 87

⁷⁶ Clark (1989): 10, og Hunter (1993): 14

⁷⁷ Hunter (1993): 14

⁷⁸ Kamen (2013): 94

⁷⁹ Isager (1984): 17

var vanligvis gjerne dobbelt så gammel, og avtalen kunne inngås flere år før selve giftermålet.⁸⁰ Størrelsen og betingelsene for kvinnens medgift ble blant annet fastslått i en *engye*. Det var ikke ansett som nødvendig å ha vitner, eller å registrere den hos noen myndighet. Likevel kunne partene ha med seg vitner, slik at ingen av dem senere skulle kunne bryte avtalen eller diskutere hvilke betingelser de ble enige om.⁸¹

Når paret fikk barn måtte spesielle seremonier til før de var del av farens *oikos*, og kunne anses som deres ektefødte. Når en kvinne fødte et barn kunne hennes mann enten avvise det og etterlate barnet et sted for eksponering, eller feire dets fødsel. Hvis mannen tok på seg farskapet, viste han at han aksepterte barnet som sitt i en egen seremoni, kalt *amfidromia*. I denne seremonien fikk barnet navn, og faren erklærte formelt og offentlig sitt farskap. *Amfidromia* fant sted omtrent en uke etter at barnet ble født, og etter utførelse av den ble barnet regnet som medlem av hans *oikos*, og det fikk status som *gnesioi*, ektefødte.⁸² Faren forpliktet seg bare til å akseptere eller avvise et barn, mens ansvaret for at barn var ektefødte falt på moren. Mannen i huset måtte forsøke å sikre at hans kone ikke bedrev utukt, mens kona ikke hadde samme mulighet til å holde oppsyn med ektemannen. Sex utenfor ekteskapet var bare forbudt for kvinner, ikke for menn, og årsaken var knyttet til å sikre at mannen fikk legitime etterkommere. Hvis et ektepar hadde blitt gift på riktig måte, og de påkrevde ritualene for et barn var utført, fikk parets ektefødte sønn stå i byens borgerliste, et privilegium som var forbeholdt fåtallet.⁸³

Kvinnen hadde ingen rettigheter når det kom til arv på mannens *oikos*. Derimot beholdt hun retten til å arve sin opprinnelige familie, som hun hadde forlatt da hun giftet seg. Hennes plass i attisk arvefølge er komplisert. Hennes foreldres slektninger hadde ulik rang i en arverekkefølge etter hennes far, rangert etter hvilken side de var beslektet på, og hvilket kjønn de var. De var det som ble betegnet som nærmeste slekt, *ankhisteia*, som omfattet alle til og med foreldres søskenbarns barn. *Ankhisteia* var hovedsakelig viktig med tanke på arv etter noen uten legitime barn. Loven bemyndiget dem til å kreve arv og bli en persons nye etterkommer når en mann døde uten arvinger og testamente.⁸⁴ Disse arvereglene skulle hovedsakelig sikre menn, men kvinner spilte også en rolle i ordningen med *ankhisteia* ved mangel på sønner, eller ved spørsmål om barns legitimitet. Reglene skulle medvirke til å stanse enhver tendens til

⁸⁰ Jones (2008): 75

⁸¹ Hunter (1993): 19. Som i Is. 8.9 - 11

⁸² Strauss (1993): 64

⁸³ Isager (1984): 17

⁸⁴ Hunter (1993): 13

sammenslåing av borgerslekter, individuelle *oikoi*. En kvinnes sønner hadde arverett etter hennes far på grunn av båndet hun fortsatt hadde til sin farsside.⁸⁵ En datters verdi i sin fars *oikos* økte også hvis hun ikke hadde brødre, for da ble hun *epikleros*.⁸⁶ Tilknytningen til farssiden ble videreført til sønnene til tross for at de var medlem av sin fars *oikos*, og del av sin fars *kyrieia*.

Legitimitet kunne spille en viktig rolle i athenske arvesaker, men også moral kunne bli avgjørende, siden det fantes både juridiske og moralske plikter en sønn måtte utføre overfor sin far. Forholdet mellom far og sønn innebar også en moralsk plikt. Dette kom av at athenske menn ikke bare ville sikre seg arvinger for å videreføre *oikos*; arvingen skulle sørge for ham i alderdommen, utføre de nødvendige ofringene ved hans grav når han døde, og siden skulle hans ære minnes.⁸⁷ Denne foreldreomsorgen kaltes *gerotrofia*, og skulle utføres av ens arving. Hvis en var barnløs kunne en sikre sin *gerotrofia* med å adoptere.

Sønnen, eller adoptivsønnens, plikt skyldtes at hans identitet som legitim athensk borger kom av foreldrenes anerkjennelse av ham som sin ektefødte sønn. De viste omsorg for sin sønn da han vokste opp, og dette skulle han føle evig *kharis*, taknemlighet, eller nåde, for. Dette skyldtes at omsorgen ble regnet som en god, uselvsk gjerning. Ifølge Aristoteles kan en virkelig god gjerning være å utføre en tjeneste for noen som trengte den uten, å kreve noe tilbake, og uten å nødvendigvis ha egne fortjenester på den (Arist. *Ret.* 1358a2). Det ble likevel forventet at sønnen skulle gjengjelde den tjenesten med *gerotrofia*, for omsorg var en gjensidig forpliktelse. *Polis* forventet at en sønn sørget for sine foreldres behov når faren hadde blitt for gammel til å arbeide. Dette lå det en rettslig forpliktelse på; hvis en sønn ikke gjorde sin plikt overfor foreldrene kunne det reiser sak mot ham for mishandling av foreldre.⁸⁸

Var sønnen pliktoppfyllende, både overfor sine foreldre og i samfunnet, var det sannsynlig at han innehadde god moral. Gode moralske kvaliteter, eller dyder, kunne for eksempel være selvkontroll, ærbarhet, rettskaffenhet, fornuft, mot, generøsitet og gavmildhet som gode egenskaper, ifølge Aristoteles (Arist. *Ret.* 1361a, 1366b5). En mann burde tjene i militæret, fylle et embete, eller kanskje være en god lærer for sin sønn. En kvinne burde holde

⁸⁵ Hunter (1993): 25

⁸⁶ Hvis dette var tilfelle ble *engye* erstattet at *epidikasia*, og en nær slektning eller utvalg mann fikk gifte seg med henne. Isager (1984): 17

⁸⁷ Isager (1984): 22

⁸⁸ Rubinstein (1993): 64

seg innendørs, slik at ingen kunne mistenke umoralsk oppførsel. For begge gjaldt seksuell dydighet; legitime etterkommere kunne bare sikres slik.

Likeledes var det å være umoralsk noe spesielt negativt. Negative trekk var motsetninger til dydene. Eksempler på dårlige egenskaper var urettferdighet, feighet, tøylesløshet og gjerrighet (Arist. *Ret.* 1366a6-13). Det var umoral å utføre dårlige handlinger som kunne få følger for andre, og å tale noe annet enn sannheten.

En dårlig handling kunne gi følger for samfunnet eller et individ. En umoralsk handling kunne også være å misbruke en stilling som verge, ikke utføre *gerotrofia* eller bedrive utukt. På samme måte var det uakseptabelt hvis en i egenskap av *ankhisteia* kunne sikre hans barnløse slektning hans *oikos* og likevel valgte å la være.⁸⁹

⁸⁹ Rubinstein (1993): 109

HISTORIOGRAFI

Isaios kan regnes som en ekspert på athensk jus, da han hadde oversikt over lovene til den grad at han visste hvordan han kunne bruke dem til sin fordel. Han regnes som en retoriker som var særdeles dyktig til å presentere systematiske og logiske bevis. Få andre taleskriveres verker tar for seg arverett, og Isaios er den eneste vi i dag har bevart som spesialiserte seg på arvesaker. Det er få overlevende kilder som kan gi sikker kunnskap om Isaios' liv og forfatterskap. Fra antikken er det bare en håndfull forfattere som nevner hans virke spesifikt, og informasjon om hans liv er sparsommelig. Dette kan skyldes at han ikke var politisk aktiv, hvilket andre talere var, eller at han ikke deltok mye i det offentlige liv. Fra middelalder og tidlig nytid er også informasjonen begrenset. Det kan virke som at hans virke ikke har blitt viet mye oppmerksomhet i løpet av de siste tiårene, kanskje som følge av forskning på athensk lov, på adopsjon og liknende.

En grunn til at vi i dag kjenner til hvem Isaios var, og når han levde er verket *Kanon over de ti attiske oratorer*, som kan stamme fra et sted mellom 200 f.Kr. og 100 e.Kr.⁹⁰ Verket, slik den har blitt overlevert, er en oversikt over ti talere som var aktive i Athen på 400- og 300-tallet f.Kr.; Antifon, Andokides, Lysias, Isokrates, Isaios, Demostenes, Aiskines, Hyperides, Lykurgos. og Dinarkos.⁹¹ Isaios regnes altså med, selv om han var en *metoik* som oppholdte seg og arbeidet i Athen. Det vitner om at han ble anerkjent, og ble bevart på grunn av sine kvaliteter. Allerede i antikken kan han ha blitt sett på som et forbilde som taleskriver for arvesaker. Denne «Kanon» har hatt mye å si for overlevelsen av disse talerne og deres materiale.⁹² Denne listen fremstår ikke alfabetisk eller kronologisk, og det er mange andre talere som må ha blitt utelatt fra «Kanon». Lærde og skrivere i senantikken og middelalderen prioriterte å bruke de ti talerne i retoriske lærebøker; hvilket betyr at et uvisst antall andre taleskrivere har blitt nedprioritert, og dermed ikke er bevart. Likevel regnes den som en hovedårsak til overlevering av athenske taler, som flere av Isaios sine taler er for arverettssaker.⁹³

⁹⁰ Worthington (1994): 244

⁹¹ Roisman og Worthington (2015): 7, 27. Denne listen kan ha vært del av «Den aleksandrinske kanon», som kan ha blitt satt sammen av Aristofanes av Bysants på 200-tallet f. Kr. En vet ikke mer med sikkerhet om ham eller «den aleksandrinske kanon».

⁹² Worthington (1994): 244

⁹³ Roisman og Worthington (2015): 5

Videre omtale av de samme ti talerne finnes i det som er kjent som *De ti oratorenes liv*, som kanskje ble skrevet på 200-tallet f.Kr. Forfatteren av denne samlingen er en av flere som skrev tekster som tidligere ble tilegnet Plutark, men som nå hevdes å ha annet opphav. Han er i dag kjent som Pseudo-Plutark.⁹⁴ Ifølge verket etterlot Isaios seg 64 taler, hvorav 50 var genuine, samt en manual for retorisk teknikk - en opplysning som kun finnes i Pseudo-Plutark (Pseudo-Plut. 839 e, f). Samlingen har inneholdt en kort biografi av hver av de ti. Biografiene blir av og til inkludert i Plutarks verk, *Moralia*, en større samling av religiøse, filosofiske, politiske, retoriske og vitenskapelige tekster.⁹⁵

Den eneste andre antikke kilden som omtaler Isaios og hans skrivestil er Dionysios av Halikarnassos (ca. 60-7 f.Kr.). Om Isaios skrev han at han var fra Khalkis, at hans mest aktive periode må ha vært etter Peloponneserkrigen, og at han fremdeles levde når Filip av Makedonia satt på tronen (359-336 f.Kr) (§1). Dionysios er årsaken til at vi i dag også vet navnet på flere av Isaios' taler og har fragmenter av dem. Isaios hadde også stor innvirkning på sin elev, Demostenes, som kopierte deler av Isaios 8 i sin tale i saken mot sine verger. Dionysos gir inntrykk av at Isaios hadde rykte på seg for å få en svak sak til å fremstå sterk, og hevder at talene hans inneholder tilsynelatende gode argumenter og utelatelser, i tillegg til forvrenging av sannheten. Han måtte ha hatt kløkt for å gjøre dette, og hans oppgave var å vinne saken (§4). Dionysios sammenlikner Isaios i stor grad med hans forgjenger Lysias, på grunn av likheter i skrivestil. Han var kanskje enklere å forstå enn Lysias, men var samtidig mer voldsom, spesielt i indignasjon og begrunnede innvendinger. Dionysios mener Isaios' stil var tyngre enn Lysias, men til gjengjeld var taktisk god. Isaios var kanskje dyktigere til å legge frem logiske og systematiske bevis, eller påstander.

Mellom Dionysios av Halikarnassos og moderne tid er det svært få kilder om Isaios selv og hans forfatterskap. Encyklopedien fra 900-tallets Bysants, Sudaen, en samling med over 30 000 oppføringer av ukjente forfattere, har i likhet med Pseudo-Plutark inkludert de ti attiske talerne. «Suda», som betyr 'festning' eller 'forsvar', var ment å fungere som forsvar mot å miste klassisk kunnskap. Den fungerer som et orienterende verk som kan inneha informasjon en ikke finner andre steder, men den inneholder likevel bare enkelte referanser til Isaios.⁹⁶

Den kilden som gjør at vi i dag kan lese noen av Isaios verker er en skrift fra 1300-tallet skrevet på pergament; Codex Crippsianus. Den er en håndskrevet kopi av verker av Isaios og

⁹⁴ Roisman, Worthington (2015): 5, 10

⁹⁵ Roisman, Worthington (2015): 11

⁹⁶ Roisman, Worthington (2015): 17

et antall mindre kjente attiske talere. Dette pergamentet er det nærmeste vi kommer originalutgaven, selv om vitnesbyrd og opplesningene av lover er erstattet med overskrifter som henter til hva slags innspill det var. Det er talene, ikke selve lovene eller vitnesbyrdene, som synes å ha blitt prioritert overlevert og kopiert ned. Alle overleverte taler tilegnet Isaios har sitt fundament i Codex Crippsianus. I denne skriften finner en i tillegg til de 12 talene, korte biografiske notater om Isaios skrevet inn på fransk på 1700-tallet eller 1800-tallet. Manuskriptet er i dag del av en samling som oppbevares på British Library.

Av de moderne utgavene av Isaios' taler er det de engelskspråklige og skandinaviske som omtales her, ikke oversettelser til andre språk. Den tidligste moderne utgaven som kom på engelsk er *The Speeches of Isæus in Causes concerning the Law of Succession to Property at Athens*, utgitt av William Jones i 1779. Denne utgaven er derimot ikke enkel å oppdrive, og den digitale utgaven er ikke komplett. Heller ikke det umoderne språket gjør denne utgaven attraktiv. Jones' bedømmelse av Isaios er hovedsakelig positiv, og han synes å verdsette anstrengelsen Isaios gjør seg for å vinne saker. Det viktigste poenget fra denne utgaven er rådet om å huske at vi som moderne lesere er preget av vår tid, og at vi burde forsøke å forstå dem ut fra den konteksten de ble skrevet i.

Når det gjelder moderne oversettelser og kommentarer til Isaios' forfatterskap er utvalget begrenset. Isaios synes å ha blitt oversatt til gode for Demostenes eller Lysias, men dette er utenfor denne oppgavens fokus. Det finnes per i dag ingen standardverk for Isaios, men den mest detaljerte og inngående kommentaren og oversettelsen av Isaios er William Wyse *The Speeches of Isæus* fra 1904. Utgaven inneholder alle overleverte taler, oversettelser, kommentarer og mange forklarende henvisninger til teksten, og er derfor en av de mest nøyaktige og korrekte oversettelsene tilgjengelig i dag. Dette ekstremt grundige verkets preges av nærstudier av teksten. Han aksepterer at Isaios' taler ikke kan brukes til å gi en objektiv redegjørelse om athensk lov.⁹⁷ Wyse sin skepsis mot Isaios har dominert forskningen om ham siden det kom ut. Det finnes noen nyere oversettelser og kommentarer, men mange av dem er preget av, eller har tatt utgangspunkt i, Wyse. Han har skapt kontrovers på grunn av sitt svært negative syn på Isaios og hans taler. Synspunktene hans har bidratt til at det ikke har blitt skrevet så mye om Isaios, siden det ikke har gitt stort spillerom for videre forskning.⁹⁸ Vel kan moderne eksperter være enig eller uenig i det Wyse skriver, men hans kommentar blir fremdeles høyt aktet innen forskningen på Isaios liv og virke. Wyse har satt sitt preg på forskningen rundt

⁹⁷ Griffith-Williams (2013): 27

⁹⁸ Griffith-Williams (2013): 28

Isaios' taler, og derfor også på forskningen på athenske rettstaler. Et eksempel er S. Todd og P. Milletts uttalelse:

The most perceptive critic of rhetorical misrepresentation has been William Wyse, in his monumental commentary on Isaeus (1904)»; Wyse was rightly suspicious of Isaeus' honesty, if perhaps too confident of his own ability to disentangle the truth behind the orator's lies.⁹⁹

Først 13 år etter Wyse sin oversettelse kom Loeb Classical Library med en utgave som del av serien av utgivelser av antikke tekster. Denne versjonen er oversatt til engelsk av Edward. S. Forster og ble utgitt i 1927. Den har en kort introduksjon til hvem Isaios var, uten å bidra med noe nytt, og har enkelte kommentarer til talene underveis. Selv om det ikke tok mange år før en ny engelsk utgave kom, måtte en vente til 1984 før en dansk utgave, *Isaios' taler*, av Signe Isager, kom. Hennes bidrag er skrevet på et forståelig dansk, med en enkel innledning om athenske arveregler og adopsjon. Den var den første og så langt den eneste oversatt til et skandinavisk språk, og benyttes derfor i denne oppgaven.

Etter århundreskiftet har det kommet til flere engelske oversettelser, også de med forklarende kommentarer. Den ene av de to neste på engelsk, *Isaeus*, ble oversatt av Michael Edwards og utgitt i 2007. Heller ikke her er det noe revolusjonerende nytt å hente fra tolkningene av talene. Det spesielle med Edwards er at han makter, selv om det er litt kort, å foregripe Isaios' rykte i dag som taleskriver og det negative synet på stilen hans. Han gir Wyse mye av ansvaret for inntrykket vi i dag har, og forsøker å gi et mer nyansert bilde av Isaios og hans skrivestil. Han vurderer talene på en annen måte enn det Wyse gjorde 100 år tidligere, men slik som andre forskere før ham, kommer heller ikke Edwards unna å se til Wyses oversettelse og grammatiske tolkninger av den greske teksten. Siden denne engelske utgaven er hakket mer moderne i språket er den både enklere enn Forster og Wyse sine oversettelser, og relevant i denne oppgaven. Edwards og Isagers har, både på grunn av språklige ulikheter, men også tolkning, gjort noen få forskjellige valg i oversettelsene, noe som er nyttig for forståelse av den opprinnelige meningen med talene.

Den andre engelske oversettelsen, *A Commentary on Selected Speeches of Isaios*, av Brenda Griffith-Williams, ble utgitt i 2013. Siden den er basert på en doktoravhandling fokuserer den kun på Isaios 7, 8, 9 og 10. Den nærmere undersøkelsen av Isaios 7 og 8 i hennes

⁹⁹ Todd og Millett (1990): 13

utgave gjør den svært relevant, som også kommentarene hennes til talene. Hun bidrar også med en kort introduksjon om Isaios og mottakelse av talene. Hun hevder at Isaios' taler, i tillegg til å være hovedkilden til athensk arvelovgivning på 400- og 300-tallet f.Kr., «gir et unikt innblikk i strategier for å tilegne seg eiendom, i religiøs praksis og familieliv i det klassiske Athen».¹⁰⁰ Griffith-Williams påpeker at Wyses kommentar fremdeles er den eneste omfattende utgaven som eksisterer på engelsk, men teksten hun baserer sin oversettelse på kommer fra Forsters utgave fra 1927.

Flere tiår etter Wyses omfattende analyse med utelukkende negative omtale av Isaios har altså et annet, mer nyansert syn kommet til. I løpet av de siste årene har noen svakheter i hans argumentering blitt avdekket, og en kritikk mot Wyses ensidige vurderinger blitt mer vanlig. Det er dog ingen av utgavene som har kommet etter Wyse sin inneholder en like grundig analyse, og ingen kommentar er like omfattende. Av hensyn til tilgjengelighet og språk foretrekkes Forster, Isager, Edwards og spesielt Griffith- Williams i tilknytning denne oppgaven. Deres versjoner er langt lettere å lese og forstå, har et mer moderne språk og er mer nyanserte i sitt syn på Isaios' argumentasjon. For de greskspråklige referansene i oppgaven benyttes Forsters utgave.

Mitt bidrag til forskningen på Isaios er å belyse hans bruk av legitimitet og moral, og se hans stil og argumentasjon på bakgrunn av det. Tematikken synes for meg avgjørende i Isaios 7 og 8. Sekundærlitteraturen som benyttes til å forstå, utdype og sette informasjonen fra Isaios' taler i en athensk kontekst omtales i neste avsnitt, sammen med en kort forklaring på legitimitet og moral. Påfølgende det kommer selve observasjonene fra talene og analysen gjort på bakgrunn av det.

¹⁰⁰ Griffith- Williams (2013): xiii

KILDE- OG METODE

Kilder

Som nevnt er ikke de antikke kildene til Isaios tallrike, men om temaene legitimitet og moral finnes det langt mer, både med tanke på antikke og moderne kilder. Ingen aktuelle førstehåndskilder, altså antikke originalutgaver i denne sammenheng, er tatt i bruk, da de ikke har overlevd til i dag. Gresk litteratur har blitt overlevert med håndskrifter, og senere har de blitt transkribert og oversatt. Moderne utgaver av antikke verk er i stedet valgt som substitutt, slik som Isaios' taler, og sekundærkilder anvendes for å kunne undersøke tematikken i dybden. Tittlene som nevnes her er et utvalg av kildene som benyttes. Det athenske samfunnet kjenner vi fra ulike kilder, men hensikten er ikke å rekonstruere hele. Derfor begrenses ikke bare tema, men også kildene til Isaios som primærkilde, og antikke og moderne verks om kilder på rettssystem, arverett og prosedyrer.

For en moderne forsker er det nødvendig å ha en viss innsikt i det athenske samfunnets verdier og normer, og i rettssystemet for å kunne forstå måten Isaios argumenterer på, og trekke ut essensen av det. Mange moderne verk refererer til de antikke forfatterne, som Aristoteles og Platon. Enkelte forfattere, som Demostenes, Lysias og Platon, studeres for å se om det finnes paralleller, men dette er bare en liten del av undersøkelsen for denne oppgaven. Av moderne verker finnes det god litteratur med tanke på det athenske rettssystemet. For en innføring i den greske rettstanken, og athensk rettspraksis og prosedyrer gir eksempelvis *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law* fra 2005, red. M. Gagarin og D. Cohen, en god introduksjon. Denne samlingens bidragsytere er alle høyt kvalifiserte innenfor sitt felt. Dette verket har gitt grunnlag for forståelsen av athensk rett, og spesielt arverett. Hvert kapittel er med på å gi en oversiktlig og forståelig presentasjon om de ulike emnene.

Selv om Isaios ikke har vært hovedfokus for et stort utvalg moderne forskere, har mange verk referert til hans taler, til hans stil og opplysninger gitt i talene. Spesielt i forbindelse med antikk gresk lov, da spesielt arvelovgivning, omtales han. Hans taler siteres også i verk hvor tema er legitimitet, status og moral. Eksempler på dette er S. Todds "The purpose of evidence in Athenian courts", i P. Cartledge, P. Millett og S. Todds *Nomos: Essays in Athenian law, politics and society* fra 1990 og V. Wohls *Law's Cosmos* fra 2010. V. Hunters *Policing Athens: Social Control in the Attic Lawsuits, 420-320 B. C.* fra 1993 er svært aktuell i tilknytning rettssakene, og B. Griffith-Williams har skrevet 'Oikos, Family Feuds and Funerals' utgitt i *Classics Quarterly*, utgave 62 fra 2012, som i stor grad tar for seg tematikken rundt betydningen av videreføring av *oikos*, av testamente og adopsjon, og derfor er svært relevante.

Et eksempel som tar for seg athenske lover og normer i forbindelse med adopsjon er danske Lene Rubinstein. Hennes *Adoption in IV. Century Athens* fra 1993 undersøker de ulike adopsjonsmetodene, og bruker eksempler på hver type. Den er svært nyttig for å forstå hvordan adopsjonsreglene fungerte, og hva som gjorde at en athener valgte å adoptere på det ene eller det andre viset. Griffith-Williams sin kommentar til Isaios viser seg nyttig her, slik også *Policing Athens* har.

Temaet legitimitet dekkes i forbindelse med det å være ektefødt, og i forbindelse med sosial status. Eksempelvis D. Kamens *Status in classical Athens* fra 2013 tar for seg status i det athenske samfunnet, fra den upriviligerte slaven via metoiker og til den athenske mannlige borgeren. Boka benyttes i forbindelse med både menn og kvinners legitimitet, og for forståelse av de ulike 'klassene' som utgjorde den athenske *polis*. En annen er C. Cox' *Household Interests: Property, Marriage Strategies, and Family Dynamics in Ancient Athens* fra 1998, som gir et innblikk i den athenske familien, og spesielt i hva som var innebefattet med begrepet *oikos*.

Et eksempel på nyere forskning tilknyttet moral og mellommenneskelige forhold i tilknytning arvesaker er A. T. Alwines bok *Enmity and Feuding in Classical Athens* fra 2015. Alwine bruker det rettslige perspektivet på moral, og hva fiendskap kan bety for samfunnet, men også i en arvesak. *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law* er, akkurat som i forbindelse med det klassiske athenske rettssystemets forhistorie og dets prosedyrer, også en opplysende kilde med tanke på legitimitet, moral og retoriske grep. Den har vært nyttig for å forstå hva en god borger var, i henhold til moral. Moral i en rettslig athensk kontekst kan ha flere betydninger, men et eksempel på titler som tar for seg temaet C. Cox' *Household Interests*.

For moral, men også for å kunne forstå det retoriske perspektivet i oppgaven, benyttes Aristoteles' *Retorikk*. Hans verk preger vår forståelse av athenske rettstaler, retoriske teknikker og grep, og må derfor inkluderes i denne typen oppgave. Andre antikke verk om retorikk, som det som kalles *Alexander-retorikken*, tilskrevet Pseudo- Aristoteles, benyttes.¹⁰¹ *Alexander-retorikken* er nyttig, i og med at den gir praktiske råd til en taler. For forskningen på retorikk er den unik, for den gir innblikk i praktiske ordninger, og selvskapte eksempler. Det synes også viktig å studere noen moderne titler som omhandler retorikk, som Ian Worthington (red.) sin *Persuasion: Greek Rhetoric in Action* fra 1994 og Øyvind Andersens *I retorikkens hage* fra 1995. Nyere bøker om retorikk, som Jens Kjeldsens *Hva er retorikk?* fra 2014, anvendes for å kunne forstå talenes retoriske grep og argumentasjon bedre.

¹⁰¹ Tilskrevet Aristoteles i den norske utgaven fra 2015 ved T. Eide.

Alle de overnevnte titlene er bare eksempler på det som finnes av utgitte bøker og artikler om temaet. Mange forfattere refererer også til Isaios som en kilde til athenske arvesaker, siden private rettssaker i Athen ofte omhandler legitimitet eller moral. Det finnes dessuten et utall bøker som tar for seg andre områder innen klassisk athensk historie og retorikk. Kommentarer til Isaios er naturlige i denne oppgaven, men selv om andre athenske retorikere er tilgjengelige or sammenlikning og kontekst, er de valgt bort. Disse vurderes kun ved tilfeller av eksempler på saker eller argumentasjon som likner Isaios'. Kildematerialet til denne oppgaven kan naturligvis ikke omfatte alt som eksisterer om legitimitet og moral, eller verk som refererer til Isaios i mindre grad, så en utvelgelse av et begrenset materiale er nødvendig.

Metode

Temaet for denne oppgaven ble valgt ut fra en interesse og en nysgjerrighet på det klassiske athenske samfunnet. Spesielt de mellommenneskelige forholdene, og historien til vanlige folk, altså ikke statsledere og militære ledere, ispedd det juridiske og etiske perspektivet, fanget min oppmerksomhet. Til å begynne med ble athenske taleskrivere undersøkt, og deretter falt valget på private tvister som angår arv. Etter å ha fått et lite innblikk i det athenske rettssystemet og hvordan arverett fungerte, syntes Isaios til slutt som et godt valg. Når valget til slutt falt på Isaios 7 og Isaios 8 var det likhetstrekkene de hadde på grunn av at de var designet for samme type rettssak og forståelse for innhold, familiesammensetning og talerens argumentasjon som lå bak. Denne oppgaven forsøker ikke å foregripe alle aspektene ved det athenske rettssystemet, og enda mindre det athenske samfunnet. Den skal gi et innblikk i det med utgangspunkt i nærlesning av Isaios 7 og 8. Denne baseres på utskilling av juridiske og moralske argumenter, med vekt på legitimitet som arving, og moral i tilknytning det. Utgangspunktet for legitimitet og moral anvendes slik de er definert i kapittel 2.

Legitimitet og moral i Isaios' taler har ikke vært hovedfokus for en utgivelse tidligere, slik problemstillingen for denne oppgaven fortøner seg. Isaios 7 og 8 studeres inngående heller enn å studere flere taler overfladisk. Undersøkelsen blir med det mer utførlig og spesifikk. Avgrensningen til to taler beror på nivået denne oppgaven er ment å ligge på. Fokus ligger ikke på fremveksten eller endring av begreper eller rettssystemet som fenomen, men hvilken betydning legitimitet og moral spiller.

Undersøkelsen av legitimitet og moral i Isaios 7 og 8 er ment å vise betydningen av de to i en athensk arvetvist. Isaios 7 og 8 er primærkildene i oppgaven, og informasjonen fra disse kan gi et innblikk i den athenske rettspraksisen, i deres verdier og normer. Talene tolkes imidlertid med en visshet om samtidige logografers verk, og deres, spesielt Isaios', kunnskap

om loven. Under granskingen av Isaios 7 og 8 er det viktig å huske at en, som moderne forsker, kan studere talene og saumfare dem for alle detaljer i eget tempo, og gå tilbake til punkter en vil undersøke. For tilhørerne som var tilstede når disse talene ble holdt, var fremføringen den første og eneste gangen de fikk høre den, og en vurdering måtte tas på dette grunnlaget.

Sekundærlitteraturen brukes til å forstå og tolke opplysninger, og til å supplere informasjon. Ulike forskeres tolkninger og funn anvendes, men av hensyn til oppgavens omfang er det ikke mye plass til å sette ulike retninger opp mot hverandre. Dette til dels på grunn av plass, men også på grunn av det mangfoldet som finnes. De fleste sekundærkildene som anvendes i oppgaven stammer fra mellom begynnelsen på 1900-tallet og opp til 2010-tallet. Forskningen kommer stadig frem til noe nytt, og forskningsresultater kan måtte modifiseres med tiden og nye undersøkelser, hvis nye opplysninger kommer til. Selv om det ikke er viet mye plass til dette i denne oppgaven, vurderes kildene til oppgaven nødvendigvis fortløpende og kritisk.

Kildene til denne oppgaven skaper ikke hovedsakelig utfordringer med tanke på sannhetsgehalt, men på om informasjonen gitt er absolutt. Det er her kildene har begrensninger. Mengden antikke kilder som har overlevd er begrenset, og moderne forskning må gjøres på grunnlag av dette, og av resepsjon. Vår kunnskap om antikkens Athen og dens rettssystem og arveintriger er langt fra komplett, som også kjennskap til deres lover og til regler om legitimitet og moral, men den gir samtidig et interessant innblikk i samtidens forhold. Det samme gjelder Isaios' forfatterskap og hans person. Opplysninger fra hans samtidiges forfatterskap og sekundærkilder vurderes etter eget skjønn så pragmatisk som mulig, og etter anslag gjort av forskere på temaet.

OBSERVASJONER FRA TALENE

I athenske rettssaker var det vanlig å bruke argumentasjon basert på juridiske indikasjoner eller bevis, men det ble også akseptert at en taler brukte motstanderens negative karaktertrekk i etisk argumentasjon. Rettstaler generelt inneholder mange eksempler på at taleren anklager sin motstander for noe etisk uakseptabelt, som æreskrenkelse, bakvaskelse, utskjelling og å ha kommet med oppdiktete historier. Alle disse teknikkene går under et samlet begrep, *diabole*, et retorisk virkemiddel som ofte ble brukt mot en rettslig motstander.¹⁰² Noen greske forfattere, som Hyperides (1.8-10), beskriver fordelene med å tale først. Som første taler kunne en tvinge motstanderen til å svare på anklager, og skape fordommer mot vedkommende, mens siste taler ut kunne gå til motangrep eller skape en alternativ fremstilling. Taleren i Isaios 7 kan ha hatt noen fordeler med å tale først, mens taleren i Isaios 8, som synes å ha talt sist, kunne ha vært nødt til å argumentere på en annen måte, og svare med mer vekt på etisk argumentasjon. Dette kapitlet vil ta for seg de juridiske og etiske observasjonene fra Isaios 7 og Isaios 8. Det vil redegjøre for hva teksten vier mest plass av de to. De juridiske argumentene vil presenteres først, før de moralske argumentene tilknyttet personene i talene legges frem.

Isaios 7

Juridiske argumenter

Hovedpoenget til taleren i Isaios 7, Thrasyllus (II), er at han var arvelater Apollodoros nevø og adoptiv sønn. Han hevder at Apollodoros utførte alle de nødvendige prosedyrene for at adopsjonen *inter vivos* skulle være gyldig (§13), og har fremmet arvekrav på dette grunnlaget. Motstanderen i saken, Apollodoros' kusine, har påstått at adopsjonen av Thrasyllus (II) ikke ble fullført, og utfordret arvekravet som en av Apollodoros' nærmeste gjenlevende slektninger. En ugyldig adopsjon ville frata Thrasyllus (II) sin status som Apollodoros' livsarving, og Apollodoros' kusine ville ha det sterkeste kravet på arven. Thrasyllus (II) påstår dessuten at det eksisterte et så sterkt fiendskap mellom Apollodoros og hans onkel Eupolis at ingen fra farssiden av slekten noensinne ble vurdert som mottaker av arven. Han vil vise at motstanderen bare ville hatt krav på en mindre del av arven som nærmeste gjenlevende slektning, også om man så bort fra adopsjonen.

En gyldig, fullført *inter vivos* adopsjon av Thrasyllus (II) ville bekrefte at han var en legitim, athensk borger som nå hadde forlatt sin biologiske fars hus til fordel for Apollodoros'.

¹⁰² Hunter (1993): 102. Eksempelvis Isokrates brukte *diabole* (1.17).

Som adoptivsønn ville han ha sterkere rettslig og moralsk rett på eiendommen enn det motstanderen har i sin posisjon som kusine. Ved en adopsjon *inter vivos* var det et kriterium at adoptivfaren hadde foretatt adopsjonen «[mens han] levde og hadde et friskt sinn», slik Thrasyllus (II) hevder Apollodoros hadde hatt.¹⁰³ Uten vitner eller andre bevis på dette ville adopsjonens gyldighet kunne dras i tvil.¹⁰⁴

Adopsjon *inter vivos* kunne vanskelig bestrides, sier Thrasyllus (II) (§1-2). En adopsjon gjennom testamente, derimot, var mer problematisk, siden et testamentes gyldighet enklere kunne dras i tvil (§2). Det ville vært vitner tilstede ved utføringen av prosedyrene i en adopsjon *inter vivos*, og Apollodoros skal ha gjort sitt ønske klart for medlemmene av sine slektsgrupper. Thrasyllus (II) gir en detaljert beskrivelse av innskriving og aksept av Apollodoros' *fratrie* og *genos*. Han forteller at Apollodoros «presenterte ham for sine genosmedlemmer, [hadde fått] skrevet ham inn i de offentlige registrene og utført alle ting selv, slik det skal være».¹⁰⁵ Han hevder at Apollodoros, siden han hadde fått skrevet Thrasyllus (II) inn på riktig måte og adoptert *inter vivos*, hadde handlet i overensstemmelse med loven, og presenterer vitnesbyrd på det (§17). Foran fratriemedlemmene sverget Apollodoros også på at adoptivsonnen var en legitim sønn av en athensk kvinne. Apollodoros skal ha kunngjort adopsjonen for sine demesmenn, og fortalt at han hadde registrert adoptivsonnen i sin *genos* og *fratrie* som sin sønn (§27-28).

Apollodoros ville vært opptatt av fortsettelsen av sin *oikos*, overføringen av sin eiendom og å sikre at begravelseritualene ble utført av en livsarving. Thrasyllus forteller om generelle forholdsregler athenske menn kunne ta for å sørge for ikke å etterlate sine hus tomme. Selv barnløse kunne etterlate seg noen, gjennom adopsjon.¹⁰⁶ Dessuten var en *arkont* pålagt av loven å sørge for at ikke noens *oikos* ble tomme (§30). Thrasyllus (II) knytter de generelle tiltakene til det som gjelder spesifikt for denne saken, nemlig hva som ville skjedd om han overlot eiendommen til sin kusine. Han hevder at det sto klart for Apollodoros at hans *oikos* ville dø ut om han overlot den til Eupolis' datter (§31), og dermed ikke hadde vært aktuelt.

Eupolis' barnebarn, Thrasybolos, presenteres som den som ville arvet Apollodoros, hvis adopsjonen av Thrasyllus (II) ikke var gyldig eller ikke ble gjennomført. Thrasybolos skal

¹⁰³ §1: ζῶν καὶ εὖ φρονῶν.

¹⁰⁴ Det stilles spørsmål ved adoptivfarens mentale helse i Isaios 2.

¹⁰⁵ §1: καὶ (ἐπὶ τὰ ἱερὰ ἀγαθῶν) εἰς τοὺς συγγενεῖς ἀπέδειξε καὶ εἰς τὰ κοινὰ γραμματεῖα ἐνέγραψεν, ἅπανθ' ὅσα προσῆκεν αὐτὸς ποιήσας (...).

¹⁰⁶ §30: ὅπως μὴ ἐξερημώσουσι τοὺς σφετέρους αὐτῶν οἴκους, ἀλλ' ἔσται τις [καὶ] ὁ ἐναγιῶν καὶ πάντα τὰ νομιζόμενα αὐτοῖς ποιήσων: διὸ κὰν ἄπαιδες τελευτήσωσιν, ἀλλ' οὖν ποιησάμενοι καταλείπουσι.

tidligere ha arvet halve formuen etter sin onkel Apollodoros Eupolidos, da han døde uten etterkommere (§24). Deretter, hevder Thrasyllus (II), skal Thrasybolos ha akseptert Apollodoros' avgjørelse om å adoptere, og vist det gjennom sine handlinger (§26). Han har ikke fremmet krav i denne saken, og hans person forblir fjern.

Personlige og moralske argumenter

Foruten de juridiske argumentene i saken finnes det flere skildringer av personer fra Thrasyllus' og motstanderens parti. Thrasyllus (II)' families handlinger og karakter kontrasteres mot motstanderens for å hjelpe dommerne til å skille mellom den rette mottakeren av arven, som nødvendigvis var 'en god borger og person', og den 'skamløse' motstanderen. Thrasyllus (II) bruker konsekvent «oss» om seg og sin familie og «dem» om Eupolis og hans gren av familien. På denne måten knyttes en spesifikk oppførsel og karakter til en av partenes parti.

Hele sju personer, inkludert taleren selv, må tillegges betydning i denne saken. Det synes å være et viktig poeng i denne talen at handlinger i fortiden tillegges større betydning enn ord. De fortidige handlingene utgjør bakgrunnen for hvordan ting var under rettssaken.¹⁰⁷ Taleren spiller på moral ved å minne dommerne på deres heliastiske ed om å dømme rettferdig og i overensstemmelse med loven: «Husk, derfor, edene dere sverget før dere stilte som dommere, argumentene vi har lagt fram, og lovene, og avgi deres dom etter det som er rettferdig.»¹⁰⁸

Thrasyllus (II):

Isaios' klient og taler i denne saken. I talen presenterer han seg selv som adoptivsonn av arvelateren, Apollodoros, etter adopsjon *inter vivos*. Han sier ingenting om sin biologiske far, men forteller heller at moren var Apollodoros' halvsøster (§9, 15). Hans bestefar på morssiden var Arkhedamos. Som hans nevø var det ingen ukjent fremmed Apollodoros adopterte inn i slekten. Thrasyllus (II) ble tatt med til sitt nye hjem kort tid etter at avgjørelsen om adopsjon hadde blitt tatt, og han fikk ansvaret for forvaltningen av eiendommen umiddelbart (§15). Apollodoros hadde valgt ham, en bekjent, som allerede hadde vist seg verdig gjennom sin oppførsel: «Han kjente meg fra erfaring, og han hadde testet meg nøye. Han visste hvordan jeg

¹⁰⁷ Som i (§8): τοῖς δ' ἔργοις ἄν τις τεκμήριαιτο μάλιστα ὅτι Ἀπολλόδωρος πέπονθεν ὁ ἀντευποιεῖν ἡξίου τοὺς ἑαυτὸν εὐεργετήσαντας. Andre eksempler finnes i blant annet §11, 12, 18, 26 og 38.

¹⁰⁸ §46: μνησθέντες οὖν καὶ τῶν ὄρκων οὐς ὁμόσαντες δικάζετε, καὶ τῶν λόγων οὐς εἰρήκαμεν, καὶ τῶν νόμων, ἧ δίκαιόν ἐστι, ταύτη τὴν ψῆφον τίθεσθε.

var mot min mor og far, at jeg tok meg av slektingene mine. (...) Jeg var ingen fremmed, men hans nevø.»¹⁰⁹ Slik viser han at Apollodoros visste hvordan hans karakter var, og at han dermed også visste at Thrasylos (II) var sønn av athenske borgere.

Hans status som athensk borger forsvares tidlig i talen, når han forteller at Apollodoros, i sin presenterte av adoptivsønnen for sin *genos* og *fratrie*, sverget ed på at han introduserte en ektefødt sønn av en athensk mor (§16). Ved innskrivingen i hans *genos* og *fratrie* skal Apollodoros gitt ham navnet «Thrasylos, sønn av Apollodoros». Thrasylos (II) hevder han også ble registrert med samme navn av Apollodoros' demesmenn (§17, 27). Ved fullendt adopsjon *inter vivos* ville dette være hans nye identitet.

Foruten sin borgerstatus forteller Thrasylos (II) om sider ved sin karakter, som sine fortidige og planlagte fremtidige tjenester for *polis* (§34-36). Gjennom dem kan han vise at hans personlighet var egnet til adopsjon og til å arve Apollodoros, siden han var en god borger. Blant sine fullførte plikter nevner han stillingen som *thesmotet*, rettsembetsmann. Han hevder at han som *thesmotet* var «verken urettferdig eller grådig»¹¹⁰, men hadde utvist god moralsk dømmekraft. Av andre tjenester nevner han at han hadde opptrådt som *gymnasiark*, altså at han hadde skaffet et lag til fakkelløp under festivalen for Prometheus (§36), og at han hadde tjent i hæren.¹¹¹ Han kommer dessuten med lovnader om å utføre fremtidige plikter for byen, som *khoregos* og *trierark*.¹¹² Alt dette var, ifølge Thrasylos (II), det «menn på min alder burde gjøre».¹¹³

Apollodoros:

Apollodoros er arvelater i saken. Mens han fremdeles var mindreårig døde hans far, Thrasylos (I), og onkelen Eupolis fikk rollen som verge. Etter at onkelen misbrakte denne stillingen oppsto et fiendskap som skal ha vart livet ut, og blitt videreført til neste slektsledd. Apollodoros' mor

¹⁰⁹ §34, 35: ἐμοῦ δὲ πεῖραν εἰλήφει, δοκιμασίαν ἱκανὴν λαβών. εἷς τε γὰρ τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα οἷος ἦν ἀκριβῶς ἧδει, τῶν τ' οἰκείων ἐπιμελῆ καὶ τὰ μαυτοῦ πράττειν ἐπιστάμενον (...). καὶ μὴν οὐδὲ ἀλλότριον ἀλλ' ὄντα ἀδελφιδοῦν.

¹¹⁰ §34: ὡς ἐγενόμην οὐκ ἄδικος οὐδὲ πλεονέκτης

¹¹¹ En *gymnasiark* kunne, i tillegg til å være ansvarlig for fakkelløpet, ha ansvaret for å trene atleter og være tilsynshavende ved et gymnasium.

¹¹² En *khoregos* var en velstående borger som tok på seg det ærefulle oppdraget å finansiere klargjøringen av et kor og andre deler av en dramaproduksjon til for eksempel Dionysiosfestivalen. En *trierark* var øverstkommanderende på et militært skip.

¹¹³ §41: τοῦτο γὰρ τῶν τηλικούτων ἔργον ἐστὶ

giftet seg på ny med Arkhedamos, som hun fikk minst en datter med (§14).¹¹⁴ Arkhedamos oppdro Apollodoros som sin egen sønn, lot ham vokse opp i sitt hus og hadde et godt forhold til ham. Apollodoros ble vist omsorg av stefaren, noe som tydeliggjøres når han hjalp ham med å reise to saker mot Eupolis for å kunne vinne tilbake sin formue (§7, 8). Thrasylllos (II) forteller at «det var ved vår hjelp at han (Apollodoros) fikk pengene tilbake og han gjengjeldte tjenestene (...)».¹¹⁵ Apollodoros ville vise sin takknemlighet overfor stefaren, og den ene måten han gjorde det på var økonomisk. Da Arkhedamos, i beste samfunnsånd, deltok i den sicilianske ekspedisjon ble han fanget av fienden (§8). Familien ble avkrevd løsepenger, og Apollodoros skal ha bekreftet den gode tonen mellom dem ved å betale løsepengene. Også da Arkhedamos senere mistet formuen sin skal Apollodoros ha støttet ham (§9).

Thrasylllos (II) forteller ingenting om Apollodoros' ekteskap, men hevder at han hadde en sønn han ga utdanning og viste omsorg for. Denne sønnen skal ha dødd uventet året før og uten arvinger (§14). Dermed var det ingen direkte etterkommere igjen. Tapet av sønnen er den åpenbare årsaken til at Apollodoros skulle velge å adoptere en arving inn i sin *oikos*. Han skulle være godt egnet som adoptivfar på grunn av sin offentlige ånd, som han tilegnes en hyllest for (§39-40).¹¹⁶ Å velge noen fra sin fars slektsgren som adoptivsønn var uaktuelt, etter Eupolis' døtres handlinger etter Apollodoros Eupolidos' død. Thrasylllos (II) hevder at «det var klart for ham [Apollodoros] at han kom til å etterlate seg sitt hus tomt om han overlot det i hendene på mine motstandere».¹¹⁷

Støtten Apollodoros hadde fått fra stefaren tidligere og det gode forholdet til morssiden av slekten skal være grunnen til at han valgte nevøen som adoptivsønn (§4, 14). Når valget var tatt oppsøkte han søsteren og ba om å få adoptere sønnen hennes. Han startet adopsjonsprosedyrene for adopsjon *inter vivos*, i tråd med det loven gjorde ham berettiget til (§17). I forbindelse med adopsjonen var to ting om Apollodoros' person viktig, nemlig at han var mentalt frisk når adopsjonen fant sted og at han utførte alle de nødvendige adopsjonsprosedyrene før han døde (§1, 17).

¹¹⁴ Han kan ha hatt en sønn eller flere døtre, ellers ville han kanskje ikke latt Thrasylllos (II) bli adoptert ut av familien.

¹¹⁵ §10: τὰ τε χρήματα ἐκομίσατο δι' ἡμᾶς καὶ ταύτας τὰς χάριτας ἡμῖν ἀνταπέδωκε (...).

¹¹⁶ Med offentlig ånd menes det at han skal ha brukt lite penger på seg selv og heller sparte penger som han ga til *polis*. Han hadde dessuten vunnet med koret sitt da han var *khoregos*.

¹¹⁷ §31: ἐκεῖνον δὲ πρόδηλον ἦν ὅτι εἰ καταλείψει τὸν κληρὸν ἐπὶ τούτοις, ἔρημον ποιήσει τὸν οἶκον, τί προορῶντι.

Apollodoros portretteres som en respektabel mønsterborger. Han skal ha vært selvoppofrende, som sin far (§37). Han fremstilles som en ærlig mann siden han åpent la fram verdien på eiendommen sin (§40), opptrådte lovlydig og klarte seg med egne penger, hevder Thrasylos (II) (§39). Derfor spør Thrasylos (II) «så hva er en respektabel borgers plikter?», for så å besvare dette med retoriske spørsmål som bekrefter Apollodoros' posisjon. Han forsøkte ikke å ta hva som ikke tilhørte ham, men bidro med det han kunne, uten å ville skjule noen del av sin eiendom: «(...) Er det ikke, når *polis* trenger det, at han er blant de første til å bidra, og ikke forsøker å ta noe av det (rikdommen)?»¹¹⁸

Thrasylos (I):

Thrasylos (I) var arvelater Apollodoros' far. Han omtales mest i tilknytning familiebakgrunnen og oppbygning av Thrasylos (II)' og Apollodoros' karakter. Thrasylos (I) var, sammen med brødrene Eupolis og Mneson, arving av en stor formue. Mneson døde barnløs, dermed arvet de to gjenlevende brødrene ham. Thrasylos (II) forteller at «han (Thrasylos (I)) var trierark (...) for egen regning (...) og han var alene om det. Han lot det [heller] ikke gå to år mellom de gangene. Han var trierark uten avbrytelse, uten å utføre plikten skjødesløst.»¹¹⁹ Thrasylos (I) tjente også i hæren under den sicilianske ekspedisjon, hvor han synes å ha omkommet (§5). Da Thrasylos (I) døde etterlot han seg den mindreårige sønnen Apollodoros og en formue. Formuen skulle gå til sønnen, men frem til han ble myndig var pengene under broren Eupolis' kontroll, siden han tok på seg rollen som Apollodoros' verge. Det er altså Thrasylos (I)' formue som var roten til den lange konflikten mellom de to familiegrenene.

Eupolis' datter - motstander:

Eupolis' datter er motstanderen i saken, og Apollodoros' kusine (§3, 18), Hun blir representert av sin mann, Pronapes, i retten. Hvorvidt hennes ekteskap resulterte i barn sier ikke Thrasylos (II) noe om. I stedet får vi vite at hun hadde en søster, gift med Aiskhines, og en bror som het Apollodoros Eupolidos. Bakgrunnen for at Apollodoros ikke ville overlatt ansvaret for sin *oikos* til sin kusine var, foruten den langvarige fiendskapen mellom ham og Eupolis, at ingen av Eupolis' døtre oppfylte sine plikter da Apollodoros Eupolidos døde (§31-32). Disse

¹¹⁸ §40: [οὐχ οὗ μὲν ἕτεροι τὰ μὴ προσήκοντ' ἐβιάζοντο λαμβάνειν, τούτων μὴδὲν ποιεῖν, τὰ δ' ἑαυτοῦ πειρᾶσθαι σώζειν;] οὗ δ' ἡ πόλις δεῖται χρημάτων, ἐν πρώτοις εἰσφέρειν καὶ μὴδὲν ἀποκρύπτεσθαι τῶν ὄντων.

¹¹⁹ §38: καὶ τρητηραρχῶν τὸν πάντα χρόνον διετέλεσεν, (...) ἀλλ' ἐκ τῶν αὐτοῦ δαπανῶν, οὐδὲ δεῦτερος αὐτὸς ὄν ἀλλὰ κατὰ μόναν, οὐδὲ δύο ἔτη διαλιπὼν ἀλλὰ συνεχῶς, οὐδ' ἀφοσιούμενος.

handlingene er særdeles karaktergivende, siden det å la en nær slektnings *oikos* dø ut hvis det fantes andre muligheter var uakseptabelt. Slekten skulle sørge for at hans hus ikke døde ut ved å gi ham en arving, om nødvendig gjennom en posthum adopsjon. Ingen av de to søstrene oppga en sønn som kunne adopteres inn i hans hus, og sikre både hans hus og ritualene ved hans grav. I stedet solgte ektemennene Pronapes og Aiskhines unna jordeiendommen og eiendelene hans på deres koners vegne, og delte pengene mellom seg. Dermed, påstår Thrasylllos (II), «hvordan kunne han ha håpet på, selv om han var deres venn, at de ville utføre de faste ritualene for ham som bare var deres søskenbarn, ikke deres bror?»¹²⁰

Motstanderens søster skal ha dødd før denne saken startet, men hun etterlot seg en sønn som het Thrasybolos (§18). Han arvet morens del av arven etter Apollodoros Eupolidos, og må derfor ha vært voksen da saken fant sted (§19-20). Motstanderen, Thrasybolos' tante, skal også ha hevdet at Thrasybolos på et tidspunkt ble adoptert ut av familien (§23). Thrasybolos ville ha vært den som kunne fremmet et krav i denne saken, hevder Thrasylllos (II). Men han har ikke reist motkrav på arven, og hans person og hans mening om denne saken omtales ikke, foruten at han blir tillagt en aksepterende holdning mot Thrasylllos (II) (§18- 26).

Motstanderen og ektemannen Pronapes fremstilles som grådige (§31, 45), i og med at de allerede besatte over halvparten av Apollodoros Eupolidos' eiendom, og nå forsøkte å sikre seg eiendommen i denne saken.¹²¹ Kusinens ektemann fremstilles dessuten som en uærlig mann, i motsetning til Apollodoros, siden han skal ha opplyst om at eiendommen hans hadde lav verdi, når det ikke var sant (§39). En annen negativ beskrivelse av motstanderen, som også brukes om Eupolis, var at de var skamløse, eller regelrett frekke. I talen bruker Thrasylllos (II) ulike utgaver av ἀναιδής, som kan oversettes til skamløs, uforskammet, om dem, og gjentatt bruk understøtter poenget. Motstanderen skal ikke ha latt seg stoppe av den skampletten det var å fremme arvekrav mot ham. Så skamløse, ἀναιδείαν, var de.¹²² Thrasylllos (II) hevder at også motstanderens fremgangsmåte for å forsøke å sikre seg Apollodoros' eiendom var ἀναιδῶς, skamløs, frekk (§4).

¹²⁰ §32: πῶς ἂν προσεδόκησεν αὐτός, εἰ καὶ φίλος ἦν, τυχεῖν τῶν νομιζομένων ὑπ' αὐτῶν, ἀνεψιὸς ὢν ἀλλ' οὐκ ἀδελφὸς αὐταῖς; οὐκ ἐνῆν ἐλπίσαι δῆπουθεν.

¹²¹ Særlig §45: ἡ μὲν δὴ ἔχειν ἀξιοὶ κλήρους, ἐγὼ δὲ τοῦτον μόνον εἰς ὄνπερ εἰσεποιήθην, καὶ ὅτι αὕτη μὲν οὐκ εὖνους τῷ καταλιπόντι τὸν κληῖρον, ἐγὼ δὲ καὶ ὁ ἐμὸς πάππος εὐεργέται γεγόναμεν αὐτοῦ.

¹²² §23: οἱ δ' ὑπὲρ ταύτης, τῆς γυναικός, ἀπάντων: οὕτω τὴν ἀναιδείαν οὐδεμίαν ζημίαν εἶναι νομίζουσι. Som også i §21 om kravet: ἀναιδείας.

Eupolis:

Eupolis var arvelater Apollodoros' onkel, og hans verge. Da Mneson og Thrasyllus (I) døde var Eupolis den siste gjenlevende av de tre brødrene. Eupolis hadde sønnen Apollodoros Eupolidos, som døde barnløs, og to døtre. Da Apollodoros ble myndig var begge ugifte, men Eupolis ga ingen av dem til ham i ekteskap for å sikre videreføringen av hans *oikos*.¹²³ Han valgte i stedet å gifte dem bort til Aiskines og Pronapes.

Som Apollodoros' verge misbrukte han sin stilling, og i stedet for å gi Apollodoros sin del av arven etter Mneson og Thrasyllus (I), hevdet han at broren hadde etterlatt arven til ham, og tok alt selv (§5-12). Han bedrev dessuten underslag på eiendommen og ødslet bort nevøens eiendom (§6). Disse handlingene skal, ifølge Thrasyllus (II), ha demonstrert hans dårlige karakter. Da Apollodoros, med støtte av stefaren, gikk til rettssak to ganger mot ham for dette misbruket, tapte Eupolis begge gangene (§7). Etter dette skal fiendskapet mellom dem ha vart livet ut og gått videre til neste generasjon, som er i retten i denne saken.

Isaios 8

Juridiske argumenter

Hovedpoenget til taleren i Isaios 8 er at han var direkte etterkommer av arvelater Kiron. Han hevder at moren var legitim datter av Kiron og at han selv og broren hadde et sterkere rettslig krav på eiendommen enn motstanderen.¹²⁴ Motstanderen har fremmet krav på arven etter Kiron som hans nevø, og synes å ha talt først.¹²⁵ Taleren er utfordrer til arven, og måtte svare på anklager om sin legitimitet. Motstanderen har enten hevdet at talerens mor er illegitim datter av Kiron, eller ikke var hans datter i det hele tatt. Dermed ville heller ikke taleren være en direkte etterkommer av Kiron. Et viktig poeng i denne talen er at det ikke er Kirons nevø, den rettslige motstanderen, som er den virkelige rivalen. Mannen som sto bak, som egentlig forsøkte å få kontroll over Kirons eiendom, var Diokles fra Flya, Kirons svoger. Diokles skal, ifølge taleren, allerede ha overtatt sine søstres eiendom med makt, og forsøker nå å sikre kontroll over en til.

¹²³ § 11: Εὐπολις γὰρ αὐτῷ δυοῖν θυγατέρων οὐσῶν καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν αὐτῷ γεγονῶς καὶ χρήμαθ' ὀρῶν κεκτημένον, οὐδετέραν αὐτῷ τούτων ἔδωκε.

¹²⁴ Dette presenteres helt konkret av taleren i *prooimiet*. *Prooimiet* i Isaios 8 er et av Isaios' lengste, hele 6 paragrafer. Også *prooimiet* i Isaios 8 er ganske langt, fem paragrafer.

¹²⁵ § 1: οὗτοί τοῦ τε κλήρου λαγχάνουσιν ὡς ἐγγυτάτω γένους ὄντες, ἡμᾶς τε ὑβρίζουσιν ὡς οὐκ ἐξ ἐκείνου θυγατρὸς ὄντας, οὐδὲ3 γενομένης αὐτῷ πώποτε τὸ παράπαν.

Ut fra informasjonen som blir gitt i talen, ble taleren født en gang etter 403 f.Kr., da Eukleides var arkont.¹²⁶ Dette nevnes fordi Perikles' lov fra 451 f.Kr. om athensk borgerskap igjen ble aktiv under ham. Gjeninnføringen betydde at det ble stilt høyere krav til borgerstatus. Nå måtte begge foreldrene være athenske borgere for at et felles barn skulle kunne bli regnet som det samme. Hvis et barns mor ikke var borger ville ikke barnet heller få borgerrettigheter. Dette er årsaken til at talerens mors status er kjernespoørsmålet. Hvis dommerne aksepterte morens legitimitet, aksepterte de også talerens og hans brors, og deres arvekrav. Taleren hevder det ikke ble stilt spørsmål ved hans slektskap til Kiron tidligere, men at tvilen hadde oppstått da saken fant sted, siden både Kiron og talerens far var døde på det tidspunktet.

Det fantes ikke andre mulige personer som kunne kreve arv som direkte arving etter Kiron enn taleren og broren, siden moren var hans eneste overlevende barn. Taleren setter deres slektskap med Kiron og deres arverett opp mot Kirons bror og hans barns. Å være så nært beslektet som mulig, også gjennom et kvinnelig ledd, kunne utgjøre en stor forskjell, med tanke på arverekkefølgen: «Jeg antar at det står fullstendig klart for dere at de som er født sammen med ham (Kiron), ikke står nærmere arveretten enn dem som er hans etterkommere».¹²⁷ Dermed, «siden hun (Kirons datter) er død og har etterlatt seg oss, sine barn, er det ikke våre motstandere, men vi, som har rett til å arve eiendommen».¹²⁸ Taleren slår fast at en datter helt enkelt ville være nærmere beslektet med en mann enn det en bror kunne være, og motstanderen var dessuten «kun en nevø».¹²⁹ Slik kunne taleren hevde at de hadde sterkest rettslig krav på arven. En tenkt situasjon, hvor Kiron var død, men talerens mor fremdeles var i live, beskrives for å vise at motstanderen ikke hadde noe sterkt krav på arven, så lenge det fantes direkte etterkommere (§31). I dette senarioet er motstanderen Kirons bror, ikke hans nevø. Kirons bror kunne giftet seg med hans datter for å sikre hans *oikos*. Han selv ville ikke fått noen rett på pengene etter Kiron ved å gifte seg med henne. Arven etter ham ville gått gjennom Kirons datter til deres felles barn, om de fikk noen.

For å støtte opp om påstanden om sitt blodsband til Kiron forteller taleren at moren fikk vokse opp i Kirons hus, selv om hennes mor døde da hun var liten. Selv ble hun gift, to ganger.

¹²⁶ §43: μετ' Εὐκλείδην γὰρ ἄρχοντα γεγόναμεν.

¹²⁷ §30: καὶ νομίζω μὲν ἀπλῶς καὶ ὑμῖν ἤδη εἶναι φανερὸν ὅτι οὐκ ἐγγυτέρω ταῖς ἀγχιστεταῖς εἰσὶν οἱ μετ' ἐκείνου φύντες ἢ οἱ ἐξ ἐκείνου γεγονότες.

¹²⁸ §31: δῆλον ὅτι καὶ τετελευτηκυίας, ἐπεὶ παῖδας ἡμᾶς καταλέλοιπεν, οὐ τούτοις ἀλλ' ἡμῖν προσήκει κληρονομεῖν τῶν χρημάτων.

¹²⁹ §33.

Begge bryllupene ble utført på den måten som var forventet når det inkluderte en kvinne og en mann som begge var athenske borgere. Med bryllupet fulgte både en bryllupsfrokost for henne, med noen av mannens venner og familie tilstede, og en bryllupsfest for medlemmer av hans *fratrie*, alt i overensstemmelse med tradisjonen (§18).

Kvinnens status var vanskelig å bevise, og derfor ble vitnesbyrdene taleren kunne støtte opp om morens legitimitet med viktig.¹³⁰ De tre typene bevis taleren har brukt, eller ønsket å bruke, nemlig gamle rykter og morens omdømme, vitnesbyrd, og forhør av slaver under tortur ramses opp for å vise hvor godt han har begrunnet argumentene sine. Vitner skal støtte talerens påstander om morens bryllup, og at det var et velkjent faktum at hun var Kirons datter.¹³¹ Hendelsene langt tilbake i tid, som morens oppvekst, bruker taleren sladder på, siden det var vanskelig å finne pålitelige vitner som fremdeles levde, mens vitnesbyrd brukes om hendelser nærmere i tid (§6). Taleren hevder han ønsket å bruke Kirons husslaver som vitner på morens bakgrunn, siden de ville ha vært tilstede mye av tiden. De ville visst sannheten om morens ekteskap, medgift og barn (§9).¹³² Motstanderen har avslått utfordringen, og dermed forsvinner en kilde til informasjon. Foruten dette hevder taleren at vitnene han fikk bruke var sterke vitner, siden de selv ikke ville ha muligheten til å arve Kiron, og dermed ikke ville hatt personlig interesse i eiendommen (§14).

Å gjennomføre begravelsen for sine døde foreldre og besteforeldre var en viktig plikt for deres etterkommere, og talerens engasjement rundt Kirons begravelse skal støtte opp om hans påstand om slektskapet med Kiron (§21-27). Taleren forklarer at Diokles, hvis han hadde tvilt på hans posisjon som direkte etterkommer av Kiron, ville stilt spørsmål ved hans rett til å gjennomføre begravelsen (§24). Siden dette ikke skjedde, og han ikke hadde vist noe tegn til å tvile på talerens status, henter det til at han anerkjente taleren og hans bror som Kirons barnebarn (§21).

Da Kirons begravelse skulle finne sted tok taleren med seg en slektning til huset hvor liket var, både for å hjelpe ham med å flytte liket, men også for å kunne bevitne hendelsene rundt begravelsen. Taleren ville gjennomføre den i sitt hus, slik direkte etterkommere ofte gjorde. Forsøket på å gjøre dette ble kun stanset da Kirons enkes ba om at liket ikke ble flyttet,

¹³⁰ Talen inneholder totalt åtte vitnesbyrd

¹³¹ §20: (...) εἰ μὴ πάντοθεν ἦν ὁμολογούμενον τὴν μητέρα ἡμῶν εἶναι θυγατέρα γνησίαν Κίρωνος. νῦν δὲ τῆ περιφανείᾳ τοῦ πράγματος (...).

¹³² Slavers vitnesbyrd ble ansett som sanne etter å ha blitt prøvd gjennom torturen (§10).

og taleren ga sitt samtykke. (§21-22). Taleren gir inntrykk av at han deltok i alle ritualene og jordfestingen, men at han var tvunget til å akseptere måten det skjedde på.

Detaljene for begravelsen og uenighetene som oppsto der endres i løpet av talen (§38-39). Først har taleren fortalt at Diokles hadde betalt noen utgifter for begravelsen, og ønsket at taleren betalte det resterende. Senere hevder taleren at han avviste betalingen hans. Denne endringen i planen skal ha skyldtes at Diokles ønsket å gi inntrykk av at det var Kirons nevø som betalte og utførte begravelsen, ikke taleren (§39).

En viktig del av argumentasjonen for talerens og hans mors legitimitet er hans og brorens tilstedeværelse på religiøse tilstelninger sammen med Kiron (§15-17). Deres tilstedeværelse var forventet, som Kirons etterkommere. Spesielt ofringen til Zeus Ktesios må tillegges viktighet, siden guden var beskytter av huset og ens eiendom (§16). Ved denne ofringen skal ikke Kiron ha tillatt andre fra utenfor familien å delta, og slik forsøker taleren å bekrefte deres legitimitet.

Slik forventet behandling av sine etterkommere i religiøs kontekst omtales, trekkes også forventet tradisjonell plikt og ansvar for ens foreldre og besteforeldre fram (§32). Loven om mishandling av ens foreldre brukes som eksempel på etterkommeres plikter. Denne analogien går fra å omtale det generelle, faktabaserte til å retorisk spørre om en bror eller en datter er nærmere i slekt med en (§33). Slik knytter taleren de allment gyldige lovene til den enkelte saken til en viss grad. Taleren bruker loven om barns omsorg av ens foreldre for å støtte opp om sin legitimitet og krav. For å støtte opp om påstandene leses det opp lover i tilknytning omsorg av foreldre og arverekkefølge.¹³³ Både familien og *polis* ville ha interesse av at Kirons *oikos* skulle fortsette, både på grunn av omsorg og av at *oikos* var sentral for religiøs praksis.¹³⁴

Etiske argumenter

I Isaios 8 tar personlige og moralske argumenter mer plass enn i Isaios 7. Talerens og brorens karakter settes skarpt opp mot Kirons nevøs og Diokles', og veier tungt for talerens argumentasjon. I Isaios 8 er det, inkludert taleren, fem personer som må tillegges viktighet. Blant dem er, i tillegg til Kiron og talerens mor, Kirons nevø og Diokles. Talerens far nevnes bare et par ganger i talen, og da i tilknytning til talerens mor. Det spesielle i denne saken er at Kirons nevø, den rettslige motstanderen, sin karakter ikke beskrives like nøye som Diokles'. Det finnes derimot et karakterangrep på Diokles, som starter tidlig i talen, og får sitt klimaks i

¹³³ I §31, 32, 33 snakker taleren om ulike lover, mens han i §34 får lest opp en annen lov.

¹³⁴ Deriblant seremonier, den sentrale arnen i huset og ansvar for forfedrenes graver. Edwards, M (2007): 5

talens epilog (§40-42). Kronologien i talen er vagere enn i Isaios 7, så taleren kan dermed bruke hendelser som ikke kan plasseres så lett i tid i tilknytning Diokles og Kirons nevøs karakter.

Taler, ikke navngitt:

Taleren presenterer seg selv som sønn av arvelater Kirons ektefødte datter (§1). Det er med denne posisjonen han har utfordret sin motstanders arvekav. Han hevder at han er en uerfaren taler som bare ønsker å oppnå rettferdighet (§5). For å vektlegge den direkte arverekkefølgen etter Kiron påpeker han slektskapet med ham flere ganger, ved å si «vår bestefar Kiron (§3)» og liknende gjennom talen. Taleren forteller at deres far introduserte taleren og broren for hans *fratrie* og sverget ed på at de var «barn av en athensk mor, og en lovlig ektet kone».¹³⁵ Siden faren hadde bekreftet deres borgerlige status som barn, var de legitime athenske borgere.¹³⁶ Slik bekrefter taleren både sin egen og sin mors status.

Taleren forsøker å stadfeste sin og brorens posisjon som rettmessige arvinger ved å fortelle om det religiøse aspektet ved deres slektskap med Kiron. Han og broren deltok på Dionysia og offentlige fester sammen med Kiron, og på alle ofringene Kiron utførte.¹³⁷ Tilstedeværelsen ved Kirons ofring til Zeus Ktesios gir inntrykk at av han og broren var spesielt privilegerte, siden Kiron ikke tillot «slaver eller frie menn fra utenfor sin egen familie» på den.¹³⁸ Kiron ba til denne guden om å «skjenke oss [barnebarna,] god helse og rikdom, slik det var naturlig, siden han var vår bestefar» for å sikre dem rikdom og sunnhet.¹³⁹ Dette legger til grunn for at de virkelig var hans arvinger, og vitner om pliktoppfyllelse overfor slekten og fromhet.

Foruten dette forteller han om sitt engasjement rundt begravelseritualene for Kiron (§21, 25), og at han bare unnlot å holde begravelsen i sitt hjem fordi Kirons enke ba om å la ham bli i deres hus (§22). Han ga beskjed til Kirons nevø, med vitner til stede, om at begravelsen ville finne sted der i stedet. Han ville likevel betale sin del av utgiftene for

¹³⁵ §19: ὁ τε πατήρ ἡμῶν, ἐπειδὴ ἐγενόμεθα, εἰς τοὺς φράτορας ἡμᾶς εἰσήγαγεν, ὁμόσας κατὰ τοὺς νόμους τοὺς κειμένους ἢ μὴν ἐξ ἀστῆς καὶ ἐγγυητῆς γυναικὸς εἰσάγειν.

¹³⁶ Det finnes ikke mye bevis for denne praksisen, men det kan ha skjedd og kanskje oftere med jentebarn enn gutter. Strauss (1993): 64

¹³⁷ §15: οὐδεπώποτε θυσίαν ἄνευ ἡμῶν οὐδεμίαν ἐποίησεν, ἀλλ' εἴ τε μικρὰ εἴ τε μεγάλα θύοι, πανταχοῦ παρῆμεν ἡμεῖς καὶ συνεθύομεν (...).

¹³⁸ §16: καὶ οὔτε δούλους προσῆγεν οὔτε ἐλευθέρους ὀθνεῖους.

¹³⁹ §16: καὶ ἠῤῥατο ἡμῖν ὑγίειαν δίδοναι καὶ κτῆσιν ἀγαθὴν, ὥσπερ εἰκὸς ὄντα πάππον.

begravelsen, og utføre alle de nødvendige ritualene. Disse utgiftene skal ha blitt en kilde til uenighet mellom taleren og Diokles, siden, som taleren hevder, verken motstanderen eller Diokles faktisk hadde betalt for noen av utgiftene. Taleren hevder midlene egentlig ble tatt av arven etter Kiron (§25). Sympatien og fromheten taleren viste med sin oppførsel i begravelsen tydeliggjøres med talerens forsøk på å ordne opp i utgiftene. For å sikre seg mot påstander om at han ikke hadde betalt noe for begravelsen, rådførte han seg med en som tolket de hellige lovene og skikkene, en *exegetes*.¹⁴⁰ Han skal ha fulgt rådet han fikk, og utførte de ritualene det ble forventet at direkte etterkommere hadde ansvaret for. Han foretok også ofringer på den niende dagen etter begravelsen.

Kiron:

Kiron, arvelater i saken, presenteres som talerens bestefar på morssiden.¹⁴¹ Dette blodsbandet fremheves ved at navnet Kiron brukes 22 ganger i talen, og *pappos*, bestefar, 24 ganger. Han skal først ha vært gift med sin kusine, som han fikk en datter med. Kona døde etter bare fire år, og Kiron giftet seg på ny. Hans andre ekteskap, med Diokles' søster, resulterte i to sønner.¹⁴² Begge sønnene skal ha dødd, men taleren forteller ikke konkret når det skjedde (§7, 17). De kan ha dødd allerede før Kirons datter fikk barn, eller senest mens Kirons dattersønner fremdeles var mindreårige, ellers ville de ha hatt førsterett på arven. Det eneste som kan leses ut fra talen med sikkerhet er at de døde før Kiron.

Lite blir sagt om Kirons personlighet. Det viktigste i saken er blodsbandet mellom ham og taleren, og de materielle verdiene han etterlot seg da han døde. I og med at taleren forteller at Kiron tok ofringen til Zeus Ktesios spesielt alvorlig (§16) tyder det på at han var en velstående mann. Nøyaktig hva han eide av eiendom og hvilken verdi de hadde blir presentert, til sammen mer enn 90 *minai*.¹⁴³

¹⁴⁰ §39: ὅπως δὲ μηδὲν μου ταύτη πλεονεκτοῖεν, παρ' ὑμῖν φάσκοντες οὐδὲν με εἰς τὴν ταφὴν ἀνηλωκέναι, τὸν ἐξηγητὴν ἐρόμενος ἐκείνου κελεύσαντος ἀνήλωσα παρ' ἑμαυτοῦ καὶ τὰ ἔνατα ἐπήνεγκα, ὡς οἶόν τε κάλλιστα παρασκευάσας (...).

¹⁴¹ §1: τοῦ γὰρ ἡμετέρου πάππου Κίρωνος οὐκ ἄπαιδος τελευτήσαντος, ἀλλ' ἡμᾶς ἐκ θυγατρὸς αὐτοῦ γνησίας παῖδας αὐτῷ καταλειπούτος (...).

¹⁴² §7: Κίρων ἐγῆμε τὴν ἐμὴν τήθην οὐσαν ἀνεψιάν, ἐξ ἀδελφῆς τῆς αὐτοῦ μητρὸς αὐτὴν γεγενημένην. (...) ὁ δὲ πάππος μιᾶς μόνης οὐσης αὐτῷ θυγατρὸς λαμβάνει πάλιν τὴν Διοκλέους ἀδελφὴν (...).

¹⁴³ Han hadde også lånt ut betydelige summer. §35: σύμπαντα δὲ ὅσα φανερά ἦν, πλέον ἢ ἐνενήκοντα μῶν: χωρὶς δὲ τούτων δανείσματα οὐκ ὀλίγα, ἀφ' ὧν ἐκεῖνος τόκους ἐλάμβανε.

Talerens mor:

Talerens mor presenteres som legitim datter fra Kirons første ekteskap, og etter at hennes brødre døde var hun Kirons eneste overlevende barn (§7, 8, 17). Utenom grunnleggende fakta forteller taleren svært lite om henne. Hvilken rolle hun kunne ha spilt i familiefæiden er ukjent. Talerens vitner skulle med sikkerhet kunne vite at hun både «hadde blitt oppdratt i hans (Kirons) hus, ble ansett som å være hans datter, var to ganger forlovet og to ganger gift».¹⁴⁴

Kiron skal selv ha giftet henne bort til en mann ved navn Nausimenes, med en betydelig medgift.¹⁴⁵ Dette ekteskapet resulterte ikke i noen barn før mannen ble syk og døde.¹⁴⁶ Deretter hadde Kiron giftet henne bort for annen gang til en ikke navngitt mann, med en liten medgift. Hennes ektemanns og dernest kvinnene i hans demes oppførsel mot henne er i overensstemmelse med hva som var forventet mot en borgerkvinne (§18-20). Hennes andre bryllup ble fulgt av en fest hvor mannens venner deltok, og mannen utførte et bryllupsoffer for sin *fratrie*, slik loven bød ham å gjøre (§18). Senere skal hun ha blitt godkjent av *fratrien*. Kvinnene i hans deme valgte henne, sammen med en annen kvinne, til å lede an under Thesmoforia. Spesielt denne deltakelsen bidrar til å fastslå hennes status som borgerkvinne, for deltakelse på denne festivalen var begrenset til borgerkvinner.¹⁴⁷ Taleren påstår at alle fakta om henne var åpenbare, og repeterer alle sine påstander om henne for å kunne etablere hennes status og legitimitet som en allment kjent sannhet (§20). Med sin andre ektemann fikk hun to barn, nemlig taleren og hans bror.

Kirons nevø - motstander:

Kirons ikke navngitte nevø, den rettslige motstanderen i saken, utgjør ingen stor karakter i talen. Bakgrunnen for hans og hans støttespilleres krav på arven skal være «(...) begjær, og all rikdommen Kiron etterlot seg».¹⁴⁸ Kirons nevø skal ikke selv ha funnet ut at han skulle gå til

¹⁴⁴ §29: οἱ συνήδεσαν παρ' ἐκείνῳ τρεφομένην, θυγατέρα νομιζομένην, δις ἐκδοθεῖσαν, δις ἐγγυηθεῖσαν.

¹⁴⁵ §7-8: καὶ ἐκείνην τε ἔτρεφε παρὰ τῇ γυναικὶ καὶ μετὰ τῶν ἐξ ἐκείνης παίδων, ἐκείνων τε ἔτι ζώντων, ἐπεὶ συνοικεῖν εἶχεν ἡλικίαν, ἐκδίδωσιν αὐτὴν Νουσιμένει Χολαργεῖ, σὺν ἱματίοις καὶ χρυσοῖς πέντε καὶ εἴκοσι μνᾶς ἐπιδοῦς.

¹⁴⁶ Nausimenes hadde spilt bort pengene fra medgiften, så da hun ble ført tilbake til sin fars hus var det uten pengene, og uten mulighet til å få med seg en like stor medgift inn i et nytt ekteskap.

¹⁴⁷ §19: αἱ τε γυναῖκες αἱ τῶν δημοτῶν μετὰ ταῦτα προῦκριναν αὐτὴν μετὰ τῆς Διοκλέους γυναικὸς τοῦ Πιθέως ἄρχειν εἰς τὰ Θεσμοφόρια καὶ ποιεῖν τὰ νομιζόμενα μετ' ἐκείνης. Griffith-Williams (2013): 92

¹⁴⁸ §2: αἴτιον δὲ τοῦ ταῦτα ποιεῖν αὐτοῦς ἐστὶν ἢ τούτων πλεονεξία <καὶ>1 τὸ πλῆθος τῶν χρημάτων ὧν Κίρων μὲν καταλέλοιπεν.

retten for å fremme arvekrav på eiendommen, påstår taleren. Diokles lurte ham til å gjøre det for seg, siden han ønsket å tilegne seg Kirons jord (§3). I skjul ble han forberedt på å fremme et arvekrav, mot at han fikk en del selv.¹⁴⁹ Diokles hadde dessuten innbilt ham at Kiron ikke etterlot seg noen formue, og latet som at det ikke var noe av verdi.¹⁵⁰

Taleren hevder at Kirons nevø har avvist utfordringen om å la Kirons husslaver vitne, og at han i stedet har bedt dommerne om å høre på hans egne vitner. Med dette fremtrer han som en hemmelighetsfull og uærlig person (§10-12). Han beskrives, på grunn av dette, som «den mest skamløse av alle menn».¹⁵¹ ἀναισχυντότατος, «mest skamløst, frekt», superlativet av ἀναισχυντος, brukes om ham for å vise hvor ubehøvlet denne mannen er. I tillegg fremstilles han som svak og enkel å overtale.¹⁵² Han skal dessuten ikke ha ytret noe motstand ved Kirons grav da taleren anklaget Diokles' for underslag (§27). Taleren innrømmer heller ikke at motstanderen faktisk er Kirons nevø, bare at motstanderen hevder å være det (§17).

Diokles:

Diokles fra Flya pekes ut som den egentlige motstanderen i saken (§3). Han skal ha hatt tre halvsøstre, hvorav en hadde vært Kirons kone. Sammen med søsteren skal han ha begynt sin sammensvergelse lenge før Kirons død (§36). Diokles skal ha styrt Kirons eiendom med makt da denne saken startet (§2). Årsaken til at han gjorde det var at han hadde overtalt Kiron til la ham ta seg av innkreving av gjeld og til å ta seg av all fast eiendom (§37). Han var smart nok til ikke å hindre taleren fra å besøke Kiron, for ikke å skape irritasjon. I stedet forberedte han Kirons nevø på å fremme krav på arven når Kiron døde, slik at han kunne sikre seg mot å gi fra seg eiendommen og pengene. På grunn av dette fremstiller taleren ham som en uærlig person (§27, 37). Ingen hadde krevd andres eiendom på en mer skamløs måte, «ἀναιδέστερον», enn Kirons nevø og Diokles, i denne saken, hevder taleren.¹⁵³ På samme vis påstår taleren at dommerne ikke ville tvilt på noe taleren sa, hvis de hadde kjent til Diokles' «ἀναισχυντίαν»,

¹⁴⁹ Nøyaktig hva som menes med 'en liten del' utdypes ikke.

¹⁵⁰ §37: παρεσκευάζε δέ μοι τὸν ἀμφισβητήσοντα τῆς οὐσίας, μέρος πολλοστὸν τούτῳ μεταδιδούς εἰ κατορθώσειεν, αὐτῷ δὲ ταῦτα πάντα περιποιῶν, καὶ οὐδὲ πρὸς τοῦτον ὁμολογῶν τὸν πάππον χρήματα καταλείπειν, ἀλλ' εἶναι φάσκων οὐδέν.

¹⁵¹ §13: ὁ πάντων ἀναισχυντότατος ἀνθρώπων

¹⁵² §27: ἀλλ' οὕτω τῆ τοῦ πράγματος ἀληθείᾳ κατεπέπληκτο, (...) οὐκ ἐτόλμησε γρυῖσαι τὸ παράπαν οὐδὲν οὐδ' εἰπεῖν ἢ νῦν τολμᾷ λέγειν.

¹⁵³ §4: οὐδένης ἀναιδέστερον τούτων οὐδὲ καταφανέστερον ἀντιποιησάμενοι φανήσονται τῶν ἀλλοτρίων.

skamløshet, uforskammethet (§40). Han var også løgnaktig og umoralsk, siden han stadig baktalte talerens far.¹⁵⁴

Hans intensjoner for arven nevnes også i forbindelse med begravelsen, siden han ikke protesterte da taleren ville ta ansvar for begravelsen. Han påsto i stedet å ha kjøpt inn noe i forbindelse med den, og krevd depositum for noe annet (§23). Diokles sørget for at det så ut som at det var Kirons nevø som var ansvarlig for begravelsen, ikke ham selv eller taleren. Da taleren kom med pengene han skulle bidra med skal han imidlertid ha nektet å motta betaling fra taleren, og heller påstå at Kirons nevø hadde gitt ham penger (§25). Slik minsket han talerens rolle i begravelsen så godt det lot seg gjøre. Han skulle dessuten ha sørget for at Kirons egen formue dekket kostnadene rundt begravelsen (§38).

Taleren begår en *diabole* på Diokles i denne talen, han forsøker å bryte hans karakter fullstendig. Han legger ut om Diokles' korrupsjon og umoralske oppførsel, og da spesielt den uakseptable oppførselen mot søstrene og deres ektemenn. Diokles' begjær etter makt og penger fikk først uttrykk da halvsøstrenes far døde. Halvsøstrene var arvedøtre, men Diokles gjorde seg selv til mannens adoptiv sønn, til tross for at han ikke hadde etterlatt noe testamente som uttrykte ønske om det (§40). Diokles' neste forbrytelse var mot den ene søsterens ektemann. Han hadde stengt ham inne i huset hans, og reist sak mot ham. Hvis en ikke stilte i retten var regelen slik at en risikerte å miste borgerrettighetene sine, og motstanderen kunne vinne automatisk. For denne handlingen skal Diokles ha blitt tiltalt for grov legemsbeskadigelse, for *hybris*, uten å ha blitt straffet for det (§41).

I tillegg til denne onde oppførselen kom en av de mest ondskapsfulle og umoralske handlingene han kunne ha utført, nemlig at han hadde beordret en slave til å begå mord på den andre søsterens ektemann. Da mordet ble oppdaget fikk han anklaget sin søster for det, og sønnen hennes ble fratatt de gode jordbruksområdene han arvet. Foruten alt dette skal Diokles ha vært en ekteskapsbryter som ble straffet for sin dårlige oppførsel, uten å slutte med det (§44). Samlet forsøker taleren å gi inntrykk av at Diokles var en forferdelig mann, at «slik er altså Diokles' brutalitet og voldsomhet», «denne fordømte Orestes».¹⁵⁵

¹⁵⁴ For eksempel §36: καὶ τὸν πατέρα διέβαλλεν ἀεὶ, φάσκων αὐτὸν ἐπιβουλεύειν τοῖς ἐκείνου.

¹⁵⁵ §43: οὕτω τοίνυν ἀσελγῆς ὢν καὶ βίαιος, og §44: «ἀ τὸν Ὀρέστην τοῦτον τὸν κακῶς ἀπολούμενον. Diokles kalles Orestes to ganger (§3, 44), kanskje som en referanse til Orestes, sønn av Timokrates, i Aristofanes' *Akarnierne* (1167) og *Fuglene* (712, 1491), eller til Orestes i Aiskylos' *Orestien*. Den egentlige årsaken er ukjent.

Oppsummering

Det kan virke som at talerne i både Isaios 7 og 8 har vurdert etiske argumenter som nødvendige, ikke bare som støtte for de juridiske argumentene, men som en måte å få frem sitt hovedpoeng. I Isaios 7 bruker Thrasyllus (II) tid på å forklare de nødvendige prosedyrene for sin adopsjon inn i Apollodoros' *oikos*, og argumentene for det er langt fra bare basert på juridiske argumenter. Beretningen er like mye basert på etiske verdier og normer, med tanke på innskrivingen og spesielt Apollodoros' kusines oppførsel. Hendelsene etter Apollodoros Eupolidos skal ha fått Apollodoros til å mistenke at også hans egen *oikos* ville dø ut hvis kusinen fikk ansvaret for den. Den åpenlyst uakseptable karakteren kusinen hadde, og hennes handlinger, er altså årsaken, ikke noe juridisk grunn.

Thrasyllus (II) henviser i mindre grad til konkrete lover i talen, men synes å være avhengig av vitnesbyrd på både Apollodoros' familiehistorie, og for gyldigheten av selve adopsjonen. Derfor er det seks steder i talen vitnesbyrd ville blitt lest opp for dommerne, og kun tre lover i forbindelse med arverekkefølge. Thrasyllus (II) synes å ha vært nødt til å anvende en god del personkarakteristikk for å støtte opp sin hovedpåstand om at adopsjonen var fullført. Dette er tydelig ved at hele $\frac{1}{4}$, ti seksjoner, av talen er viet karakterbeskrivelser i Isaios 7.

I Isaios 8 synes taleren å anse fortidens handlinger like viktige som uttalte ord, og bruker mer plass på moralske argumenter enn på juridiske, i likhet med Isaios 7. Personkarakteristikk anvendes i begge talene, men det er bare i Isaios 8 taleren tar i bruk *diabole* og en vesentlig større mengde etiske argumenter som kunne være både irrelevante og distraherende for dommerne.¹⁵⁶ Som i Isaios 7 nevnes enkelte lover som kan være indirekte styrkende for argumentet, som lover om omsorg av ens foreldre. Omsorg av ens foreldre var lovbestemt, men plikten det medførte og det religiøse aspektet ved omsorgen gjør dem til delvis moralske argumenter. Taleren i denne talen har også vitnesbyrd som skal støtte opp om morens status som legitim. Talerens vitne på Kirons begravelse, en slektning som var med da han ville flytte Kirons lik, kunne observere da avgjørende hendelser fant sted. De juridiske og de etiske argumentene henger sammen, og fortellingen om morens oppvekst og bryllup er preget av begge. Taleren synes generelt å måtte støtte seg på det regelrette karakterangrepet mot Diokles, den han mener er manne bak kravet, mer enn han bruker juridiske argumenter som påviser hans uttalelser.

Helhetlig gir de to talene inntrykk av å vektlegge etiske argumenter like mye, om ikke mer, enn juridiske, og derfor er personlige og moralske argumenter viet mer plass i både Isaios

¹⁵⁶ Hunter (1993): 102. Som også Hyperides 4.10 og Lysias 19.5- 6.

7 og 8. Omtale av hendelser og handlinger fra fortiden som kan bidra til å definere en persons moral gis dessuten mye plass. De juridiske argumentene er til stede, men saksfakta må vike. Årsaken kan være at det ikke er mye å si om dem, at det ikke fantes noe godt standpunkt juridisk. Hvorvidt dette stemmer, og om taleren har rettslig grunnlag for sine påstander, ikke bare etiske, vil diskuteres i analysen, sammen med en vurdering av de ulike argumentene.

ANALYSE 1: RETORIKK OG MORAL

Fiendskap og uvilje

For å forstå Isaios' taler og hva observasjonene av dem betyr, må de analyseres. Først er det likevel nyttig å kort forklare noen generelle trekk ved moralske argumenter og noen trekk ved den tolkningskategorien talene faller inn under. Det er også nødvendig å forklare enkelte retoriske begrep. Målet med all retorisk kommunikasjon var og er å overbevise sin tilhører, og en taler i en rettssak ønsket å få dommerne til å tro på hans argumenter. Dersom han klarte det, ville dommerne tildele ham seieren med sitt «ja».¹⁵⁷ I athenske rettssaker skulle det ikke mer til enn personlig uvilje, eller et regelrett hat mot sin motpart før taleren ignorerte rettferdighet og gikk til et målbevisst muntlig angrep på sin motstander.¹⁵⁸ Rettssalen var et offentlig sted en kunne offentliggjøre ens fiendskap med en annen borger gjennom å stille mot vedkommende. I rettslig sammenheng var ønsket om rettferdighet, men også hevn, ikke uvanlig. Derfor var bruk av etiske argumenter vel så vanlig som juridiske, og rettstalene er i dag hovedkilden til vår kunnskap om fiendskap i Athen.¹⁵⁹ Rettssaker i klassiske tid var kort sagt personlige affærer som ga rom til å sette ord på alle slags negative følelser. Anvendes personangrep for å bygge opp de juridiske argumentene, eller fungerer de som en distraksjon? Blir det etiske tonet ned hvis talerens juridiske standpunkt er sterkt, eller blir det etiske viktigere om de juridiske argumentene er svake?

I en moderne rettssak ville det å bruke sine personlige følelser for motstanderen eller gå til angrep på vedkommende sin karakter kun regnes som indisier, som ikke kan tillegges en avgjørende betydning for saken. I Athen på 300-tallet f.Kr. forholdt det seg annerledes. Personlige, mellommenneskelige forhold fikk spille inn på mange områder, og det kan virke som om fiendskap var en del av dagliglivet. Antikkens grekere hadde en tendens til å dele seg inn i grupper av venner og familier som støttet hverandre. Dette bidro til at en strid mellom to individer som utviklet seg til fiendskap spredte seg til deres bekjente, og skapte partier. Når det oppsto et fiendskap mellom to personer ble det forventet av ens venner og familie at de hadde de samme meningene, og støttet en, og dermed kunne det utvikle seg til et nettverk av sterk uvilje og hat. A. Alwine forteller at innbyggerne i det klassiske Athen var klar over at det fantes

¹⁵⁷ Kjeldsen (2014): 12-14

¹⁵⁸ Alwine (2015): 3

¹⁵⁹ Alwine (2015): 1, 2

utallige scenarioer hvor konflikter kunne oppstå, og spre seg hurtig.¹⁶⁰ Fiender var, hevder han, en del av livet. Fiendskap, *ekhthra*, sto som en skap kontrast til vennskap, *filia*. For å vise at en støttet en holdt det ikke med følelser. Det var kun ved å se på noens handlinger en kunne bekrefte om forholdet til dem var ekte.¹⁶¹ Hvis uviljen mellom to personer hadde vart over lang tid, og de involverte ikke hadde søkt forsoning, ble det antatt at de fremdeles var fiender.¹⁶² De fiendene en fikk gjennom livet gikk i arv fra far til sønn, for fiendskap var også en holdning, hvor en forventet seg angrep og hevn fra sin fiende.¹⁶³ Å rette en anklage mot en annen borger, eller utfordre hans krav, var i seg selv en fiendtlig handling. Det var ikke uvanlig at talerne bekreftet eller nektet for at det eksisterte et fiendtlig forhold mellom seg selv og motstanderen før situasjonen som førte til rettssaken oppsto.¹⁶⁴ En seier i en rettssak ville medføre ære og rikdom, men for en taper kunne saken medføre både økonomiske tap, skam og ydmykelse.

Retorikk i talene

En athensk rettssak var svært muntlig, og språklige påstander ble vektlagt mer enn bevismateriale som vi i dag anser som å være tekniske bevis. Partenes synspunkter, og sannsynligheten det var for at de var sanne, kom heller til syne gjennom talene. Av den grunn kan det sies at rettssakene ble sterkt preget av talene, og at resultatet av en sak hovedsakelig ble avgjort med ord, heller enn av fakta.¹⁶⁵ Talene som ble holdt i retten overfører ikke bare informasjon, de er et verktøy for å oppnå retten på arven. I antikken fantes det tre spørsmål som ofte kom opp i rettssaker, nemlig hvorvidt noe hadde skjedd eller ikke, hvordan det skal defineres og hvordan det skal vurderes.¹⁶⁶ Spesielt det første, å slå fast om noe hadde skjedd og hadde forårsaket nåværende tilstand, spiller en viktig rolle i arvesaker. Fortidens hendelse måtte gjengis slik at dommerne mest sannsynlig ville akseptere talerens versjon.¹⁶⁷

Som strategi for å takle disse spørsmålene kunne en taler forsvare seg eller anklage sin motpart. Ved å nøye velge sin framstillingsmåte kunne taleren fremstå som en fornuftig mann med visse positive egenskaper, og den som dommerne skulle stole på. Aristoteles hevdet at

¹⁶⁰ Alwine (2015): 27

¹⁶¹ Alwine (2015): 29

¹⁶² En gjenforening var høytidelig, og krevde gjennomføring av en egen seremoni. Alwine (2015): 33

¹⁶³ Alwine (2015): 35

¹⁶⁴ Cohen, D. (1995): 70

¹⁶⁵ Alwine (2015): 65-66

¹⁶⁶ Kjeldsen (2014): 15

¹⁶⁷ Alwine (2015): 10

overbevisning av dommerne skjedde fordi de trodde på argumentene dersom taleren lyktes i å påvise en sannhet (Arist. *Ret.* 1356a1, 2, 6). Ga en taler inntrykk av å ha både forstand, god personlig karakter og velvilje overfor dommerne, var hans sjanse til å vinne dommernes tiltro stor (Arist. *Ret.* 1378a5, 6).

For å nå sitt mål om en dom i talerens favør benyttet taleskriveren seg av det som i utvidet forstand kan kalles bevismateriale. Aristoteles skilte i *Retorikken* mellom det han kalte tekniske bevis og ikke-tekniske bevis. Det som kan kalles ikke-tekniske bevis «eksisterte allerede på forhånd, som for eksempel vitner, tortur, kontrakter og den slags», mens de tekniske var «slike som vi kan anskaffe oss metodisk og gjennom (vår) egen innsats». «De førstnevnte skal vi bare ta i bruk, mens de sistnevnte må finnes (av oss) (Arist. *Ret.* 1356a2).» Tekniske bevis besto av retoriske virkemidler, som måten talen var bygd opp på og valg av språkbruk. En annen type teknisk bevis var bruk av personkarakteristikk, og hvis en skulle gi en brukbar fremstilling måtte en inneha en god retorisk evne.

Det som ble kalt ikke-tekniske bevis krevde ikke like mye kunnskap om retorikk. Denne typen inkluderte, i tillegg til vitnesbyrd og liknende, lover. Loven, *nomos*, var «en felles overenskomst vedtatt av staten i skriftlig form, som bestemmer hvordan vi skal handle i ulike situasjoner (Arist. *Ret. Al.* 1422b8)». I athensk rett ble lover og dekret brukt som en type bevis i en sak heller enn å være reglene dommerne skulle dømme etter. De aktuelle lovene ble sitert av de prosederende partene i saken i deres taler. Det skulle være for risikabelt å gjengi en manipulert versjon for dommerne, siden de kunne ha kjennskap til loven gjennom personlig erfaring.¹⁶⁸ Loven skulle heller ikke virke betvingende; den var ment å overbevise byens borgere om å følge den.¹⁶⁹

Hvis de skrevne lovene ikke kunne bidra til å styrke ens sak kunne en bruke de naturgitte. Dette var tradisjon, normer, som Aristoteles kalte «allmenngyldige lover», hvor det følger at det eksisterer en felles oppfatning av rett og galt, som alle har en oppfatning om, uten at en har snakket med en annen om det (Arist. *Ret.* 1373b2). Det var slike uskrevne lover, sedvane, som omfattet det å være rettferdig, og evnen til å skille rett fra galt. En var rettferdig om en hedret sine foreldre, behandlet sine venner godt og viste vilje til å gjengjelde tjenester (Arist. *Ret. Al.* 1422b7-8). Det betydde at en brukte rimelighet, altså hva som var rimeligst for dommerne å gjøre, og hevdet noe var riktig etter beste skjønn, uten et skriftlig bevis. Rimelighet skulle nemlig aldri kunne endre seg, i motsetning til skrevne lover.

¹⁶⁸ Isager (1984): 12

¹⁶⁹ Todd (1990): 32

Eikos

Eikos, et grunnprinsipp for retorisk kommunikasjon, er alltid tilstede. I rettstalene spilles det på hva som synes rimelig i argumentasjonen, talerne sannsynliggjør det som legges frem.¹⁷⁰ Argumenter basert på sannsynlighet brukes for eksempel om hendelser med uklart forløp, eller om noe taleren mangler fakta på.¹⁷¹ Sannsynlighet kan få tilhørerne til å se for seg eksempler på det taleren forteller om, og fremkalle en følelse for det, som for eksempel tvil. Hvis taleren hevdet noe som ikke var allment akseptert, måtte han forsøke å påvise det ved å fylle premissene som var nødvendige for at påstanden skulle kunne være sann. Talere kunne enten påvise at en handling skjedde på den måten han hevdet, eller at liknende situasjoner ville arte seg på den spesielle måten. Aristoteles omtaler det som at «Det sannsynlige er det som vanligvis skjer, ikke uten unntak, som noen definerer det; det må også kunne forholde seg på en annen måte, og det står i samme forhold til det som skal sannsynliggjøres som det allmenne til enkelttilfellet (Arist. *Ret.* 1357a15).»

Bruken av sannsynlighetsargumenter kunne skape problemer, siden en taler med god retorisk evne kunne få svake argumenter til å fremstå som sterke. En taleskriver som brukte retorikk godt var i stand til å fremstille hendelser feilaktig med vilje, og overbevise sitt publikum om falske påstander gjennom bruken av *eikos*.¹⁷² Sannsynlighetsargumenter kan deles inn i tre kategorier; de som er basert på naturlige følelsesmessige reaksjoner, de som er basert på vane eller spesifikke personer og de som er basert på et ønske om fortjeneste (Arist. *Ret. Al.* 7.9 1428a34-1428b16). Både argumenter av den første og siste typen ville virket sannsynlige for dommerne om taleren fortalte noe om sin motstander, siden det var på bakgrunn av at han ville skade sin motstander, eller sikre penger.

Argumenter basert på vane krevde mer arbeid. Taleren måtte først beskrive en karaktertype som dommerne kjente til, og så få motstanderen til å passe inn under den definisjonen.¹⁷³ Taleskriverne gjorde bevisst nytte av det sannsynlighetsargumenter og i dem benyttet de seg av det som kalles *doxa*, skjønn eller mening om noe. Dette kunne bety allmenne verdier, tradisjoner og felles antagelser som talerne delte med sine medborgere.¹⁷⁴ *Doxa* var

¹⁷⁰ Kjeldsen (2014): 18

¹⁷¹ Alwine (2015): 58, 59

¹⁷² Alwine (2015): 60

¹⁷³ Alwine (2015): 61

¹⁷⁴ Kjeldsen (2014): 85

altså å spille på det en trodde var sannsynlig, som kunne være sant. Når dommerne skulle gi domsavsigelsen, ville skjønn virke på hva avgjørelsen falt på. Deres inntrykk avhang av om de syntes talernes presentasjon syntes sannferdig, men også om deres argumenter syntes relevante. Dette gjaldt spesielt med tanke på argumenter basert på karakter.

Ethos

Det athenske rettssystemet er spesielt, i og med at standarden for hvorvidt noe var relevant i en sak forholdt seg relativ, ikke absolutt. Dommerne i en rettssak skulle være talernes likemenn. Hver enkelt dommer måtte selv bedømme hva som var relevant av det talerne la frem i sin argumentasjon.¹⁷⁵ Deres stemme skulle baseres på rettferdighet, og være uten favorisering eller fiendskap.¹⁷⁶ De valgte selv hvordan de skulle forholde seg til talernes påstander, og av den grunn var talerne nødt til å overbevise dem om sin troverdighet. Dommerne vil, slik Aristoteles sier det, tro på ens argumenter «når vi påviser sannheten eller sannsynligheten ved hjelp av overbevisende argumenter som er aktuelle i saken (Arist. *Ret.* 1356a4, 6)».

Som nevnt i introduksjonen, dreier *ethos* seg om karakter. I en rettstale er hvilket inntrykk en har av en persons *ethos* del av sannsynliggjøringen av argumentasjonen. A. Alwine påpeker at hvorvidt en taler og hans fremstilling syntes pålitelig, og slik overbeviste dommerne, var i stor grad avhengig av at hans karakter syntes troverdig.¹⁷⁷ Karakteristikk er den vanligste typen argumentasjon som ikke er juridisk, og at den hyppige bruken henger sammen med forsøket på å få en rettferdig avgjørelse.¹⁷⁸ Karakter kunne være avgjørende for om noen mente en var skyldig eller uskyldig i en handling, eller om en fortjente å tildeles en arv i en privat tvist. For Aristoteles besto bruken av moralsk karakter som overtalelsesmiddel av å skape en karakter gjennom talen som igjen skaper et høyt nivå av tiltro til taleren (Arist. *Ret.* 1277b). Taleren måtte unngå å virke som han forsøkte å bedra dommerne, samtidig som han søkte å styrke inntrykket av egen karakter ved å bruke motstanderens karaktertrekk til å svekke hans troverdighet.¹⁷⁹

Aristoteles klassifiserer en persons egenskaper som positive eller negative. Disse er, som tidligere nevnt, blant annet rettskaffenhet, fornuft, mot, generøsitet og gavmildhet. Dette

¹⁷⁵ Griffith-Williams (2012): 155, 158

¹⁷⁶ Alwine (2015): 4

¹⁷⁷ Alwine (2015): 66

¹⁷⁸ Lanni (2005): 121

¹⁷⁹ Alwine (2015): 7

er dyder som taleren kan vise at han eller arvelater innehadde ved for eksempel å fortelle om sine tjenester overfor samfunnet, og bruke det til å vinne over sitt publikum. Rettskaffenhet medførte at en tok det som tilkom en, og ingenting mer, og mot var det som fikk en til å yte i farlige situasjoner. Gavmildhet kunne være å yte økonomisk støtte til gode formål, generøsitet var å gi store pengegaver, og fornuften var årsaken til at en kunne vurdere riktig de gode og onde tingene en støtte på (Arist. *Ret.* 1366b.7-13). Disse gode trekkene hang sammen, slik også dårlige trekk gjorde. Eksempler på negative egenskaper er feighet, griskhet, og skamløshet. En taler brukte den vanlige oppfatningen av at en burde reagere på umoralske handlinger fra fortiden med ubehag og uro, og at dårlige handlinger kunne medføre vanære. Årsaken til at en utførte slike handlinger kunne være lav moral, mangel på selvkontroll, forsøk på å berike seg ved avskyelig virksomhet eller hvis en unngikk å stille opp i pengesaker (Arist. *Ret.* 1383b).

Det syntes å eksistere et bånd mellom karakter og sannhet, og dette måtte dommerne ta stilling til i hver enkelt sak. Taleren beskrev seg selv og sine fiender på en slik måte at det støttet hans gode karakter og argumenter.¹⁸⁰ C. Carey påstår at athenerne hadde en tendens til å se en rettssak som del av noe større, heller enn som en isolert hendelse. Derfor, sier han, presenterte talere seg selv med en passende personlighet gjennom en opplisting av tjenestene de hadde utført for byen.¹⁸¹ Dette kunne være ufeilbar utføring av militære tjenester, sjenerøs innbetaling av skatt og utføring av offentlige tjenester. Taleren ville forsøke å begrense den mulige skaden motstanderen kunne gjøre ved å bygge opp og styrke sin egen karakter, og gå til motangrep. Hvis han hevdet at motstanderen hadde dårlig moral, kunne han også hevde at rivalen var i stand til å lyve for dommerne.

En presentasjon av en persons tidligere gjerninger og hans moralske karakter bidrar til å avgjøre hva som var sannsynlig i hver enkelt sak. Ved å demonstrere motpartens dårlige moralske dømmekraft gjennom å bruke eksempler fra hans fortidige handlinger, ble motpartens troverdighet dratt i tvil, og taleren stilt i bedre lys.¹⁸² Oppfatningen av handlingen, og hvorvidt den var moralsk god eller ikke, kunne avhenge av omstendighetene, siden en persons forståelse ikke nødvendigvis er lik en annens.¹⁸³ Samtidig måtte det, bak to parters strid, finnes en uforanderlig sannhet, et fast punkt, som måtte komme frem i retten. Hvis en taler hevdet å kun fortelle sannheten, påberopte han seg også å ha rett. Argumentene basert på moral og karakter

¹⁸⁰ Alwine (2015): 7

¹⁸¹ Carey (1994): 36

¹⁸² Alwine (2015): 66

¹⁸³ Kjeldsen (2014): 78. I tråd med sofistenes tenkemåte.

hang sammen, for karakterbeskrivelser var ment å skape et tillitsvekkende inntrykk av taleren, og en velvilje mot ham. En fremvisning av en passende karakter søkte å diskret sørge for at saksbehandlingen ble gunstig for taleren.¹⁸⁴

Hvem av de proserende partene som mest sannsynlig hadde fortalt sannheten ble bestemt av dommerne når de hadde hørt talene. Viljen til å snakke sant ble knyttet til individenes moralske karakter, helhetlig sett. Hadde motstanderen umoralske handlinger i sin fortid, eller hadde ord på seg for å lure andre, kunne taleren bruke det i et personangrep, en *diabole*. Hvis taleren, gjennom et angrep på motstanderen eller hans støttespillere, viste at vedkommende var en skamløs, og kanskje umoralsk, person som ikke virket verdig å vinne saken, hjalp det ham å nå sitt mål. *Diabolen* undergraver personen som er målet for den, og athenere var åpne for å akseptere at folk som omgikk personer som hadde en viss type oppførsel, dårlig moral og karakter, var av liknende kaliber.¹⁸⁵

Taleren kunne hevde at motstanderen hadde utført handlinger som brakte skam, noe som dessuten hadde resultert i alvorlige konsekvenser for andre enn ham selv. Et eksempel på en slik umoralsk gjerning er *hybris*, som kan forklares på denne måten:

*Hubris can take the form of violent assault or sexual violence, but its distinguishing characteristic was the intentional infliction of humiliating treatment that dishonored the victim, in addition to the physical violence and harm.*¹⁸⁶

Grov legemsbeskadigelse er eksempel på urett rettet mot et individ, men som kunne ha betydning for flere, og kunne bringe vanære til ens familie. Hvis den vanærede tok saken til retten kunne tiltalen om *hybris* resultere i straff, og avstraffelsen var så tøff som dommerne ønsket.¹⁸⁷

Om en ble gjort oppmerksom på at noen hadde umoralske handlinger i sin fortid var det upassende å reagere med likegyldighet og ufølsomhet (Arist. *Ret.* 1383b). Derfor kunne taleren vente seg en reaksjon fra dommerne hvis han fortalte om en slik gjerning. Angrepet måtte tilpasses det en trodde dommerne kunne synes var troverdig, hvis ikke ville det være uten effekt og mening. «Taler kan underholde og overtale, ikke fordi de blir talt med sannhet, men fordi de

¹⁸⁴ Carey (1994): 35

¹⁸⁵ Alwine (2015): 65

¹⁸⁶ Cohen, D. (2005): 216

¹⁸⁷ Cohen, D. (2005): 216

er skrevet med kunstferdighet.»¹⁸⁸ En vellykket tale måtte klare å integrere alt som fantes av bevis inn i argumentet, og vise til et hendelsesforløp som syntes mer plausibelt enn det motstanderen la fram.¹⁸⁹ Som klienter skulle talerne bare gjøre sin versjon troverdig. I den anledning dro talerne nytte av at taleskriverne var kjent for å vri på sannheten til sin egen fordel.

Selv om moral og karakter kunne brukes i talerens etiske argumentasjon for å overbevise dommerne, måtte det de juridiske argumenter av en viss styrke til for å vinne saken:

*Hvis du ønsker å påvirke og overtale andre mennesker, må du appellere til deres sanser og påvirke deres følelser. Men du må aldri glemme å appellere til hodet. Du må ha gode grunner og overbevisende argumentasjon. (...) Du må ha vilje og intensjon, vinne tilhørernes tillit slik at de oppfatter deg som troverdig.*¹⁹⁰

¹⁸⁸ Kjeldsen (2014): 127

¹⁸⁹ Alwine (2015): 17

¹⁹⁰ Kjeldsen (2014): 94

ANALYSE 2: ISAIOS 7 OG 8

I denne andre delen av analysen vil den generelle overbygningen fra første del danne grunnlaget for diskusjonen rundt observasjonene fra talene. De juridiske argumentene i talene vil vektes opp mot de etiske, og analysen vil undersøke i hvilken grad taleren kan sannsynliggjøre sin situasjon som henholdsvis legitim adoptiv sønn og legitim dattersønn.

Isaios 7

Juridiske argumenter

Thrasylllos utnytter sin posisjon som første taler ut, siden han synes å uttale seg fritt om adopsjonen og motstanderens krav.¹⁹¹ Som adoptiv sønn måtte han rettferdiggjøre sin posisjon som etterkommer, og fremheve de pliktene en direkte etterkommer hadde for å støtte påstanden. Thrasylllos (II) måtte legge frem de direkte årsakene til at Apollodoros i det hele tatt valgte å adoptere, og hvorfor han ble valgt.¹⁹² Adoptivfarens motiv måtte fremstilles på en slik måte at de virket både sannsynlige og akseptable for dommerne, og det rettslige grunnlaget for arven etter ham måtte klargjøres. Eupolis' datter måtte enten hevde at adopsjonen var ulovlig, eller at det hadde skjedd feil i prosedyrene. Hun kunne dessuten ha hevdet at Thrasylllos (II) var upassende for posisjonen som en etterkommer hvis hun ville ha arven etter Apollodoros. Kusinen trengte ikke å angripe selve adopsjonsordningen, hun måtte bare argumentere for at denne spesifikke adopsjonen ikke var fullført, og var dermed rettslig sett ugyldig.

I forsøket på å overbevise retten om at hans adopsjon var gyldig, beskriver Thrasylllos (II) de tre stegene han måtte gå gjennom i adopsjonsprosedyrene. Apollodoros fikk halvøsterens tillatelse til å adoptere sønnen hennes, og som første steg ble Thrasylllos (II) tatt inn i hans hus. Når dette var gjort overlot han sine virksomheter til sin nye sønn. Etter dette fulgte det andre steget, som var innskrivingen i Apollodoros' *fratrie* og *genos*. Thrasylllos (II) gir ikke noen detaljert beskrivelse om medlemskapet i adoptivfarens *genos*, i stedet forsøker han å gi inntrykk av at medlemskapet i *fratrien* var viktigere. Informasjonen om spesielt innskrivingen i *fratrien* er ment å støtte opp om hans legitimitet, både med tanke på hans borgerstatus og hans nye status som Apollodoros' adoptiv sønn. Apollodoros sverget den nødvendige eden på at gutten ble født av en gift borgerkvinne, og fratriemedlemmene ga

¹⁹¹ Han bruker bl.a. *futurum* i talen, en indikasjon på at motstanderen ikke har talt enda. Hvis Thrasylllos (II) hadde talt sist, ville han ha måttet forsvare seg mot de anklager motstanderen kom med.

¹⁹² Rubinstein (1993): 74

Thrasylos (II) adgang mens de selv var under ed. Dette er detaljer som skal vise at innskrivingen foregikk på riktig måte, og at fratriemedlemmene aksepterte ham, både som legitim borger og som Apollodoros' nye adoptiv sønn. Når han først var godkjent av Apollodoros' *fratrie*, ble Thrasylos (II) skrevet inn i deres register.¹⁹³ Han ville, som følge av medlemskapet der, være akseptert som farens myndige, legitime sønn. Han måtte være både legitim og voksen for å kunne bli medlem i *demen*. Dessuten fikk han navnet 'Thrasylos, sønn av Apollodoros' etter å ha fullført dette steget (§17).

Apollodoros skal ha ansett adopsjonen som fullført allerede etter det andre steget, hevder Thrasylos (II). Likevel ønsket han å gjennomføre innskrivingen i *demen*. En naturlig gang i talen ville vært å omtale innskriving i *fratrie* og *genos*, og deretter *demen*, etter hverandre. I stedet omtaler Thrasylos (II) det tredje steget separat for å unngå at det ble tydelig for tilhørerne at de førstnevnte registreringene beskrives mer detaljert. Årsaken er kanskje at innskriving i *demen* ikke skjedde på den måten loven foreskrev det, eller at det ikke ble fullført i det hele tatt. Han unngår dermed å blottlegge sitt svakeste punkt.

Slik Griffith-Williams ganske riktig påpeker, markerte det tredje steget, innskrivingen i adoptivfarens *deme*, formelt at adopsjonen var fullført.¹⁹⁴ Dette sier antikke kilder svært lite om, og Thrasylos (II) deler kun grunnleggende informasjon om denne prosedyren. Det Thrasylos (II) forteller er at det var nødvendig å sverge eder også i forbindelse med denne innskrivingen. Apollodoros kunngjorde adopsjonen for sine demesmedlemmer, og fortalte dem at han hadde registrert Thrasylos (II) som sin adoptiv sønn i *fratrien* og *genos*. Thrasylos (II) nevner at han selv, passende nok, var bortreist mens demesinnskrivingen fant sted, og dermed ikke kunne ha forsøkt å overtale demesmennene til å ta ham inn (§27). Demesmennene støttet Apollodoros og skrev Thrasylos (II) inn i registeret på grunnlag av «det de hadde hørt og det de visste» selv om motstanderen i saken ytret sin motsigelse.¹⁹⁵ Dette er et forsøk på å styre oppmerksomheten bort fra manglende informasjon, og rette den mot motstanderens troverdighet i stedet. Dessuten var det vitner tilstede, hevder han: «så mange mennesker, mine herrer, var tilskuere til adopsjonen som fant sted (§29).»

Apollodoros' ønske om at demesmennene skulle gjennomføre formalitetene «hvis noe skulle skje med ham (før Thrasylos (II) returnerte) (§27)» er en forsikring, slik at denne siste

¹⁹³ Rubinstein (1993): 36

¹⁹⁴ Griffith-Williams (2013): 35

¹⁹⁵ §28: καὶ ἐξ ὧν ἤκουσαν καὶ ἐξ ὧν ἤδεσαν

prosedyren ville bli utført. Det er også en måte å forklare årsaken til tidspunktet de registrerte ham som «Thrasylos, sønn av Apollodoros» på.¹⁹⁶ Informasjonen hinter til at Apollodoros ikke levde til innskrivingen ble fullført (§27). Dermed er det mulig at adopsjonen ikke var gyldig, rettslig sett. Dersom Thrasylos (II) ble godkjent som Apollodoros' adoptiv sønn av *demesmennene* ville adopsjonen være gyldig rettslig sett, men innskrivingen var kanskje like viktig sett fra et sosialt standpunkt.

Usikkerheten rundt innskrivingen av Thrasylos (II) kan også være årsaken til at saken kom til retten, i stedet for en *diamartyria*, en offentlig uttalelse hvor et vitne bekreftet at arven og eiendommen ikke kunne være gjenstand for en domsavsigelse.¹⁹⁷ Uttalelsen betydde at eiendommen ikke kunne overføres til noen andre, siden det fantes en legitim, godkjent etterkommer av avdøde.¹⁹⁸ Thrasylos (II) hevder han valgte rettssak fordi han stolte på dommernes evne til å dømme rettferdig (§3). Rettssak kan ha vært mindre risikabelt for ham dersom adopsjonen ikke ble fullført før Apollodoros døde. *Diamartyria* ville dessuten medført en risiko, da motstanderen kunne overbevise dommerne om at han var en falsk adoptiv sønn.¹⁹⁹ Dette var en sjanse han ikke tok. I stedet valgte han å forsøke å overbevise dommerne i denne saken om gyldigheten av adopsjonen.

Et annet punkt motstanderne kan ha argumentert mot er Apollodoros' helse. Dette punktet er viktig, men ikke noe som må omtales i detalj, siden dette ikke er sakens kjernepunkt. Thrasylos (II) forklarer overfor dommerne at Apollodoros selv valgte ham, og utførte prosedyrene. Han spør retorisk om hvem som kunne bestride en fullt tilregnelig manns avgjørelse, og hevder med det at han var frisk (§36). Ingen mental sykdom kunne ha forårsaket valget av Thrasylos (II), eller valget av å adoptere *inter vivos*. I andre saker kunne nok adoptivfarens psykiske helse være under tvil, og dermed også gyldigheten av adopsjonen, men det er ikke det motstanderen i Isaios 7 fokuserer på. Her er det fullføring av prosedyrer som er det kritiske punktet.

For å støtte sitt krav på arven og påstand om fullført adopsjon trekker Thrasylos (II) inn

¹⁹⁶ §27: ἄν τι πάθῃ πρότερον, ἐγγράψουσί με εἰς τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον Θράσυλλον Ἀπολλοδώρου καὶ μὴ ὡς ἄλλως ποιήσουσι

¹⁹⁷ Griffith-Williams (2013): 5

¹⁹⁸ Som nevnt tidligere skulle legitime sønner få overført arven automatisk.

¹⁹⁹ Rubinstein (1993): 54. I *diamartyria* ville han også måtte betale et depositum som tilsvarte opp mot 10% av arven.

lover.²⁰⁰ Han hevder eksempelvis at motstanderen og hennes støttespillere bekreftet at Apollodoros «gjorde det (adopsjonen) på riktig måte og i overensstemmelse med lovene» gjennom måten de oppførte seg på.²⁰¹ For å støtte opp om at han gjorde det, omtales fem enkeltstående lover (§19-26). Hver lov knyttes til en tenkt situasjon hvor loven ble avgjørende, og alle omhandler arv. Den første som omtales, tar for seg en søster og en nevøs posisjon i arverekken. Dette er aktuelt i tilknytning motstanderen og Thrasybolos' tildeling av arven etter Apollodoros Eupolidos. Med dette viser Thrasyllus (II) at de begge er fjernere beslektet med avdøde, og derfor ikke har samme arverett.

Ved å si at «menn og mannlige etterkommere av en mann skal ha fortrinn så fremt de har samme forfar, også hvis de med tanke på slektskap er fjerne», hevder Thrasyllus (II) tydelig at motstanderen, som kvinne og som kusine av Apollodoros, ikke har et godt rettslig grunnlag for sin sak.²⁰² Menn hadde forrang i en arverekke, og først når de nærmeste mannlige slektningene var borte, ble kvinner aktuelle. Thrasyllus (II) siterte også lover som omhandler motstanderens 'skamløse' arvekrav, men ordlyden på dem er ikke kjent, siden de, sammen med de neste lovene han omtaler, er utelatt fra dagens versjon av talen.²⁰³ Et spor om hva den neste loven innebar, er at Thrasyllus (II) sier at en søster og en nevø ville hatt samme rett på arven. Dette kompliserer inntrykket av hvilken posisjon en kvinne ville ha i et arveoppgjør.

Den siste loven han omtaler fremstår i all hovedsak som ikke relevant for denne saken. Loven gjelder i tilfeller hvor en avdød ikke hadde søskenbarn eller søskenbarns etterkommere som fremdeles levde, eller andre på farssiden av slekten (§22). I følge loven første en slik mangel til at arveretten gikk til slektninger på morssiden. Loven anga dessuten en spesifikk arverekkefølge.²⁰⁴ Årsaken til at denne loven ikke burde være relevant her, er at Apollodoros' kusine ikke bare var i live, hun hadde utfordret Thrasyllus (II)' arvekrav. Hans andre kusines sønn, Thrasybolos, hadde ikke det. Det Thrasyllus (II) utelater her er at de er beslektet med Apollodoros på farssiden, gjennom et mannsledd, mens han selv bare var beslektet med Apollodoros på morssiden, gjennom kvinneledd.

²⁰⁰ Griffith-Williams (2013): 44. I §5 og §18.

²⁰¹ §18: εἰ καὶ τινες τῶν ὁμοίως προσηκόντων ἔργοις φανερώς μεμαρτυρήκασιν ὡς ἐκεῖνος ταῦτα ὀρθῶς καὶ κατὰ τοὺς νόμους ἔπραξε.

²⁰² §20: κρατεῖν δὲ τοὺς ἄρρενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀρρένων, οἳ ἂν ἐκ τῶν αὐτῶν ᾧσι, κἂν γένει ἀπωτέρω τυγχάνωσιν ὄντες.

²⁰³ De er kanskje ikke prioritert overlevert, siden selve talene som retorisk verk kan ha vært det viktigste.

²⁰⁴ §22: (...) τότε ἀπέδωκε τοῖς πρὸς μητρός, διορίσας οὓς δεῖ κρατεῖν.

Som slektninger på farssiden kunne altså motstanderen i saken ha et sterkere rettslig krav, siden farssiden automatisk ble gitt forrang, selv om kusinen som arvekrever var kvinne. Hvilken posisjon kvinner hadde i arverekkefølgen er likevel komplisert. En død manns søster kunne arve ham hvis han ikke hadde brødre eller sønner, slik som i Apollodoros' tilfelle. Dette betyr at Apollodoros søster hadde forrang over onkler og søskenbarn. En sønn ville inneha morens arverett på en bror eller far hvis hun var kvalifisert til å arve. Denne søstersønnen kunne adopteres inn i sin morfars eller onkels *oikos*, slik Thrasyllus (II) blir. Muligheten til å arve sin bror beholdte kvinner selv om de hadde blitt gift. Selv om hun per definisjon var del av ektemannens *oikos* og hans *kyrieia*, beholdt hun båndet til farens side av familien livet ut. Denne tilknytningen styrkes Thrasyllus (II)' rettslige posisjon i arverekken, også sett bort fra adopsjonen.²⁰⁵

Etiske argumenter

Thrasyllus (II) hadde flere juridiske argumenter han forsøker å sannsynliggjøre, men hva så med de etiske? I hele ti av Isaios' overlevende taler refereres det til adopsjoner som bestrides. Adoptiv sønnene og adoptivfedrenes slektninger på farssiden rettferdiggjør sine arvekrav på grunnlag av emosjonelle bånd, ikke bare på slektskap.²⁰⁶ Thrasyllus (II) i Isaios 7 er intet unntak, også han bruker moral og mellommenneskelige forhold i argumentasjonen. Både personlige og upersonlige årsaker legges frem, og det kan virke som at Thrasyllus (II) mente de personlige preferansene kunne gjøre dommerne mer villige til å tro på hans argumenter.

Siden Apollodoros hadde en sønn som døde uventet, kunne Thrasyllus (II) hevde at adopsjonen ikke hadde blitt planlagt over lengre tid. Tapet av sønnen er den åpenbare årsaken til at han bestemte seg for å adoptere. Alle de tre ordinære årsakene til å skulle velge adopsjon, nemlig hensyn til fortsettelsen av ens *oikos*, omsorg i alderdommen og utføring av ritualer i sin begravelse og ved graven, anvendes av Thrasyllus (II). Han evner å omtale dem generelt, og samtidig knytte dem til Apollodoros' tilfelle, og valget av ham som adoptiv sønn.

I Isaios' taler brukes begrepet *oikos* både om familien, huset som fysisk residens, og om eiendeler knyttet til den, og betydningene overlapper.²⁰⁷ Ved å bruke fortsettelsen av ens *oikos* som en årsak, spiller Thrasyllus (II) på verdier og tradisjoner som var felles for taler og dommerne, for fortsettelsen av *oikos* må ha vært en av de vanligste årsakene til å velge å

²⁰⁵ Hunter (1993): 13, 14

²⁰⁶ Cox (1998): 88

²⁰⁷ Cox (1998): 133, 134

gjennomføre en adopsjon *inter vivos*. Siden han brått mistet sønnen mens han fremdeles kunne ordne med en ny arving, var denne adopsjonsmetoden å foretrekke.

I en adopsjon *inter vivos* kunne adoptivfaren selv velge en adoptiv sønn han trodde ville utføre sine plikter som sønn på en tilfredsstillende måte. Dette gjaldt ikke bare med tanke på fortsettelsen av *oikos*, men også at han valgte en adoptiv sønn som ville utføre ritualer ved hans grav og ære hans minne når han var død. Omsorg og takknemlighet er felles verdier det spilles på, og det å sørge for sine foreldre var obligatorisk for etterkommere. Derfor var Apollodoros' valg av å adoptere *inter vivos* så viktig; han sikret sitt ettermæle.

I alle de tre overlevende talene hvor Isaios' klient er en adoptert sønn, fremheves det gode forholdet mellom adoptant og adoptivbarn.²⁰⁸ Det som er unikt med Isaios 7 er at Thrasylos (II) referer til striden i Apollodoros' familie som en direkte årsak til at han ble adoptert. Apollodoros kunne, som følge av striden med Eupolis og kusinenes oppførsel ved Apollodoros Eupolidos' død, ikke stole på at deres av familien ville prøve å sikre fortsettelsen av hans *oikos* (§31-32), eller sørge for et godt minne etter hans død. Slik knyttes den generelle begrunnelsen til adopsjon, fortsettelsen av *oikos*, til den personlige fiendskapen med Eupolis' slekt.²⁰⁹ Denne påstanden må imidlertid modifieres, siden Thrasylos (II) sier at Apollodoros aldri ville overlatt arven til dem, selv uten det fiendtlige forholdet.²¹⁰

Det var mulig at den eneste måten å bryte arverekkefølgen på var å adoptere *inter vivos*. Hvis Apollodoros ønsket å hindre slektningene han mislikte på farssiden i å arve, kan det ha vært den egentlige grunnen til at han valgte å adoptere Thrasylos (II), en slektning på morssiden. Det betyr at det er en mulighet for at fortsettelsen av *oikos* bare spilte en liten rolle i avgjørelsen, selv om Thrasylos (II) omtaler det som et større poeng.²¹¹

Thrasylos (I), Apollodoros' far, hadde, mest sannsynlig, giftet seg med noen han ikke var beslektet med. Han kan derfor ha planlagt at Apollodoros skulle gifte seg med sin kusine på farssiden for å binde de to familiegrenenes rikdom sammen, og slik styrke deres *oikos*. Thrasylos (I)' uventede død og striden som deretter oppsto mellom familiegrenene ville i så fall være årsaken til at planen ble skrinlagt. Selv om det ville sikret slekten rikdom, ville det

²⁰⁸ Den ene er Isaios 7, de to andre er Isaios 2 og 6. Rubinstein (1993): 76 - 77

²⁰⁹ Som i §29: ἐπὶ μὲν τοσούτων μαρτύρων, ὃ ἄνδρες, γέγονεν ἢ ποίησις, ἔχθρας μὲν παλαιᾶς αὐτῷ πρὸς τούτους οὔσης, φιλίας δὲ πρὸς ἡμᾶς καὶ συγγενείας οὐ μικρᾶς ὑπαρχούσης

²¹⁰ Rubinstein (1993): 77

²¹¹ Rubinstein (1993): 78 sier også dette.

også økt onkelens grep om nevøens eiendom. Dermed, når han mistet sin eneste sønn og arving, adopterte han sin halvsøster på morssiden sin sønn i stedet.

Apollodoros' søster giftet seg og fikk en sønn. Dermed sørget hun også for en ny arving til sin slekts *oikos*. Dette skyldes at en sønn beholdte båndet til moren livet ut. Thrasylllos (II) påpeker i talen at «intet menneske adopteres bort fra sin mor.»²¹² En kvinnes sønn kunne fungere som reserve hvis en av kvinnens mannlige slektninger manglet ektefødte barn som kunne arve ham. I dette tilfellet har Apollodoros' søster gitt sin sønn til halvbroren Apollodoros, og bidratt til at hans *oikos* fortsetter.²¹³ Hun hadde gjort sin plikt overfor familien.

Ved å velge å adoptere sønnen til halvsøsteren på morssidens etter at hans egen sønn var død, utelukket ikke bare Apollodoros alle slektninger på farssiden fra å arve ham, han gjengjeldte også godheten stefaren Arkhedamos hadde vist ham. Når Apollodoros adopterte *inter vivos* var kanskje Thrasylllos (II) hans eneste eller beste valg, uansett om de hadde et godt forhold eller ikke. Selv om det er irrelevant, legges Apollodoros' gode forhold til morssiden av slekten til grunn for valget av akkurat Thrasylllos (II) som adoptivsønn.

Thrasylllos (II) selv presenterer seg som et naturlig valg som adoptivsønn. Som nevø var han ikke en fremmed, og Apollodoros kjente hans karakter. Han ville kunnet observere hvordan Thrasylllos (II) oppførte seg mot sine foreldre, og kunne derfor være beroliget med tanke på at han ville gjøre sin plikt overfor ham med tanke på foreldreomsorg. Alt Thrasylllos (II) forteller om sine tjenester for byen støtter opp om at Apollodoros visste hva slags person han adopterte inn i sin *oikos*, og at hans gode karakter nok gjorde valget av ham lettere. Thrasylllos (II)' lovnad om fremtidige tjenester (§42) skulle skaffe ham aksept fra Apollodoros og fra samfunnet. Apollodoros kan også ha kjent til Thrasylllos (II)' fortidige bedrifter på grunn av slektskapet til ham. Thrasylllos (II)', Apollodoros' og hans fars tjenester for byen, både i byen og på militære oppdrag, tillegger dem svært positiv holdning, og uselvvisk karakter. Thrasylllos (I)' og Apollodoros' offentlige tjenester tjener ikke som formelt bevis, men skaper beundring for deres handlinger og skal gi inntrykk av dem som særdeles samvittighetsfulle. Opplysningene er langt fra tilfeldige; det han forteller gir nøye utvalgte opplysninger som han ønsker at dommerne skulle få. Når Thrasylllos (II) forteller om sine offentlige plikter, setter han seg selv i samme kategori som adoptivfaren. Dette er en strategi for å vise at han videreførte Apollodoros'

²¹² §25: μητρὸς δ' οὐδείς ἐστιν ἐκποίητος

²¹³ Just (1989): 65

karakter. Inntrykket han skaper er av rettskafne, gode athenske borgere. Indirekte skal inntrykket vise at han var en verdig mottaker av Apollodoros arv.²¹⁴

Apollodoros selv omtales helt enkelt som en idealborger. Thrasylos (II) minner dommerne på velgjerninger som han hadde utført for å få dommerne til å føle takknemlighet.²¹⁵ Thrasylos (II) kunne håpe på at denne takknemligheten ovenfor spesielt Apollodoros og Thrasylos (I) for deres innsats for byen ville gjøre dommerne positivt innstilt overfor ham selv også. Den regelrette lovprisningen av Apollodoros' handlinger og person mangler sin like blant Isaios' taler. Thrasylos (II) ønsker at dommerne, som gjengjeldelse for hans tjenester, ærer Apollodoros' ønsker i henhold til hans eiendom.

Apollodoros var tilsynelatende like pliktoppfylgende som faren, siden han ga sønnen utdanning og omsorg. Med dette støtter Thrasylos (II) opp om inntrykket av ham som en god mann. Det offentlige vedkjente at det burde eksistere nære bånd mellom far og sønn, fylt av god omsorg og respekt. Dette gjaldt også med tanke på adoptivsønner, og det spiller Thrasylos (II) på.²¹⁶ Han deler ikke mye om sitt personlige forhold til Apollodoros, men han trekker frem blodsbandet. Thrasylos (II) måtte svekke et mulig inntrykk av at han, som adoptiv sønn, ikke var så nært knyttet til Apollodoros som en biologisk sønn ville vært.²¹⁷ Dette er et punkt som ikke kan bevises. Selv om Apollodoros kjente godt til Thrasylos (II) gjennom slektskapet, medførte det ikke nødvendigvis at de var nære venner. Apollodoros' forhold til stefaren og til morssiden av familien skal likevel ha vært godt, og var altså en grunn til å velge Thrasylos (II). Adopsjonen av Thrasylos (II) ville styrket tilliten mellom Apollodoros' *oikos* og stefarens familie, samtidig som den nye forbindelsen styrket deres rikdom.²¹⁸

Når det gjelder motstanderens parti er omtalen av deres karakter generelt negative. Det er tydelig at det eksisterte et fiendskap mellom familiegrenene lenge før rettssaken startet, og at det hadde vedvart over lengre tid. Familiestriden spiller en stor rolle, i og med valget av Thrasylos (II) som adoptiv sønn, og derfor forteller Thrasylos (II) så detaljert om familiebakgrunnen som han gjør. Eupolis' og Apollodoros' strid som oppsto med at Eupolis misbrukte sin posisjon som verge utgjør fundamentet for fiendskapen i familien. I sin stilling som verge for en mindreårig skulle en oppdra og ta seg av gutten. Pengene han trengte til dette

²¹⁴ Carey (1994): 36

²¹⁵ Som også i Lys. 3.47, 18.27, 20.30; Isaios 4.27, 7.37-41 og Dem. 50.64.

²¹⁶ Cox (1998): 81

²¹⁷ Cox (1998): 88

²¹⁸ Cox (1998): 127

ble tatt fra arvelaterens, altså guttens fars, formue. Hensikten bak var at eiendommen og formuen skulle overføres til sønnen intakt, eller økt, når han nådde myndighetsalder.²¹⁹ Den tvungne tilbakebetalingen Eupolis måtte gjøre til Apollodoros var så stor at alvorlighetsgraden i Eupolis' forbrytelse understrekes, og fiendskapen kunne videreføres.

Også motstanderens fortidige handlinger og manglende pliktoppfyllelse er viktige for saken, og må derfor nevnes. Eupolis' datters oppførsel i tilknytning Apollodoros Eupolidos' død er et avgjørende punkt med tanke på Apollodoros' valg av Thrasylllos (II). Hennes manglende oppfyllelse av plikter skulle ryste dommerne. Siden ingen av Eupolis' døtre oppga en sønn for sin bror, må de ha blitt sett på som å være likegyldig til at hans hus kom til å dø ut, og skylden lå på dem.²²⁰ Dette gjør at Apollodoros ikke kunne stole på at hun ville gjøre sin plikt, men heller la hans hus dø ut også, og ta pengene selv. Foruten kusinens grådighet forteller ikke Thrasylllos (II) mye om henne. Han hevder kusinen ikke hadde et godt forhold til Apollodoros (§45), og mer sies det ikke om det, foruten at kravet hennes på arven dermed var skamløst. Denne påstanden kan ha virket sannferdig for dommerne, siden fiendskap gjerne ble overført til neste generasjon, og kusinen kan ha vært grunnleggende uenig i valget av Thrasylllos (II) som adoptiv sønn.

Beviset som skal styrke inntrykket av fiendskapen mellom de to familiegrenene er nettopp manglende handlinger fra Eupolis' side da Apollodoros var en ung voksen. Eupolis ga nemlig ingen av sine to døtre til Apollodoros da han da han trengte en kone. Hvis han hadde gjort det, kunne han sørget for videreføringen av nevøens *oikos* (§11). Apollodoros' valg av å gifte seg eksogamt, altså med noen han ikke var i slekt med, kan ses som resultat av den vedvarende konflikten med onkelens slektsgren.²²¹

Onkelen som person omtales helt enkelt som grådig og skamløs. Eupolis' ondskapsfullhet settes opp mot Arkhedamos' godhet, slik også hans karakter og dårlige forhold til Apollodoros settes skarpt opp mot det gode forholdet mellom Apollodoros og Arkhedamos. Forskjellen mellom brødrene, den umoralske Eupolis og den pliktoppfylgende Thrasylllos (I), fremheves for å vise på hvilken måte Thrasylllos (I)' egen slektsgren var bedre enn Eupolis'.²²²

²¹⁹ Cox (1998): 143-144

²²⁰ Hunter (1993): 13-15

²²¹ Cox (1998): 112

²²² §37: οὐ γὰρ ἀχρήστους αὐτοὺς εὐρήσετε πολίτας, ἀλλ' ὡς οἶόν τ' εἰς τὰ ὑμέτερα προθυμοτάτους. Også §38-39.

Isaios 8

Juridiske argumenter

Slik gyldigheten av adopsjonen skulle avgjøres i Isaios 7, skulle talerens mors status som legitim datter av Kiron fastslås i Isaios 8. Hvis dommerne skulle aksepterte morens legitimitet, aksepterte de også talerens og hans brors arvekrav. Det var derfor vitalt at taleren overbeviste dem om morens legitimitet. En måte å gjøre det på var å fortelle om morens familiebakgrunn og hennes ekteskap. Å skulle bevise legitimiteten til moren, en kvinne som ble født minst 40 år før saken fant sted, var en utfordrende oppgave. Taleren er likevel nødt til å påvise at moren var ektefødt for å fjerne tvil om at han og broren var rettmessige arvtakere av Kiron. Da hun ble født måtte Kiron velge om han skulle oppdra henne i sitt eget hus som sin datter.²²³ Denne avgjørelsen ble tatt i *amfidromia*, få dager etter fødselen. Dette skal ha vært tilfelle for talerens mor; hun fikk vokse opp der, selv om han giftet seg på nytt og kunne skaffe mannlige arvinger med sin nye kone.²²⁴

Familiehistorie, bestående av eldre opplysninger og av informasjon om nyere hendelser, underbygger påstanden om talerens mors legitimitet. De eldre begivenhetene taleren forteller om, som Kirons to ekteskap, skjedde for så mange tiår siden, og så lenge før hans egen fødsel at det sier seg selv at det ikke fantes mange øyenvitner igjen som fremdeles levde, og at de derfor var vanskelige å påvise. De får derfor en flyktig behandling i talen, men alle de eldre hendelsene, frem til og med talerens fødsel, omtales i kronologisk rekkefølge.²²⁵ For nyere hendelser er talerens framstilling av familiebakgrunnen mer detaljert, noe som ikke er tilfeldig, siden hendelser nærmere i tid var enklere å finne vitner på, men det virker som at jo yngre de blir, jo mindre relevante var de som bevismateriale.

Kiron var ansvarlig både for å sikre seg legitime arvinger og for å gi en legitim datter et skikkelig ekteskap. Slik Wyse påpeker, fantes det ikke sikre tester som kunne bevise morens legitimitet. Derfor, hevder han, var ekteskap og andre borgeres oppførsel mot henne de sterkeste indikasjonene på at hun var ektefødt.²²⁶ Giftermålet var en privat kontrakt mellom brudgommen og brudens far. Den type giftermål talerens mor hadde var reservert athenske borgere. Siden ekteskap var et privat anliggende fantes det ingen offentlige nedtegnelser om det. Taleren og

²²³ Cox (1998): 82

²²⁴ Den som best visste hvorvidt talerens mor faktisk vokste opp i Kirons hus ville vært Kirons andre kone, men hun ville mest sannsynlig vitnet gjennom Diokles for motstanderen i saken.

²²⁵ Griffith-Williams (2013): 91, 92

²²⁶ Ifølge Wyse (1904): 605

dommerne visste derimot at det var vanlig å ha vitner tilstede ved et giftermål av denne typen for å sikre seg mot at en av partene senere trakk seg, eller protesterte på noe de hadde blitt enige om. Ekteparets bryllup legges ikke bare til grunn for deres fremtidige barns status som legitime borgere, det vitner også om deres egne foreldres status som athenere og legitimt gifte.

Å gi medgift når en kvinne ble giftet bort var vanlig, men det var ikke påbudt. En manglende medgift kunne være en grunn til å se på noens ekteskap med skepsis.²²⁷ Menander illustrerer hvilken betydning den kunne ha, og det kan nesten virke som størrelsen på medgiften bestemmer kvinnens verdi: «Jeg forlover min datter til deg, unge mann, for å bære fram legitime barn. I tillegg til henne gir jeg deg tre talenter som medgift.» «Og jeg, for min del, har et talent som medgift til den andre (kvinnen). Har du? Ikke gi for mye (Menander *Dys.*: 842-846).»

Hvis talerens mor ikke hadde vært legitim ville ikke Kiron valgt å gi hennes ektemann mer enn en liten sum som medgift. Til sitt første ekteskap fikk hun med seg en stor medgift, men ikke til det andre (§8).²²⁸ Betydningen av dette krever en forklaring. Den store medgiften kunne sikre henne en respektert posisjon i hjemmet, men også eventuelle felles barn en økonomisk god fremtid, siden medgift enkelt kunne overføres til ekteparets barn.²²⁹ Da Nausimenes døde, tok Kiron datteren sin tilbake inn i sin *oikos*, men han fikk ikke tilbake medgiften. Medgift kunne, slik som i dette tilfellet, bli en så integrert del av ekteskapet at den ble konfiskert og brukt til å betale ned ektemannens gjeld. Hvorvidt dette var en lovlig handling fra Nausimenes' side er uklart, men da han døde var pengene tapt.²³⁰

Med klargjøring av årsaken til den reduserte medgiften i det andre ekteskapet, kunne taleren fortelle at moren ble giftet bort på ny. Den lille medgiften hun fikk med seg kunne sådd tvil om hva slags ekteskap det var. Det kunne dessuten skape mistanke om at årsaken til den lille medgiften var at hun egentlig var illegitim.²³¹ Derfor var det så viktig at taleren fjernet enhver tvil som kunne eksistere rundt begge hennes ekteskap.

Det som likevel må redegjøres for i forbindelse med morens ekteskap er at hun ikke kunne gis bort gjennom en *epidikasia*. Hvis hun var Kironens eneste overlevende barn ville hun vært *epikleros*, og vanligvis måtte en *epikleros* ta del i en *epidikasia* når faren hennes døde. I en *epidikasia* ble en *epikleros* gitt bort på samme måte som hennes fars eiendeler og eiendom.

²²⁷ Kamen (2013): 92

²²⁸ Hun fikk 25 *minai* som medgift med seg i sitt første ekteskap, og 1000 drakmer i det andre.

²²⁹ Cox (1998): 69-70

²³⁰ Cox (1998): 76

²³¹ Cox (1998): 102

Mottakeren var en annen mann, for eksempel den avdødes bror eller nevø, som ville ta henne til kone gjennom prosedyren. Betingelsen var at de skulle produsere en ny arving til den avdødes *oikos*. Arven kunne gå gjennom kvinnen til deres felles barn, hvis de fikk noen. Det er mulig at denne løsningen falt bort hvis den avdødes datter allerede hadde fått en sønn med sin ektemann, ved at hennes mannlige slektninger ikke kunne kreve henne i en *epidikasia* lenger, men dette er usikkert.²³² I det *eikos*, det tenkte scenarioet taleren legger frem, er moren fremdeles i live, og da ville hun kanskje kvalifisert til en *epidikasia*, men situasjonen slik den forholdt seg når saken var kommet for retten var at talerens mor døde før Kiron. Dermed ble *epidikasia* aldri aktuelt, hun kunne aldri selv ha sikret sine sønner Kirons arv. Talerens beretning om morens ekteskap gir inntrykk av at det burde være nok til å bekrefte hennes legitimitet, og gi styrke til talerens arvekrav. Det tenkte tilfellet viser også at sannsynligheten for at Kirons nevø ville hatt sterk arverett er tvilsom.

Slik det heller ikke syntes at Eupolis' døtre i Isaios 7 hadde vært del av en *epidikasia*, kan det antas at arv godt kunne overføres gjennom kvinnelige etterkommere til deres sønner, slik det syntes at Thrasybolos hadde gjort. Dette kunne altså skje selv om sønnene var resultat av *engye*, ikke *epidikasia*.²³³ Taleren og hans bror ville, i tillegg til å arve sin far og videreføre hans *oikos*, kunne fungere som reserve for et mannlige medlem av morens slekt, hvis han manglet etterkommere. Dette ble aktuelt når Kiron, deres bestefar, manglet mannlige etterkommere.²³⁴ Arven kunne gått til taleren på grunn av *epidikasia* og epikleratorordningen og gjennom blodsbandet, men siden Kirons nevø var beslektet med Kiron kun gjennom mannsledd er situasjonen mer usikker. Når Kirons dattersønn er utfordrer i denne saken, beviser det ikke at han automatisk hadde sterkere krav på arven enn Kirons nevø.

Det som støtter hans påstand om at han hadde sterkest rett på arven er en regel om arverekkefølge, til tross for at mannlige medlemmer hadde forrang. En brorsønn, som Kirons nevø, ville ekskludert en søster fra å arve en avdød. Det kan ikke dermed sies at en brorsønn ekskluderte en dattersønn, siden et barnebarn var en direkte etterkommer. Siden en kvinne også kunne, ved de riktige omstendighetene, arve sin bror, hvis han ikke hadde noen sønner eller

²³² Rubinstein (1993): 99

²³³ *Engye* var, som nevnt i introduksjonen, forlovelsen, selve avtalen mellom brudens far og brudgommen.

²³⁴ Just (1989): 64, 66. Det som ikke nevnes er at de, som dattersønner, kunne blitt adoptert av Kiron for å bli hans nye sønner.

brødre, er det også sannsynlig at en datter kunne arve sin far, uansett om hun var *epikleros* eller ikke.²³⁵

Når det gjelder taleren og hans bror, er farens ed til *fratrien* på at han introduserte to ektefødte sønner han hadde fått med en athensk borgerkvinne kanskje det sterkeste beviset. Innskrivingen er talerens viktigste bevis på sin legitimitet, siden det ikke fantes noen sikre tester på som kunne bekrefte et farskap. Dette tyder på at han var en legitimt født borger, men i motsetning til Thrasyllus (II) i Isaios 7, referer ikke taleren i denne saken til innrullering i *demen*, så mer inngående kan ikke talerens steg for å bli en borger omtales.²³⁶ Det er andre hendelser som taleren hevder spiller stor rolle som vies oppmerksomhet.

Argumentasjonen basert på Kirons begravelse spiller på loven om foreldreomsorg, og derfor også felles verdier og tradisjoner. Den inneholder den eneste avbrytelsen av talerens fortelling en finner blant Isaios' taler, med en henvendelse til dommerne (§22). Ved å inkludere dem inviterer han dem til å dele tolkningen av loven som legges fram her. Poenget med å fortelle om begravelsen er å vise at både motstanderen og Diokles behandlet ham som Kirons arving. Delene om Kirons begravelse er en viktig del av argumentasjonen (§21-27, 38-39). Ikke bare forteller taleren om sin egen oppførsel og intensjoner under begravelsen, men også motstanderens handlinger tas med. Han demonstrerer at de ikke hadde oppfylt de forpliktelser som ble krevd av dem i situasjonen, men heller fokuserte på det økonomiske aspektet.

For en arvekrever ville det være til hans fordel om han kunne bevise at han hadde utført begravelsen. Den anseelsen og det ansvaret det brakte med seg tydet på at han var den dødes etterkommer. Hvis han likevel ikke hadde stått ansvarlig for den, kunne han vise til at han forsøkte å påta seg ansvaret. Det ble forventet at en avdød persons legitime arvinger skulle foreta begravelsen, og talerens forsøk på å få flyttet liket og gjennomføre begravelsen i sitt hus teller som bekreftelse på at han er Kirons legitime arving. Det faktum at taleren skal ha ankommet huset hvor Kirons lik var sammen med sin fars søskenbarn var et bevisst valg, siden han senere kunne stille som upartisk vitne, og fortelle om hva han hadde sett og hva taleren og Diokles gjorde.

Lovene om forventet behandling av ens etterkommere (§15-17) og omsorg av ens foreldre eller besteforeldre (§31-32) fungerer som indirekte bevis på talerens og morens legitimitet. I stedet for å referere direkte til disse lovene, brukes sannsynlighet for å informere om hva loven innebærer. Taleren tolker lovene, og presenterer tenkte scenarioer hvor lovene

²³⁵ Griffith-Williams (2013): 97. Denne loven siteres i Is. 11.1-2

²³⁶ Griffith-Williams (2013): 37

trådte i kraft for å vise omfanget av dem. Det er implisert at lovene som gjelder i det hypotetiske tilfellet om foreldreomsorg også gjelder for den faktiske saken. Dette gjelder også for loven som omhandler vanstell av ens foreldre (§32). Hvis han ikke fylte kravene om omsorg, kunne en sak om mishandling av foreldre ble reist mot ham, og straffes strengt. Taleren kunne styrke sin argumentasjon hvis han maktet å vise at han hadde en rettslig plikt til å sørge for sin bestefars *gerotrofia*.²³⁷

Talerens far hadde anerkjent ham som sin sønn, og han ble oppdratt som en fremtidig athensk borger.²³⁸ Som et tillegg til de fastslåtte lovene om krav en måtte fylle for å regnes som legitim borger kunne slekt som tvilte på noens status støtte seg på sladder. Rykter fungerte som en form for sosialkontroll, for å sikre at familiemedlemmer beholdt en viss avstand mellom seg selv og andre i befolkningen. Derfor kunne det minste lille hint i retten om uregelmessigheter rundt noens herkomst brukes til å skape fordommer i juryen. All kontakt med fremmede eller slaver som skapte tvil om legitimitet kunne skape konflikt.²³⁹

Taleren beskriver sine vitner som «de som vet alle fakta», og insisterer på at dommerne må «lære alle fakta» for å kunne stemme «med god viten og klar kunnskap om hva som har skjedd» (§4). En slektning som vitne er ikke uvanlig, for hvis en taler oppnevnte en slektning som vitne kunne taleren overbevise juryen om at familien sto på hans side.²⁴⁰ Når taleren sier at det også blir brukt bevis «sterkere enn vitnesbyrd» er det forhør av slaver under tortur han mener. Kontrasten mellom slavers tvungne vitnesbyrd og ordinære vitner gjør inntrykket av en tapt mulighet for taleren sterkere, siden slavene kunne vitnet om tilstandene i hjemmet, og om Kirons kone hadde oppført seg på den måten taleren hevdet. Dette er årsaken til at taleren vektlegger hvilken betydning slavenes tvungne vitnemål kunne hatt, og nevner motstanderens avslag flere steder i talen.

Etiske argumenter

De etiske argumentene må også analyseres på samme måte som de juridiske. Taleren sier ikke mye om seg selv i denne talen, bortsett fra at han ble skrevet inn i farens *fratrie* og tilsynelatende utførte sine plikter overfor foreldrene sine. Muligheten for at han allerede kunne ha arvet eiendom av sin far forut for denne saken nevnes ikke, selv om det kunne hatt innvirkning på

²³⁷ Rubinstein (1993): 65

²³⁸ Rubinstein (1993): 66

²³⁹ Hunter (1993): 53

²⁴⁰ Todd (1990): 32

dommen i saken. Hadde taleren alt arvet sin biologiske far, hadde han valgt å beholde sin tilknytning til ham, og ville ikke vært en like sannsynlig arving til Kiron.²⁴¹ Som adoptiv sønn ville han, som nevnt, ha brutt med sin fars *oikos*. I stedet skal hans vilje til å la slavene tortureres og forhøres gjøre at han fremstår som pålitelig, og det faktum at Diokles skal ha ventet til både talerens far og Kiron var døde før han forsøkte å sikre eiendommen, skal ha satt ham i en sårbar posisjon (§44). Han fremstiller seg selv som tvunget til å forsvare seg mot en straffeforfølgelse, hvor følgene av et nederlag i saken blir strukket ut til å medføre tap av borgerrettigheter og fedreland. Han fremstår nærmest som en tiltalt i en rettssak som må forsvare seg mot anklager. Dette hevder han til tross for at det var han som utfordret Kirons nevøs krav på Kirons arv. Hvorvidt det var sannsynlig at taleren faktisk kunne miste sine borgerrettigheter som følge av en *diadikasia* er ukjent.

Barnebarnas deltakelse på offentlige festivaler og på private ofringer sammen med Kiron er ikke tilfeldig gitt informasjon, de støtter opp om at de hadde et godt personlig forhold til Kiron. Det er et eksempel på hendelser som støttet opp om deres gode karaktertrekk. Kjente hendelser som dommerne kjente til, som krigshandlinger eller religiøse festivaler, ville kunne vekke minner og assosiasjoner. Talerens religiøse handlinger viser at han utførte sine religiøse plikter, og skal styrke påstanden om blodsbandet han hevder å ha til Kiron. Talerens tilstedeværelse ved religiøse hendelser og hans rolle i begravelsen kan være hans sterkeste bevis på tilknytningen til Kiron, og på hans karakter. Taleren og brorens deltakelse sammen med Kiron indikerer at de var Kirons eneste direkte etterkommere.

Taleren forteller altså lite om seg selv og om Kirons personlighet, og beskrivelsen av moren er enda vagere. Kun grunnleggende hendelser i livet hennes, som fødsel, oppvekst og bryllup, vies plass. Derfor er hennes rolle i denne familiefæiden som Kirons arv medførte også ukjent. Hvorvidt hun mente at hun var en forsmådd *epikleros* og at sønnene fortjente å motta arven, kan en bare gjette seg til. Taleren kunne fått henne til å virke som et offer, for eksempel ved at Kirons andre kone var slem mot henne, men dette sier han ingenting om. I stedet kan det virke som at han forteller så lite som mulig om oppveksten, og heller stoler på at det slavene kunne ha fortalt ville holdt.

Når det gjelder Kiron skal han først ha giftet seg med sin kusine, og fått talerens mor med henne (§7). Å gifte seg endogamt, altså innenfor slekten, kunne sikre både videreføring av hans *oikos* og slektens rikdom. Likevel valgte han å gifte seg eksogamt, med noen han ikke var beslektet med, for sitt andre ekteskap. Hans andre kone var altså Diokles fra Flya sin søster.

²⁴¹ Griffith-Williams (2013): 94. Dette er til tross for at bandet til moren ikke skulle brytes.

Årsaken til at Kiron valgte en kone utenfra slekten kan være at hun kom fra Flya, *demen* hvor det meste av hans eiendom lå (§7, 35). Alliansen med et individ fra den *demen* kunne hjelpe ham med å styrke sin posisjon. Sønnene hans kunne overtatt noe av eiendommen hans der, hvis de hadde overlevd.

Kirons nye kone beskrives som en passiv, men medgjørlig, medskyldig til Diokles' sammensvergelse, mens Kiron selv fremstilles som et hjelpeløst offer (§35). Taleren hevder de begynte sin konspirasjon like etter at Kirons sønner døde (§36), noe som for de samtidige tilhørerne kunne virke sannsynlig, men som for en leser virker urimelig. For en tilhører var det kanskje ikke enkelt å oppfatte, men for en leser er det enkelt å se at det må ha gått minst 20 år fra sønnenes død, og den påståtte starten til konspirasjonen, til Kiron døde. Sønnene må ha levd til de ble voksne, men døde uten å ha fått egne barn. Nøyaktig når de er usikkert, men de må fremdeles ha vært i live da talerens mor ble giftet bort for andre gang, ellers ville Kiron valgt å gi henne bort til en slektning.²⁴² Den eneste situasjonen hvor taleren og broren kunne fremstå som Kirons siste direkte etterkommere var hvis deres mor var eneste overlevende barn av Kiron.

Når begge sønnene døde, kunne Kiron giftet seg på nytt for å forsøke å få nye arvinger, selv om han var en eldre mann. Hans kone kunne med fordel blitt skilt fra ham, med tanke på aldersforskjellen og at hun kanskje var i fruktbar alder. I stedet påstås det at hun latet som om hun var gravid og spontanaborterte flere ganger (§36, 37). Dette er en tvilsom opplysning, for hvordan taleren skal ha fått kjennskap til dette sies det ikke noe om. En periode på rundt 20 år er veldig lang tid, både med tanke på konspirasjon, og på at hun i løpet av de årene skulle ha latet som at hun fremdeles kunne gi ham en arving. Formålet Diokles' søster kunne ha med en slik løgn er også vanskelig å se, for de hadde ikke lenger noen felles barn.

Motstanderen, Kirons nevø, sitt utgangspunkt for å hevde at han var nærmere beslektet med Kiron enn det taleren var er ikke kjent, men det er mulig at han fremmet arvekrav på grunnlag av at en brorsønn hadde forrang over en dattersønn i arverekkefølgen dersom det manglet legitime sønner. Usikkerhet rundt talerens mors legitimitet er altså ikke hans eneste poeng. Han synes å ha angrepet talerens status, og som første taler ut kan han ha fått det til å se ut som at han anklaget en kriminell i en straffesak, slik at taleren måtte bruke tid på å forsvare seg mot angrepet. Nøyaktig hva han har sagt i sin tale er ukjent, men noen av hans argumenter kommer altså frem gjennom talerens motargumenter, og hans behov for å forsvare sin egen og morens legitimitet.

²⁴² Griffith-Williams (2013): 94

Det oppgis lite informasjon om hvordan Kirons nevø var som person, men ut fra de sparsomme opplysningene taleren kommer med, var han lett å overtale. Han ble lurt til å fremme arvekrav, og trodde på Diokles' uttalelse om at Kiron ikke hadde etterlatt seg noe av verdi. Årsaken til at Diokles har fått ham til å tro det, og likevel har blitt overtalt til å fremme krav, kan være at nevøen tror han hindrer taleren og broren i å «sverte Kirons minne», i tillegg til å arve ham.²⁴³

Talerens egentlige rival til arven, Diokles, beskrives mest inngående i talen, siden taleren tydelig hevder at hans person er relevant for rettsspørsmålet.²⁴⁴ Hans karakter kunne fungere som bevis, for karakter var noe stabilt og uforanderlig. Hvis han hadde utført flere kriminelle handlinger i sin fortid og vist dårlig moral, var det sannsynlig at dommerne ville tro at han løy i denne saken også.²⁴⁵ Det er på denne måten taleren bruker Diokles' skamløshet og fortidige umoralske handlinger i argumentasjonen. Taleren har bevisst viet mye plass til *diabolen* mot Diokles, hvor skandaløse opplysninger om ham blir presentert. Generelt sett kan det sies at personangrepet betyr at taleren nødvendigvis ønsket at dommerne rettet oppmerksomheten mot karakteristikk, mot opplysninger som kanskje var relevant i mindre grad enn rettsspørsmål og saksfakta.²⁴⁶

Handlingene som legges til grunn for Diokles' karakters relevans er mange. Den første, grunnleggende uriktige handlingen er at Diokles adopterte seg selv inn i sin stefars *oikos*, uten at stefaren hadde ytret noe ønske om det (§40). Det er flere grunner til å stille spørsmål ved denne handlingen, siden muligheten for at dette faktisk hadde skjedd er liten. Dette skyldes at en slik adopsjon, ifølge athensk lov, ikke ville være tillatt. Hvis en arvelater hadde døtre, slik Diokles' stefar hadde, trådte epikleratorordningen inn. Hvis han hadde ønsket å adoptere noen via testamente, måtte det ha inneholdt en betingelse om at den utvalgte arvingen giftet seg med en av døtrene hans. Siden Diokles var kvinnenens halvbror med samme mor var det utelukket. Kun ekteskap mellom halvsøsken med samme far var tillatt.²⁴⁷ Hans halvsøstre ville dessuten forsvare sin posisjon som *epikleroi*. Det er en mulighet for at Diokles' biologiske far var død når denne rettssaken fant sted, og da ville Diokles ha arvet ham. Hvis han hadde akseptert å bli

²⁴³ Isager (1984): 173

²⁴⁴ Griffith-Williams (2012): 160

²⁴⁵ Lanni (2005): 122

²⁴⁶ Griffith-Williams (2013): 96

²⁴⁷ Cox (1998): 98

adoptert av sin stefar var det en risiko for at han lot sin fars *oikos* dø ut, siden det fortelles at han bare hadde søstre. Dette var ikke ulovlig, men ikke sosialt akseptert.

Også Diokles' behandling av sine søstre og deres ektemenn sverter hans karakter. Handlingene han hadde begått mot dem fremstilles som så grovt umoralske og uaktsomme at dommerne, ifølge taleren, ville vært mer tilbøyelige til å gi ham seieren. Den første situasjonen oppsto når søstrenes ektemenn, på vegne av sine koner, ønsket å få tildelt arven etter deres far. Når Diokles stengte den ene søsterens ektemann inne og forsøkte å frata ham hans borgerrettigheter, var det et grovt lovbrudd. På grunn av dette ble han stilt for retten for *hybris*. Hva straffen for *hybris* ville vært i Diokles' tilfelle sier ikke taleren noe om, men det er nok at dommerne hadde en viss oppfatning av alvorlighetsgraden i det, og at det ikke var Diokles' eneste forbrytelse.

Hans andre forbrytelse var ansvaret for mordet på den andre søsterens ektemann, og at han la skylden på søsteren. Dette er en uakseptabel handling, men mangler belegg i denne talen. Det er en opplysning taleren bare ramser opp, for fokus er lagt på at Diokles fratok søsterens sønn sin eiendom. Alle de nevnte handlingene Diokles skal ha utført understreker hans fremferd som uakseptabel, og hans begjær etter mer makt og penger som en gjentakende årsak som har ført til hans krav på Kirons eiendom.

Han skal også ha vært en ekteskapsbryter, og det å begå utuktige handlinger var nært knyttet til *hybris*. En som bedrev utukt med en annen manns kone brakte vanære til hennes manns *oikos*. Når en mann som ble tatt for en slik handling ble stilt for retten, kunne den fornærmede mannen pålegge ham en passende straff. Dette kunne blant annet være fysisk avstraffelse i form av brutal anal penetrering, økonomisk erstatning eller et søksmål mot ham, slik at retten kunne fordømme ham.²⁴⁸ De strenge rammene for denne typen forbrytelse skyldtes et behov for å kunne bevare byens *oikoi* og sikre legitime barn, i tillegg til å beskytte byen fra forurensningen til de urene sedelighetsforbryterne.²⁴⁹ Taleren sier ikke hva Diokles fikk i straff, bare at han «fikk den straffen som var passende for menn som gjorde slike ting (§44)».

I tillegg til hans fysiske handlinger kom hans verbale uttalelser. Å beskrive Diokles' karakter beviser ikke dermed at han var skyldig i et komplott, men taleren vil vise hva han var i stand til å gjøre, og få dommerne til å ta talerens parti. Talerens påstand om løgnaktighet henger sammen med kjernespoersmålet om hans mors legitimitet, og at Diokles skal ha baktalt

²⁴⁸ I Aristofanes' *Skyene* (1083) henvises det til, og latterliggjøres en slik straff. Her kalles den $\rho\alpha\phi\alpha\nu\iota\delta\omicron\omega$, å støte en reddik opp i mannens bakdel.

²⁴⁹ Fisher (1998): 79

talerens far. Som tidligere nevnt faller også hans overtalelse av Kirons nevø og løgner overfor Kiron inn under dette. Kravet som hadde blitt fremmet på Kirons arv var regelrett skamløst, slik taleren fremstiller det. Hans fremferd under begravelsen var heller ikke akseptabel. Hvis taleren faktisk var Kirons dattersønn, var det ikke Kirons nevø som skulle ha ansvaret for begravelsen, og han skulle ikke ha finansiert begravelsen med Kirons egne midler. Forsøket på å få det til å virke som at taleren ikke hadde noe ansvar for begravelsen var bevisst, og del av hans komplott, hvis det var noe.

Oppsummering

Dommerne må ha hatt en viss forståelse av hva som var relevant for hver enkelt sak, både med tanke på juridiske argumenter og etiske. Hver dommers ville lagt ulik vekt på ulike typer argumentasjon og bevis som partene la frem. Det var enklere å vite om talernes juridiske beviser stemte enn de etiske, for karakter og personlighet dømmes også delvis etter skjønn. Det kan derfor ikke slås fast om etiske bevis og opplysninger som for dagens lesere forekommer å være irrelevante faktisk var det.²⁵⁰ I Isaios' taler vektlegges spesielt vitnesbyrd, nøye utvalgte lover og langvarige familiefæder som bevismateriale. De juridiske argumentene synes færre og svakere enn deres etiske argumenter. Det kan virke som om en persons karakter og hans fortidige moralske oppførsel var viktige i argumentasjonen.

²⁵⁰ Dette kan gjelde for eksempel deltakelse i religiøse ritualer, som i Isaios 8, hvor talerens deltakelse på ofringer med Kiron og hans rolle i Kirons begravelse fremheves.

KONKLUSJON

Hovedfokuset i denne oppgaven har ligget på legitimitet og moral i rettstalene Isaios 7 og 8. Formålet var å undersøke hvilken betydning de hadde som retoriske virkemidler i rettstaler i athenske arvesøksmål, og hvordan de ble brukt for å sannsynliggjøre talerens påstand. Oppgaven har gitt et innblikk i hva begrepene legitimitet og moral innebar for en athensk borger, og sett på om en eller begge av delene kunne ha innvirkning på dommen som ble gitt. De juridiske argumentene i talene har blitt vektet opp mot de etiske, og sannsynligheten for at de var overbevisende ble også vurdert underveis. Gjennom hele studiet av denne tematikken har hensikten være å se på hvorvidt talernes argumentasjon var sannsynlig, ikke om de var sanne eller usanne.

Legitimitet og moral, slik de ble oppfattet i det klassiske athenske samfunnet er et viktig punkt, og definisjonen gjort i introduksjonen utgjorde grunnlaget for hva begrepene omfattet i resten av oppgaven. Definisjonen på hva en legitim borger var, og hva som måtte til for at en kunne anses som et moralsk godt menneske har vist seg, til en viss grad, å være kulturelt betinget. Tanken om at barn burde være resultatet av et gyldig ekteskap var elementær, og et kriterium for å kunne kalles legitim. Et lovgyldig bryllup var avgjørende i forhold til sosial anseelse. En kvinnes status kunne til dels bare bedømmes ut fra hvilken type ekteskap hun hadde, og til dels ut fra om hun fikk en stor medgift. En god borger var trofast, og en kvinne hadde ansvaret for at ingen av barna hun fødte var resultat av utukt. Alle sønner som ble akseptert av sin far, ble medlem av hans *oikos* og senere hans arvinger.

Moral hadde, og har, mye å gjøre med en mindre kulturelt betinget tanke, nemlig det å være 'et godt menneske'. Aristoteles beskrev moral gjennom å definere hva gode og dårlige egenskaper var hos et menneske. Hvis en innehadde, eller strevde, etter å nå de gode dygdene, var en et godt moralsk menneske. En rettferdig, pliktoppfyllende og omsorgsfull mann ville lettere kunne anses som en moralsk god person, ikke bare i samfunnet, men også av dommerne i retten. Kanskje var han også modig, gavmild og gudfryktig. Hvis denne personen i tillegg var ektefødt borger og var i stand til å påvise det om nødvendig, økte hans sjanser til at dommerne så ham i et positivt lys. Et menneske som manglet den samme rettskaffenheten, mot og ærlighet, og heller virket likegyldig og feig, var en mindre god mann. Hvis en person av denne typen stilte i retten kunne en taler hevde at vedkommende talte usannheter og var tøylesløs.

Selve observasjonen av Isaios 7 og 8 har vært svært givende. Informasjon fra introduksjonen om adopsjon, lover og normer ble tatt med i prosessen med å forstå hvorfor og hvordan talerne la frem sin sak med de juridiske og etiske argumentene på den måten de gjorde.

Det kom frem at talernes saker var ulike, men også at det fantes likhetstrekk, med tanke på hva de vektla i sin argumentasjon. Det ble dessuten klart at det var nødvendig å skille talernes juridiske argumenter fra de etiske, og at bruk av etiske argumenter var nødvendige. Granskingen viste at det i både Isaios 7 og 8 ble viet mer plass til etiske argumenter, til en argumentasjon basert på moral og personkarakteristikk, enn til juridiske. Av de to talene støttet taleren i Isaios 8 seg mest på etisk argumentasjon, tilsynelatende på grunn av et svakere rettslig standpunkt.

I første del av analysen kom det frem at fiendskap var en naturlig del av athenernes liv, slik også vennskap var. Personlig uvennskap kunne komme til uttrykk i en rettssal, og en strid kunne avgjøres der. Noen generelle trekk ved etiske argumenter i en retorisk argumentasjon ble lagt frem for å kunne diskutere bruken av dem i analysen av talene. Talerne måtte overbevise dommerne om sin versjon og sitt krav, og det forsøkte de å gjøre gjennom talene. I athensk rett var det å fastslå hvorvidt noe hadde skjedd eller ikke, hvordan noe skulle defineres og hvordan det i så fall skulle vurderes, tre vanlige oppgaver. I arvesaker var det gjerne førstnevnte som var aktuelt, og for å overbevise dommerne anstrengte talerne seg for å sannsynliggjøre sin versjon. I rettstalene inneholder *eikos* denne sannsynliggjøringen, for å vise at noe vanligvis skjer (Arist. *Ret.* 1357b15).

I selve analysen av talene kom det frem hvordan talerne benyttet seg av enkelte retoriske grep, som en *diabole*, og talernes juridiske og etiske argumenter ble diskutert. I analysen kom styrker, men også svakheter i talernes argumentasjon frem. Analysen viste at rettstaler, ved nærmere undersøkelser, kan vise seg å være både flertydig, uklare og selvmotsigende.²⁵¹ Isaios har som taleskriver bevisst brukt legitimitet og moral for å appellere til dommerne i både Isaios 7 og 8.

I Isaios 7 hevdet Thrasyllus (II) at Apollodoros' adopsjon av ham ble fullført, og at han dermed var den riktige arvingen. Han beskrev innskrivingen i *fratrien* og *genos* nøye, og fremhevet Apollodoros, Arkhedamos og Eupolis' datter sine roller i denne saken. Thrasyllus (II) støtter seg på usikkerhetene som finnes i reglene om slektens arverekkefølge, og forklarer mest om de stegene som synes å ha blitt fullført i adopsjonen. Arverekkefølgen, dersom adopsjonen ikke var fullført, er komplisert, og Thrasyllus (II)' rett på arven i så tilfelle usikker. Dette kan være grunnen til at Apollodoros' personlige forhold til Thrasyllus (II) blir trukket frem for å styrke valget ham av som adoptivsønn og arving. Apollodoros fremstilles som å ha valgt bort sin farsside på grunn av sin strid med onkelen, og på grunn av kusinenes manglende

²⁵¹ Kjeldsen (2014): 133

pliktoppfyllelse ovenfor sin bror, Apollodoros Eupolidos. Apollodoros' forhold til kusinene skal ha vært dårlig, og det var derfor lite sannsynlig at han ville ha valgt en adoptiv sønn fra den siden av slekten. Thrasylllos (II) brukte dessuten sin status som ektefødt borger og blodsbåndet til Apollodoros som grunnlag for å skulle arve uansett. Han fremstilte seg selv på en slik måte ovenfor dommerne at det skulle virke som at han videreførte adoptivfarens gode karakter, på samme måte som en biologisk sønn ville gjort, og en verdig mottaker. Det er tydelig at videreføring av *oikos* og *gerotrofia* er bakenforliggende årsaker til å velge adopsjon *inter vivos*, mens valget av nettopp Thrasylllos (II) kunne skyldes de mellommenneskelige forholdene. Dette synes å være årsaken til at den moralske siden av saken får komme fram. Eksempelvis kom det frem at en kvinne kunne skaffe nye arvinger til sin slekts *oikos* ved å bli giftet bort en andre gang, slik Apollodoros' mor ble.

Sannsynligheten for at han ble valgt av de grunnene han legger frem er stor, og sannsynligheten for at Apollodoros faktisk fullførte adopsjonens tre steg før han døde tilsvarende lav. Dermed er hans beretning om innskrivingen i *demen vag*, og et punkt Thrasylllos (II) forsøker å glatte over på visse punkter i talen. Påstanden om at adopsjonen likevel var gyldig skal styrkes med de etiske argumentene. Hans karakterbeskrivelser og personlige kjennskap til Apollodoros skal bekrefte at han ble adoptert, og er gode som etiske bevis, men hans juridiske bevis på at alle formalitetene ble gjennomført er heller usikre. I denne talen er de juridiske argumentene tilsynelatende flere og kanskje sterkere enn i Isaios 8, men Thrasylllos (II)' etiske argumenter er likevel tallrike.

I Isaios 8 synes taleren å ha hatt et svakere rettslig standpunkt på grunn av usikkerheten rundt hans mors legitimitet. Taleren hevdet at han var Kiron's legitime dattersønn, og den rettmessige mottaker av arven etter ham, men han kunne ikke påvise det med høy sannsynlighet. Hans status som legitim ble støttet opp av en lengre utgreiing om moren og hennes bakgrunn. Flere av hendelsene i morens liv han fortalte om skjedde tiår før denne saken fant sted, og ingen øyenvitner kunne fortelle om dem. Det meste av informasjonen han delte om henne er dessuten ganske generell, og det er lite som kan hinte til hvem hun var som person. De nyere hendelsene er mindre relevante, men virker indirekte positivt ved å styrke hans påstand om at han fortjente arven mer enn sin motstander på et moralsk grunnlag.

Talerens eneste mål er å vise at moren var Kiron's legitime datter. Dette forsøkte han å påvise med den hendelsen i hennes liv som kunne bekrefte hennes status, nemlig ekteskapet. Likeledes viste en kvinnes medgift at hun var en kvinne av borgerstand. Moren til taleren sikret sin far nye etterkommere ved å bli gift på ny, og få to sønner. Talerens far introduserte sine to sønner for *fratrien*, og Kiron inkluderte sine barnebarn på religiøse tilstelninger. Dette henter til

at faren hadde akseptert sønnene som sine, og at talerens mor var legitim, for ellers ville de ikke fått medlemskap i *fratrien*. Barnebarnas deltakelse på ofringer, og spesielt til Zeus Ktesios skulle ikke bare vitne om at de hadde et godt forhold til bestefaren, men også til at han anså dem som sine legitime etterkommere. Dette er også delvis årsaken til betydningen begravelsen fikk i forhold til arvekravet. Kirons nevø ble redusert, mens talerens rolle ble fremhevet.

Slik Thrasylos (II) strevde med å bevise at adopsjonen ble fullført, var det tilsvarende utfordrende for taleren i Isaios 8 å bevise at moren var ektefødt og legitimt gift. I denne saken synes Isaios' klient å være tvunget til å fokusere mer på de to partenes karakteristiske handlinger enn på juridiske argumenter. Talernes personlige forhold til Kiron virket inn som et personlig argument, og skulle vise at motstanderens forhold til avdøde ikke var i nærheten like godt, og for å hinte til at hans rett på arven var sterkest. Det kan virke som at han er avhengig av at dommerne dømmer etter skjønn, ikke bare etter juridiske regler. I begge sakene benytter talerne seg av familiehistorie, av lover og av vitnesbyrd, men det er bare i Isaios 8 taleren går så langt at han bruker en *diabole*.

Diabolen ble dessuten ikke rettet mot motstanderen, Kirons nevø, men mot Diokles, som taleren hevder er den egentlige rivalen. Den er med på å skape en distraksjon fra hans skrøpelige beviser for morens og sin egen legitimitet.²⁵² Diokles sin karakter brukes dessuten for å overdrive den rollen han kan ha hatt i denne saken. Eksempler på akseptabel oppførsel utført av Diokles ble trukket frem i talen, og viste grove tilfeller av umoral. Han hadde ikke bare lurt Kirons nevø til å fremme krav, han hadde begått grove ugjerninger mot sine søstre i fortiden. Som del av dette var også anklagen om *hubris* og ekteskapsbrudd del av personangrepet mot ham. Gjennom denne *diabolen*, som ikke bare skal støtte opp om talerens moralske krav, men også distrahere dommerne fra en mulig svak sak, er det tydelig at moral spiller en stor rolle. Det virker i det hele tatt som at taleren manglet troverdige vitner, sikre bevis på sitt forhold til Kiron og morens status. Dette er årsaken til at han måtte forsvare sin status og sin posisjon i arverekken med argumenter basert på karakter og moral.

Selv om talerne legger mye vekt på de etiske argumentene og helt klart vurderte dem som relevante, holdt det ikke at en viste at en fortjente å vinne mer enn det motstanderen gjorde. Hadde det vært nok med etiske bevis, kunne Thrasylos (II) i Isaios 7 like godt ha innrømt overfor dommerne at adopsjonen var ugyldig, og taleren i Isaios 8 sagt at hans mor ikke var legitim, eller at hans hovedpåstand ikke kunne bevises. I stedet må juridiske argumenter ha hatt en viss betydning, og vitnesbyrd og opplesning av lover støttet opp om talernes påstander.

²⁵² Angrepet på Diokles starter i §3, og når sitt høydepunkt i epilogen, i §40-44.

Både de juridiske og etiske argumentene skulle, på hvert sitt vis, sannsynliggjøre talernes påstander. I alt har denne oppgaven vist at både legitimitet og moral som retoriske virkemidler bidro til å sannsynliggjøre at Isaios' klienters krav var de sterkeste. Legitimitet var et nødvendig kriterium for i det hele tatt å kunne kreve en arv, men det var vanlig at noens legitimitet ble betvilt dersom det fantes andre arvekrevere. Hvis talerne maktet å overbevise dommerne om at de var legitime, kunne de ha et sterkt krav på arven. Moral spilte inn i den etiske argumentasjonen i rettstalene, og kunne påvirke dommernes avgjørelse.

Til slutt kan det med sikkerhet sies at både Isaios' taler og tematikken legitimitet og moral i rettstaler ikke er ferdig utforsket. Som en viktig kilde til athensk arverett er Isaios både nyttig, fascinerende og underholdende. Ikke minst retorikken i hans taler er verdt en nøyere titt.

LITTERATURLISTE

Antikke kilder

- Aristofanes: *Akarnierne* (engelsk utgave ved Jeffrey Henderson, 2003)
- Aristofanes: *Fuglene* (engelsk utgave ved Jeffrey Henderson, 2000)
- Aristofanes: *Skyene* (engelsk utgave ved Jeffrey Henderson, 1998)
- Aristoteles: *Alexander-retorikken* (norsk utgave ved Tormod Eide, 2015)
- Aristoteles: *Athenernes statsforfatning* (norsk utgave ved Tormod Eide, 2002)
- Aristoteles: *Retorikk* (norsk utgave ved Tormod Eide, 2006)
- Demostenes: *Tale 50. Apollodoros mot Polykles* (engelsk utgave ved A. T. Murray, 1939)
- Dionysios av Halikarnassos: *Isaeus* (engelsk utgave ved Stephen Usher, 1985)
- Homer: *Iliaden* (norsk utgave ved Peter Østbye, 2002)
- Hesiod: *Arbeid og dager* (norsk utgave av Aslak Rostad, 2014)
- Hyperides: *Til forsvar for Lykofron* (engelsk utgave ved O. Burt, 1960)
- Hyperides: *Til forsvar for Euxenippos* (engelsk utgave ved O. Burt, 1962)
- Isaios: *Taler* (engelsk utgave ved Michael Edwards, 2007)
- Isaios *Taler* (dansk utgave ved Signe Isager, 1984)
- Isaios: *Taler* (engelsk utgave ved Edward S. Forster, 1927)
- Isokrates: *Til Demonikos* (engelsk utgave ved George Norlin, 1980)
- Lysias: *Taler* (engelsk utgave ved W. R. M. Lamb, 1930)
- Menander: *Dyskolos* (engelsk utgave ved W. G. Arnott, 1979)
- Plutark: *Moralia* (engelsk utgave ved Frank C. Babbitt, 1927)
- Solon: *Fragmenter* (engelsk utgave ved Douglas E. Gerber, 1999)

Kommentarer

- Edwards, M. (2007): *Isaeus*, Austin
- Griffith-Williams, B. (2013): *A Commentary on Selected Speeches of Isaios*, Leiden
- Isager, S. (1984): *Isaios taler*, København
- Roisman, J., Worthington, I. (2015): *Lives of the Attic Orators: Texts from Pseudo-Plutarch, Photius, and the Suda*, Oxford
- Wyse, W. (1904): *The Speeches of Isaeus*, London

Sekundærkilder

- Alwine, A. T. (2015): *Enmity and Feuding in Classical Athens*, Austin
- Andersen, Ø. (1995): *I retorikkens hage*, Oslo
- Avilés, D. og Mirhady, D. C. (2013): 'Law Courts' i: H. Beck (red.), *A Companion to Ancient Greek Government*, Oxford, 205- 218
- Carey, C. (1994): 'Rhetorical Means of Persuasion' i I. Worthington (red.): *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*, London, 26 – 45
- Clark, G. (1989): *Women in the Ancient World*, Oxford
- Cohen, D. (2005): 'Crime, Punishment, and the Rule of Law in Classical Athens' i: M. Gagarin og D. Cohen (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge, 211 - 235
- Cohen, D. (1995): *Law, Violence and Community in Classical Athens*, Cambridge
- Cohen, E. (2002): *The Athenian Nation*, Princeton
- Cox, C. A. (1998): *Household Interests: Property, Marriage Strategies, and Family Dynamics in Ancient Athens*, Princeton
- Farenga, V. (2006): *Citizen and Self in Ancient Greece: Individuals performing justice and the law*, Cambridge
- Fisher, N. (1998): 'Violence, masculinity and the law in classical Athens' i L. Foxhall og J. Salmon (red.): *When Men Were Men: Masculinity, power and identity in classical antiquity*, London, 68 – 97
- Gagarin, M. (2005): 'The Unity of Greek Law' i: M. Gagarin og D. Cohen (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge, 29 – 40
- Griffith-Williams, B. (2012): 'Oikos, Family Feus and Funerals: Argumentation and Evidence in Athenian Inheritance Disputes' i *Classical Quarterly* 62.1, 145 - 162
- Hall, J. M. (2013): 'The Rise of State Action in the Archaic Age', i: H. Beck (red.), *A Companion to Ancient Greek Government*, Oxford, 9- 21
- Havelock, E. (1978): *The Greek Concept of Justice: From Its Shadow in Homer to Its Substance in Plato*, Cambridge
- Hunter, V. J. (1993): *Policing Athens: Social Control in the Attic Lawsuits, 420-320 B.C.*, Princeton
- Jones, N. F. (2008): *Politics and Society in Ancient Greece*, USA
- Jones, N. F. (1999): *Associations of Classical Athens*, Oxford
- Just, R. (1989): *Women in Athenian Law and Life*, London
- Kamen, D. (2013): *Status in Classical Athens*, Princeton

- Kjeldsen, J. (2014): *Hva er retorikk*, Oslo
- Lanni, A. (2005): 'Relevance in Athenian Courts' i: M. Gagarin og D. Cohen (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge, 112 - 128
- Maffi, A. (2005): 'Family and Property Law' i: M. Gagarin og D. Cohen (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge, 254 - 266
- Ober, J. (1989): *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*, Princeton
- Rhodes, P. J. (2009): *A History of the Classical Greek World: 478 – 323 BC*, Oxford
- Rubinstein, L. (2005): 'Differentiated Rhetorical Strategies in the Athenian Courts' i: M. Gagarin og D. Cohen (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge, 129 – 145
- Rubinstein, L. (1993): *Adoption in IV. Century Athens*, København
- Stahl, M og Walter, U. (2009): 'Athens' i: K. A. Raaflaub og H. van Wees (red.), *A Companion to Ancient World: A Companion to Archaic Greece*, Oxford, 138 - 161
- Strauss, B. (2013): 'The Classical Greek Polis and its Government' Courts' i: H. Beck (red.), *A Companion to Ancient Greek Government*, Oxford, 22 - 37
- Strauss, B. (1993): *Fathers and Sons in Athens: Ideology and Society in the Era of the Peloponnesian War*, London
- Thomas, R. (2005): 'Writing, Law, and Written law' i: M. Gagarin og D. Cohen (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge, 41- 60
- Thomas, R. (1989): *Oral Tradition and Written Record in Classical Athens*, Cambridge
- Thorley, J. (1996): *Athenian Democracy*, London
- Todd, S. (2005): 'Law and oratory at Athens' i: M. Gagarin og D. Cohen (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge, 97- 111
- Todd, S. og Millett, P. (1990): 'Law, society and Athens' P. Cartledge, P. Millett og S. Todd (red.), *Nomos: Essays in Athenian Law, Politics and Society*. Cambridge, 1 - 18
- Todd, S. (1990): 'The purpose of evidence in Athenian courts' i: P. Cartledge, P. Millett og S. Todd (red.), *Nomos: Essays in Athenian Law, Politics and Society*. Cambridge, 19- 40
- Yunis, H. (2005): 'The Rhetoric of Law in Fourth- Century Athens' i: M. Gagarin og D. Cohen (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge, 191- 208
- Wohl, V. (2010): *Law's Cosmos*, Cambridge
- Worthington, I. (1994): 'The Canon of the Ten Attic Orators' I. Worthington (red.): *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*, London, 244 - 263